

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Nidānavaggaṭīkā

1. Nidānasamyuttaṃ

1. Buddhavaggo

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi (2.0001) paṭiccasamuppādavaseneva desitānīti āha “**paṭhamam paṭiccasamuppādasuttan**” ti. **Tatrā**ti padaṃ ye desakālā idha viharāṇa-kiriyyāya visesanabhāvena vuttā, tesam paridīpananti dassento “**yaṃ samayaṃ ...pe... dīpeti**” ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavitum arahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatrassa-ddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭham desam kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ “**bhāsita-bbayutte vā desakāle**” ti. Tena **tatrā**ti yattha bhagavā dhammadesanattham bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**ti-ādinā tamevattham samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā” ti-ādinā bāhiyassa dhammade-sanam paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyam ṭhitova tassa dhammam (2.0002) dese-sīti? Saccametam. Adesetabbakāle adesanāya hi idam udāharaṇam. Tenāha “**akālo kho tāvā**” ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaragharam pavīṭṭhamhā” ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattham vuttaṃ. Tassa hi tadā addhāna-parissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadu-bhayassa vūpasamam āgamento papañcaparihārattham bhagavā “akālo kho” ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇam “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyam paññatte āsane nisīdi” ti evamādikaṃ idha **ādisaddena** saṅga-hitam. “Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā” ti evamādīsu (ma. ni. 3.248) padapūraṇamatte **kho**-saddo, “dukkham kho agāravo viharati appatisso” -ti-ādīsu (a. ni. 4.21) avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viha-

rato sāvakā vivekaṃ nānusikkhanti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.31) ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaṅṅāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ. “Tasmā āmantesi evā”ti āmantane niyamo dassito hotīti.

“**Bhagavāti lokagarudīpanan**”ti kasmā vuttaṃ, nanu pubbe “bhagavā”ti padaṃ vuttanti? Yadi pi pubbe vuttaṃ, taṃ pana yathāvuttaṭṭhāne viharāṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna bhagavāti pāḷiyaṃ vuttanti. Tassatthaṃ dassetuṃ “**bhagavāti lokagarudīpanan**”ti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacananti** vakkhamānāya paṭicca-samuppādadessanāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti sātīsayena sāsanasampañjigāhakabhāvadassanattaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti āha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanasīlattā bhikkhanadhammatā bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** buddhādīhipi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi (2.0003) jīvikakappaṇaṃ hitvā liṅgasampañjichaneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nayanāti “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge** (vibha. 509) āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane, paṭivedaneti attho. **Bhikkhanasīlatā**, na kasivāṇijjādīhi jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhanti”ti (jā. 1.7.59) evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na yācanākoḥaṅṅasabhāvatā. **Bhikkhane sādhu-kāritā** “uttīṭṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussarivā tattha appamajjatā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo. Idha pana tathādhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataṃ. Apare pana “**sīlaṃ** nāma vatavāsena samādānaṃ. **Dhammo** nāma paveni-āgataṃ cārittaṃ. **Sādhu-kāritā** sakkaccakāritā ādarakiriyā”ti vaṇṇenti.

Hīnādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaṅṅaṃ maṅṅanti, tesāṃ ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaṅṅataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitāṃ vuttiṃ pakāsentō uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanattaṃ sevitāṃ vuttiṃ pakāsentō dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattiyaṃ ca sussūsājananaṃ, sakkaccasavanamanasikāranīyojanaṅca hoti, tasmā tamattaṃ dassentō “**bhikkhavoti iminā**”ti-ādīmāha.

Tattha **sādhukaṃ manasikārepī**ti sādhukaṃ savane sādhukaṃ manasikāre ca.

Kathaṃ pavattitā savanādayo sādhukaṃ pavattitā hontīti? “Addhā imāya (2.0004) paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttañhi “pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan”ti (a. ni. 5.151). Tenāha “**sādhukaṃ manasikārāyattā hi sāsanasampattī**”ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti. **Paṭhamam uppannattā** adhigamavasena. **Satthucariyā-nuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭi-pattisambhavato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**.

Santikattāti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ saṃvuttibhāvato. **Yathānusīṭṭhanti** anusāsaniyānurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhū**ti ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe “sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā”ti-ādinā bhikkhūnaṃ eva āmantanakāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payo-janaṃ dassetuṃ **kimatthaṃ pana bhagavā**ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tatha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkotīti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”ti-ādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo iti”ti, ayañhi itisaddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi-ane-katthapabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpan’ti vuccatī”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetumhi dissati, “tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.29) parisamāpane, “iti vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu (dī. ni. 1.13) ādi-atthe “māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti (2.0005) vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”ti-ādīsu (mahāni. 73, 75) padatthavipariyāye, “iti kho, bhikkhave, sappatibhayo bālo, appatibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito”ti-ādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre, “atthi idappaccayā jarāmarāṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā jarāmarāṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmarāṇanti iccassa vacanīyan”ti-ādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbaṃ natthīti ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. **Bhikkhavoti** āmantanākāro tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena **bhaddanteti**-ādīsipi yathārahaṃ itisaddassa attho vedītabbo.

Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttattā bhagavato paccassosunti idha bhagavatoti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “**bhagavato āmantanaṃ paṭi-assosun**”ti vuttaṃ. **Bhagavatoti** idam pana paṭi-

ssavasambandhena sampadānavacanaṃ. Ettāvatā yaṃ kāladesadesakaparisāpa-
desapaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ sambandho. Etthāha- kimatthaṃ pana
dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsitava-
canasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate- desanāya ṭhiti-asammosasaddheyabhā-
vasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā
ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyā ca, desakālaka-
ttusotunimittēhi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmataṃ mahāka-
ssapena “paṭiccasamuppādasuttaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsitaṃ” ti-ādinā desā-
dipucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ
me sutā” ti āyasmataṃ ānandena imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhaga-
vato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na
hi sammāsambuddhassa (2.0006) pubbaracanādīhi attho atthi, sabbattha appaṭi-
hatañānacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidha-
mmamacchariyasatthusāvākānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso
khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa parānuggahappavatti, evaṃ
desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantā-
bhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjanakehi ca saṃbu-
ddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikanīyyāni-
kadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato
catuvesārajjasamannāgamo attahitaparāhitapaṭipatti ca nidānavacaneṃ pakāsitā
hoti, tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayaṇurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhāneṃ
dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa tisa-
ndhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa paṭiccasā-
muppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthu sampatti-
pakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ” ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahita-
sabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā
paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi
kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasaṃparāyi-
kaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbara-
canā. Tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha
tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsiyati, idha pana dvādasapadikapaccayā-
kāravibhāvanena tena. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavaca-
naṃ” ti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassa
natthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānu-
sāreṃ “bhagavā” ti ca iminā padena vibhāvitaṃ veditabbaṃ. “Bhagavā” ti ca
iminā tathāgatassa rāgadosamohādi-sabbasaṃkilesamaladuccaritādidosappahā-
nadīpanena vacanena

anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamatto sabbathā pakāsito hotīti. Idametta nidānavacane payojananidassanaṃ.

Nikkhittassāti (2.0007) desitassa. Desanāpi hi desetabbassa silādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccatīti “suttanikkhepaṃ tāva vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotīti”ti sāmāññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tato heṭṭhā “kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āradadhā”ti kenaci codanāya katāya “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādīpadhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro hi suttanikkhepā**”ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca”ti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro hi suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcetha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho- nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. **Attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti, **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati (2.0008) suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena “pucchāvasiko”ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicetha paresaṃ indriyaparipākādīkāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa viṣuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyāṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbameṭaṃ. Paresaṃhi abhinihāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa

aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajālādhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesa-nānimittam “aṭṭhuppatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayam eva nimittam katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamattoti. **Attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbam. **Dasabalasuttantahārakoti** dasabalavagge anupubbena nikkhittānaṃ suttānaṃ āvali, tathā **candopamahārakā**dayo.

Vimuttiparipācāniyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mananti** cittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujghanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṃ jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. Byañjanapadaṃ paramaṃ assāti **padaparamo**. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayo** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamāyogo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ (2.0009) pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipañcitaññū”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassa vāti attho, “uddisato”tipi pāṭho, ayamevattho. **Paripucchatoti** paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ katvā ṭhitattā “padaparamo”ti vuccati.

Ekacarāti vivekābhiratiyā ekavīhārino. **Dvicarāti** dve ekajjhāsayā hutvā ñāṇacariyādivasena vicarantā. Esa nayo sesesu. Sattasuññatāpakāsanena **suññataṃ**. Tato eva **saṇhaṃ sukhamaṃ**. “Paresaṃ ajjhāsayavasena bhagavā idaṃ suttaṃ ārabhī”ti vatvā te pana “pare”ti vuttapuggalā aparikammikā suparisodhitapubbabhāgapaṭipadā cāti duvidhā, tadubhayesu satthu paṭipattiṃ upamāmukhena pakāsentoti **yathā hīti-ādīmāha**. **Rūpaṃ na samuṭṭhāpeti** likhanavasena na uppādeti. **Akatābhīnivesanti** vipassanābhāvanāya akatānuyogaṃ. **Sīla ...pe... sampadāyāti** asamādinnaṃ sīlasampadāya, suparisuddhasīlaṃ samādhisampadāya, anujukata-diṭṭhijukammaṃ diṭṭhisampadāya yojentoti yojanā.

Yanti yaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ sandhāya. **Sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Diṭṭhi** Cāti kammassakatādiṭṭhi ceva kammapathasammādiṭṭhi ca. **Tividhenāti** ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhāti evaṃ visayabhāvato tippakārena. Yathāvuttadiṭṭhivisuddhiyā visesapaccayaṃ sīlaṃyeva bhāvanāya adhiṭṭhānanti vuttaṃ “**sīlaṃ nissāya sīle patitṭhāyā**” ti.

Sudhantasuvaṇṇaṃ apagatasabbakāḷakaṃ. Caturassādidhoto **suparimajjitama-nikkhandho**. Paccayadhammānaṃ avijjādīnaṃ tassa tassa paccayuppannaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro. So pana atthato (2.0010) avijjā evāti āha “**paṭi-**

ccasamuppādanti paccayākāraṇaṃ ti. Tenāha **“paccayākāro hī”** ti-ādi.

Kāmaṃ vo-saddo padaparaṭṭhito paṭiyogī-atthavisesavācako, nāmaparabhūto pana taṃ taṃ kattukammakaraṇādisādhanavisiṭṭhameva pabodheti, hi-nipātaparabhūto pana vacanālaṅkāramattamevāti āha **“voti ...pe... dissati”** ti. **Taṃdesananti** tassa paṭiccasamuppādassa desanaṃ. Sā hi idha ta-saddena paccāmasiyati. **“Suṇāthā”** ti sotaviññeyyatāvacaṇato na kevalaṃ paṭiccasamuppādo.

Ekatthametam padaṃ ka-saddena padavaḍḍhanamattassa katattā, tasmā sādhusaddassa kato atthuddhāro sādhuḥkasaddassapi kato eva hotīti adhippāyo. **Sādhu bhante** Ti yācāmaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha **“āyācane”** ti. Puna **sādhu bhanteti** evaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha **“sampaṭicchane”** ti. **Sādhu sādhu** aho aho ayamettha atthoti vuttaṃ **“sampahaṃsane”** ti. **Sādhu dhammaru-** cīti puññakāmo sundaroti attho. **Paññāṇavā** ti paññavā. **Addubhoti** adūsako. **Daḥi-** kammeti thirīkaraṇe sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. **“Suṇātha sādhuḥka-** manasi karoṭhā” ti hi vutte sādhuḥkasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. **Āyācanatthatā** viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepanivāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti hi attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti** “suṇāthā” ti padaṃ. **Etthāti** “suṇātha, manasi karoṭhā” ti padadvaye, etasmim vā adhiḥkāre. **Byañjanavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** Manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthavipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** “suṇāthā” ti vidahanato. **Dhāra-** ṇūpaparikkhāsūti ettha upaparikkhaggahaṇeneva tulanaṭīraṇādikē diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhippetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanehīti (2.0011) sabyañjano, byañjana-sampannoti attho. Araṇiyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho**, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti-ādīsu dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanaṃ. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḥā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ **“yasmā ayaṃ dhammo ...pe... sādhuḥkaṃ manasi karoṭhā”** ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāññāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayaññupattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ** nāma uddisanaṃ saṅkhepadassanasadisamaṃ. Tathā hi **vibhaṅgasutte** “desessāmi” ti vatvā puna “bhāsissāmi” ti vuttaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhādhippetanti āha **“vitthāratopi naṃ bhāsissāmiṃti vuttaṃ hoti”** ti. Paribyattaṃ kathanaṃ vā **bhāsanamaṃ**.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. **Paṭi-**

bhānaṃ saddo. **Udīrayīti** uccārīyati, vuccatīti attho. **Evam vutte ussāhajātāti** evaṃ “suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmi”ti vutte “na kira satthā saṅkhepe-
neva desessati, vitthārenapi bhāsissati”ti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmāññato pucchābhāvo ñāyati, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvaṃ kathento “**kathetukamyatāpucchā**”ti vatvā teneva pasa-
ṅgena mahāniddeṣe āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti “**pañca-
vidhā hi pucchā**”ti-ādinā. Tattha adiṭṭhaṃ joteti etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ
saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**. Saṃsandanañcetha sākacchāvasena
vinicchaya karaṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā
pucchanaṃ **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya hi “kā
tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti (2.0012) ñātuṃ pucchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci
ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na
diṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ idan”ti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṃ. **Atīritanti**
tīraṇabhūtena ñāṇena akataññakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūtanti** ñāṇassa apāka-
ṭabhāvaṃ. **Avibhāvitanti** ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṃ sabbato na santi, tā dassetvā idhādhippeta-
pucchāṃ nigametum “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasa-
muppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya
saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti

āha “**ettha cā**”ti-ādi. **Paccayuppannampi katheti** paccayuppannadassanena paccayadhammānaṃ paccayabhāvassa kathitabhāvato. **Āhāravaggassāti-ādi** “paccayākāro paṭiccasamuppādo”ti dassanattaṃ vuttaṃ. “Sambhavanti”ti pāḷiyaṃ parato vuttaṃ kiriyāpadaṃ ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṃ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato “avijjāpaccayā”ti-ādikā **anulomapaṭiccasamuppādakathā**.

“Avijjāya tvevā”ti-ādikā pana tassa vilomato **paṭilomakathā**. Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti **virāgo**, maggo. **Asesanirodhāti** asesetvā nirodhā samucchindanā. **Evam nirodhānanti** evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhā. Iti avijjādīnaṃ nirodhavacanena arahattaṃ vadati. **Sakalassāti** anavasesassa. **Sattavirahitassāti** paraparikkappitajīvarahitassa. **Vinivattetvāti** anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha “**tuṭṭhacittā**”ti. “Tassa vacanaṃ abhinanditabban”ti ettha abhinandana-saddo anumodanatto. “Abhinanditvā”ti ettha sampaṭicchanaṃ. Idha pana ubhayaṃ vaṭṭatīti āha “**anumodiṃsu ceva sampaṭicchīṃsu cā**”ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. Dutiyepīti (2.0013) dutiyasuttepi. **Pi-saddena** tadanñesu suttasupīti attho. “**Visuddhimagge vuttā evā**”ti vatvāpi tadekadesaṃ idha viniyogakkhamaṃ dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti mūlaṃ. Vitthāradesananti** “vibhajissāmī”ti padassa atthassa dassanavasena pavattaṃ vibhaṅgadesanaṃ. Uddesadesanā paṭhamasutte anulomadesanāsadisāva. **Puna vaṭṭavivaṭṭaṃ dassento** Ti “iti kho, bhikkhave”ti-ādinā pavattiṃ nivattiñca dassento. Paṭhamaṃ uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭaṃ dassitaṃ, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇaṃ.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti idaṃ kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmāññato byāpetvā gahaṇanti āha “**saṅkhepato ...pe... niddeso**”ti. **Gatijātivasenāti** pañcagativasena, tathāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivāsena ca. “Cittaṃ mano”ti-ādīsu viya kiccavisesaṃ, “mānasaṃ”ti-ādīsu viya samāne atthe saddavisesaṃ, “paṇḍaraṃ”ti-ādīsu viya guṇavisesaṃ, “cetasikaṃ hadayan”ti-ādīsu viya nissayavisesaṃ, “cittassa ṭhiti”ti-ādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesaṃ, “alubbhanā”ti-ādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesaṃ, “alubbhitattaṃ”ti-ādīsu viya aññassa abhāvatāvisesanti evamādikaṃ anapekkhitvā dhammamattaṃ vā dīpanā sabhāvaniddeso. Jiṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro **jīraṇatāti** āha “**ākāraniddeso**”ti.

Kālātikkame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuṭi purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇa-

tāni uppajantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajantīti “khaṇḍiccan”ti-ādayo kālātikame jarāya kicca-niddesā. **Pakatiniddesā**ti phalavipaccanapakatīyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā niddesā, **na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti udakādīgatamaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggā-icceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā (2.0014) jaraṃ pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo pakatiniddesā, tasmā vuttaṃ “**pacchimā dve pakatiniddesā**”ti. Tenāha “**imehi panā**”ti-ādi.

Aviññāyamānantarattā **avīcījarā** maṇi-ādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca khaṇe khaṇe jīṇṇavikārādīnaṃ **duviññeyyattā**. **Tato aññesū**ti maṇi-ādito aññesu ahicchattakādīsu, pāṇīnaṃ ekabhavapariyāpanne sakala-āyusmiṃ gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha hi jarāvīsesassa suviññeyyattā **savīcījarā nāma**.

Cavanakavasenāti cavanakānaṃ khandhānaṃ vasena. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha “**bhāvavacanena lakkhaṇanidassanan**”-ti, pāḷiyam “cuti”ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. **Bhaṅguppatti** bhijjamānatā. Tena “bhedo”ti iminā khandhānaṃ bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. **Ṭhānābhāvaparidīpananti** kenacipi ākārena avaṭṭhānābhāvādīpanaṃ. **Ghaṭassevā**ti hi visadisūdāharaṇaṃ. Yathā ghaṭe bhinne kapālādi-avayavaseso labbhati, na evaṃ cutikkhandhesu bhaṅgesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetuṃ “**antaradhānan**”ti vuttaṃ. **Maccusaṅkhātamaṃ maraṇanti** maccusaññitaṃ maraṇaṃ. “Kālamaraṇan”ti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtaṃ khīṇāsavānaṃ maraṇaṃ **samucchedamaraṇaṃ**. **Ādi-saddena** khaṇikamaraṇaṃ saṅgaṇhāti. **Tassa kiriyā**ti antakassa kiriyā, yā loke vuccati “maccū”ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā vīsesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṃ bhedaṇṇavattiyeva. “Maccu maraṇan”ti vā ettha samāsaṃ akatvā yo “maccū”ti vuccati bhedo, tameva maraṇaṃ “pāṇacāgo”ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yaṃ nikkhipeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmatthaṃ gahetvā “**ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo**”ti vutto. **Catuvokāravasena cāti ca-saddena** “sesadvayavasena khandhānaṃ bhedo”ti imamattaṃ dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato. **Sesadvayavasenā**ti (2.0015) sesabhavadvayavaseneva kaḷevarassa nikkhepo. Yadipi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati, kaḷevaranikkhepo pana natthīti “**kaḷevarassa sabbhāvato**”icceva vuttaṃ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷevarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṃ nikkhipiyati etenāti maraṇaṃ **kaḷevarassa nikkhepo**. **Ekato katvā**ti ekajjhaṃ katvā, ekajjhaṃ gahaṇamattena.

Jāyanatṭhenāti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pari-

yādiyivā pariyādiyivā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Keci pana “kattubhāvavasena pada-
dvayaṃ vuttan”ti vadanti. “**Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti sañjāti**” ti pana kattari sāmi-
niddeassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti **sañjāti**. Pākaṭā
nibbatti **abhinibbatti**. **Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ ...pe... abhinibbattīti** sattavasena
pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvo kārabhavesu dvinnaṃ sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhi-
kkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ
vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannañca āyata-
nānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. **Santatiyanti** yena kammaṇā khandhānaṃ
pātubhāvo, tena abhisankhatasantatiyaṃ. Tañca kho paṭisandhikkhaṇavasena
veditabbaṃ.

Kammaṃyeva **kammabhavo** “bhavati etasmā upapattibhavo”ti katvā.
Kammaṇa niyyādita-attabhāvupapattivasena bhavati bhavo, tathā tathā nibbatta-
vipāko kaṭattārūpañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana “bhavati katvā bhavo”ti upapattibha-
vassa vakkhamānattā “**kammaṃ phalavohārena bhavoti vuttan**” ti kathitaṃ.

Upādiyanti sattā daḥhaggāhaṃ gaṇhanti **etena** kilesakāmena. Na kevalaṃ idha
karaṇasādhanameva, atha kho kattusādhanampi labbhatīti vuttaṃ “**sayam vā**” ti.
Tanti vatthukāmaṃ. Kāmo ca so kāmanaṭṭhena, upādānañca bhusamādānaṭṭhe-
nāti **kāmupādānaṃ**. **Etanti** kāmupādānapadaṃ. Puna **etanti** kāmupādānasa-
ñkhātāṃ.

Sassato (2.0016) **attāti** idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ
dassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḥhikaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati,
evaṃ “natthi dinnan”ti-ādikāpīti. Attaggaṇaṃ pana “attavādupādānan”ti idaṃ
na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cāti** attaggaṇavinimuttagga-
ṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanēhi vuttanti
daṭṭhabbaṃ.

Yena micchābhinivesena gosilago vatādiṃ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so
gosilago vatādīnīti adhippetāni. Tenāha “**gosila ...pe... sayameva upādānāni**” ti.
Abhinivesatoti abhinivesanato.

Attavādupādānanti “attā”ti vādassa paññāpanassa gahaṇassa kāraṇabhūtā
diṭṭhīti attho. **Attavādamattamevāti** attassa abhāvā “attā”ti idaṃ vacanamattameva.
Upādiyanti daḥhaṃ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṃ taṇhāya rūpaṇhādibhāvassa kāraṇava-
canaṃ chadvārārammaṇikadhammānaṃ paṭiniyatārammaṇattā. **Javanavīthiyā**
pavattāyāti idaṃ tassā pavattiṭṭhānadassanaṃ. Sabhāveneva uṭṭhātuṃ asakko-
ntassa veḷu viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccaya-
bhāvato ārammaṇampi taṃsadisaṃ vuttaṃ. **Rūpeti** visaye bhumbaṃ. Sā tividhā
hotīti sambandho. **Kāmatāṇhā** kāmassādabhāvena pavattiyā. **Evaṃ assādentīti**
sassatadiṭṭhiyā saḥajātānissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayabhūtāya
saṃsaṭṭhattā niccadhuvasassatābhinivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā
taṇhā **bhavataṇhā**. Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalo-
pena, bhavassādavasena pavattiyā ca. Iminā nayena **vibhavataṇhāti** ettha attho

veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṃ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. **Evaṃ tāni aṭṭhārasāti** yā cha kāmataṇhā, cha bhavataṇhā, cha vibhavataṇhā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni taṇhāpaccayo. **Ajjhattanti** sakasanta-tiyaṃ. **Bahiddhāti** tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayāṃ pana **atītāni chattiṃsa taṇhāvicarītāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. “Aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītāni”ti-ādinā (2.0017) sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītāni dassetuṃ “**ajjhakkassā**”ti-ādimāha. Tattha **ajjhakkassāti** ajjhakkakhandhapañcakaṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Upādāyāti** gahetvā. **Asmīti hotīti** yadetāṃ ajjhakkakaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmīṃ satīti attho. Idha pana rūpādi-ārammaṇavasena attho veditabbo. **Itthamasmīti hotīti** khattiyādīsu “idaṃpakāro ahan”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupānidhāya gahaṇaṃ.

Evamādīnīti ādi-saddena “evamasmi, aññathāsmi, ahaṃ bhavissaṃ, itthaṃ bhavissaṃ, evaṃ bhavissaṃ, aññathā bhavissaṃ, asasmī, satasmi, ahaṃ siyaṃ, itthaṃ siyaṃ, evaṃ siyaṃ, aññathā siyaṃ, apāhaṃ siyaṃ, apāhaṃ itthaṃ siyaṃ, apāhaṃ evaṃ siyaṃ, apāhaṃ aññathā siyaṃ”ti etesaṃ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṃ samato asamato vāti taṃ dassetuṃ “evamasmi, aññathāsmī”ti ca vuttaṃ. Tattha **evamasmīti** idaṃ samato upānidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyō, evaṃ ahamasmīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyō tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicarītāni. **Bhavissanti-ādīni** pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesāṃ purimacatukka vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmīti** sassato asmi, niccassetāṃ adhivacanaṃ. **Satasmīti** asassato asmi, aniccassetāṃ adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito

parāni **siyanti**-ādīni cattāri saṃsayaparivittakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyanti**-ādīni pana cattāri “api nāmāhaṃ bhavēyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu-

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā;
tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma, “asmi, bhavissam siyam, apāhaṃ siyan”ti ete cattāro **suddhasīsā** nāma, “itthamasmi”ti-ādayo (2.0018) tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti veditabbaṃ. Idha pāliyaṃ rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha “**ajjhattikarūpādinissitāni**”ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicaritanīti ānetvā sambandho. **Iminā asmīti** iminā abhisekasenāpaccādinā “khattiyo ahan”ti mūlabhāvato “asmī”ti hoti. Sesam pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. **saṅgaheti** taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṃkhipanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. “Chayime, bhikkhave, taṇhākāyā”ti-ādi **niddeso**. “Rūpe taṇhā rūpataṇhā”ti-ādi **niddesattho**. “Kāmarāgabhāvenā”ti-ādiko, “ajjhattikassupādāyā”ti-ādiko ca **niddesa-vitthāro**. “Rūpādīsu ārammaṇesu chaḷevā”ti-ādiko **saṅgaho**.

Yasmā cakkhudvārādīsu ekekaṃsiṃ dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā “cha vedanākāyā”ti vuttanti āha “**vedanāsamūhā**”ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātu-ādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsam mātusadisatā vuttā. **Cakkhusamphassahetūti** nissayādicakkhusamphassapaccayā. **Ayanti** ayaṃ vedanā “cakkhusamphassajā vedanā”ti-ādinā sādharmaṇato vuttā. **Etthāti** etasmiṃ vedanāpade. **Sabbasaṅgāhikāti** kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena sabbasaṅgāhikā. Evaṃ vibhaṅge āgatanayena sādharmaṇato vatvāpi idhādhippetavedanameva dassetuṃ “**vipākavasena panā**”ti-ādimāha. **Cakkhumhi samphassoti** cakkhumhi nissayabhūte uppannaphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmāññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvītāni, tasmā “**yaṃ vattabbaṃ ...pe... vuttamevā**”ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ hutvā namanasabhāvaṃ tena vinā appavattanato. **Ruppanalakkhaṇam** heṭṭhā vuttameva. **Vedanākkhandho** pana ekāva vedanā. **Sabbadubbacittāni** nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha jīvitacitta-ṭṭhitiyo (2.0019) ca santīti? Saccaṃ, tāsam pana kiccaṃ na tathā pākaṭaṃ, yathā cetanādīnanti te evettha pāliyaṃ uddhaṭā. **Yena** mahantapātubhāvādinā **kāraṇena**. **Etthāti** etasmiṃ mahābhūtaniddese. **Añño vinicchayanayoti** “vacanatthato kalāpato”ti-ādinā lakkhaṇādinicchayato añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavattāne vutto, na rūpakkhandhaniddeseti? Tattha vuttepi “catudhātuvavattāne vuttāni”ti atidesavasena vuttattā “**rūpakkhandhaniddese vutto**”ti vuttaṃ. **Upādāyāti** paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānaṃ upādārūpaṃ “tāni gahetvā”ti vuttaṃ avissajjanato. **Nissāyātipi eke** tesam nissayapaccayabhāvato. Pabbakālakiriyā nāma ekaṃsato aparakālakiriyāpekkhāti pāṭhasesena atthaṃ vadati. Vibhattivipallāsenā vinā eva atthaṃ dassetuṃ “**samūhatthe vā**”ti-ādi vuttaṃ. Samūhasa-

mbandhe sāminiddesena samūhattho dīpitoti taṃ dassento āha “**samūhaṃ upādāyā**”ti. Dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 584) āgatanayena “**tevīsatividhan**”ti vuttaṃ. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭhaṃ, “yaṃ rūpaṃ nissāyā”ti vā paṭṭhāne (paṭṭhāna. 1.1.8) āgatattā hadayavatthumpi gahetvā jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā “**tevīsatividhan**”ti vuttaṃ.

Cakkhussa viññāṇanti vā **cakkhuviññāṇaṃ**. Asādhāraṇakāraṇena cāyaṃ niddeṣo. “Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti ettha sabbalokiyavipākaviññāṇassa gahetabbattā “**tebhūmakavipākacittasetaṃ adhivacanaṃ**”ti vuttaṃ.

Abhisāṅkharāṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. **Copanavasena**ti viññattisaṃcopanavasena, kāyaviññattiyā samuṭṭhāpanavasenaati attho. **Vacanabhedavasena**ti vacībheduppādavasena, vacīviññattiyā samuṭṭhāpanavasenaati attho. Evaṃ copanaṃ na bhavyeyyāti dassetuṃ “**raho nisīditvā cintentassā**”ti vuttaṃ. **Ekūnatiṃsāti** ettha abhiññācetanāvinimuttā eva ekūnatiṃsa cetanā veditabbā tassā vipākaviññāṇassa paccayattābhāvato.

Dukkheti ekampi idaṃ bhumavacanaṃ saṃsilesananissayavisayabyāpanavasena attānaṃ bhinditvā viniyogaṃ gacchatīti “**catūhi kāraṇehī**”ti-ādi vuttaṃ. Ekopi (2.0020) hi vibhattiniddeṣo anekadhā viniyogaṃ gacchati yathā taddhitatthe uttarapadasamāhāreti. **Tanti** aññāṇaṃ. **Dukkhasaccanti** hadayavatthulakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ. **Assāti** aññāṇassa. **Nissayapaccayabhāvenāti** purejātanissaya-bhāvena. Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṃsahajātā phassādayo vattabbā. Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccaṃ assa ārammaṇanti yojanā. **Dukkhasaccanti** upayoga-ekavacanaṃ. **Etanti** aññāṇaṃ. **Tassāti** dukkhasaccassa. “**Paṭicchādeti**”ti ettha vuttaṃ paṭicchādanākāraṃ dassetuṃ “**yāthāvā**”ti-ādi vuttaṃ. Nāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti “**yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā**”ti vatvā “**ñāṇapavattiyā cettha appadānenā**”ti vuttanti vadanti. Purimaṃ pana paṭivedhañāṇuppattiyā nisedhakathādassanaṃ, pacchimaṃ anubodhañāṇuppattiyā. Evamettha attho veditabbo. **Etthāti** dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccaṃ vatthu hoti nissayapaccayabhāvato vuttaṃ “**vatthuto**”ti. **Ārammaṇatoti** ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā samudayasaccaṃ aññāṇassa ārammaṇaṃ hoti, tasmā “**dukkhasamudaye aññāṇaṃ**”ti vuttanti attho. Paṭicchādanaṃ dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ asambhavato, kiṃ pana etaṃ ekaṃ kāraṇanti āha “**paṭicchādanato**”ti. Idaṃ vitthārato vibhāvetuṃ “**nirodhapaṭipadānaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tadāra-bbhāti** taṃ ārabba taṃ ārammaṇaṃ katvā. **Pacchimañhi saccadvayanti** nirodho maggo. Tañhi nayagambhīrattā. **Duddasanti** saṅhasukhumadhammattā sabhāve-neva gambhīratāya duddasaṃ duviññeyyaṃ duravaggāhaṃ. **Tatthāti** purime saccadvaye. **Andhabhūnti** andhakārabhūtaṃ. **Na pavattati** ārammaṇaṃ kātuṃ na visahati. **Vacaniyattenāti** vācakabhāvena tathā upaṭṭhānato. **Sabhāvalakkha-ṇassa duddasattāti** pīḷanādi-āyūhanādivasena “idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ samudayo”ti (ma. ni. 484; 3.104) yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa duddasattā duviññeyyattā purimadvayaṃ **gambhīraṃ**. **Tatthāti** purimasmim saccadvaye. **Vipallāsaggā-**

havasena pavattatī subhādiviparītaggāhānaṃ paccayabhāvavasena aññāṇaṃ pavattati.

Idāni (2.0021) “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādīsu pakārantarenapi atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti ettāvatā**ti “aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe”ti ettakena. **Saṅgahatoti** samodhānato. **Kiccatoti** asampaṭivedhakiccato. **Aññāṇamivā**ti visayasabhāvaṃ yāthāvato paṭivijjhituṃ appadānakiccamiva. “Dukkhe”ti-ādinā tattha avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṃ hotīti katvā sabba-ttheva tathā avisiṭṭhasabhāvadassanaṃ idanti dassetuṃ “**avisesato panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṃ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṃ idha “nirodho”ti adhippeto, so ca nesam sabbaso anuppajjanamevāti āha “**nirodho hotīti anuppādo hotī**”ti. “Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho”ti evaṃ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitattā daṭṭhabbā. Tenāha “**nibbānaṃ hī**”ti-ādi. **Vaṭṭavivaṭṭanti** vaṭṭaṅca vivaṭṭaṅca. “**Dvādasahī**”ti idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ “anulomato dvādasahi padehi vaṭṭaṃ, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭaṃ idha dassita-”ti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggo dukkhāvahattā. Taṃ **micchāpaṭipadaṃ**. Tenāha “**aniyyānikapaṭipadā**”ti. **So** puññābhisaṅkhāro **kathaṃ micchāpaṭipadā hotīti?** Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. **Vaṭṭasīsattā**ti vaṭṭapakkiyānaṃ uttamaṅgabhāvato. **Antamasoti** ukkaṃsapariyantam sandhāya vadati avakaṃsapariyantato. “Idaṃ me puññaṃ nibbānādhigamāya paccayo hotū”ti evaṃ **nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ**. **Paṇṇamuṭṭhidānamattanti** sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṃ. **Appatvā**ti antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho. Yadaggena (2.0022) vā paṭipajjanato arahattaṃ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti “**appatvā**”ti vuttaṃ. **Anulomavasenā**ti anulomapaṭiccasamuppādavasena. **Paṭilomavasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Paṭipadā pucchitā**ti etena paṭipadā desetum āraddhāti ayampi attho saṅgahito yathā-raddhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā. Anulomapaṭiccasamuppādadesanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṃ asambhavoti vuttaṃ “**nibbānaṃ bhājitaṃ**”ti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṃ. Vakkhati hi pariyosāne “vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ”ti. **Niyyātaneti** nigamana. **Phalenā**ti pattabbaphalena **paṭipadāya** sampāpakahetuno **dassitattā**. Yathā hi tividho hetu ṅāpako, nibbattako, sampāpakoti, evaṃ tividhaṃ phalaṃ ṅāpetabbaṃ, nibbattetabbaṃ, sampāpetabanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṃsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha

“**phalena hetthā**” ti-ādi. **Ayaṃ vuccatīti** evaṃ nibbānaphalā ayaṃ “sammāpaṭipadā”-ti vuccati. **Asesavirāgā asesanirodhā**ti samucchadappahānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Tañhi nibbānaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ ettha adhippāyo- yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṃ āgamma hoti, taṃ maggaṃ dassetunti. **Evañhi satīti** evaṃ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. **Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotīti** avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇe- nettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṃ “**vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ**” ti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. **Vipphandantīti** nimisanavasena. **Animisehīti** vigatanimisehi ummilanteheva. **Tena vuttaṃ** mahāpadāne. **Etthāti** etasmiṃ “vipassī”ti pade, etasmiṃ vā “animisehī”ti-ādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa (2.0023) animisalocanato “vipassī”ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ aññesampi mahāsattānaṃ carimabhava animisalocanattāti codanaṃ sandhāya “**ettha cā**”ti-ādiṃ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Palālayamānassāti** tosentassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. **Aṭṭassāti** atthassa.

Puññussayasāṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti “**bhāgyasampanna-ssā**”ti vuttaṃ. **Sammā**ti sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṃ hotīti āha “**nayena hetunā**”ti. Saṃ-saddo “**sāman**”ti iminā samānatthoti āha “**sāmaṃ paccattapurisakārenā**”ti, sayambhuññāṇenāti attho. Sammā, sāmaṃ bujji etenāti **sambodho** vuccati maggañāṇaṃ, “**bujjhati etenā**”ti katvā idha sabbaññutaññāṇa-ssapi saṅgaho. **Bodhimā satto bodhisatto**, Purimapade uttarapadalopo yathā “**sākapatthavo**”ti. **Bujjhanakasattoti** ettha mahābodhiyānaṭṭipadāya bujhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti **bodhisatto**. **Patthayamāno pavattatīti** “**kudāssu nāma mahantaṃ bodhiṃ pāpuṇissāmī**”ti sañjātacchando ṭṭipajjati. **Dukkanti** jāti-ādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutupapātāpi maraṇajātiyo, “**jāyati mīyati**”ti pana vatvā “**cavati upapajjati**”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ tesam gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “**idaṃ ...pe... vuttan**”ti. **Tassa nissaraṇanti** tassa jarāmaraṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jīṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikāraṇassa pavattanato. **Samāyogo ahoṣīti** yāthāvato ṭṭivijjanavasena samāgamo ahoṣi. **Yoniso manasikārāti** hetumhi nissakkavacananti tassa “**yoniso manasikārenā**”ti hetumhi karaṇavacanena āha. **Jātiyā kho sati jarāmaraṇanti** “**kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃ paccayā jarāmaraṇaṃ**”ti jarāmaraṇe kāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “**yasmiṃ sati yaṃ hoti, asati ca na (2.0024) hoti, taṃ tassa kāraṇaṃ**”ti evaṃ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhanena “**jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ**”ti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa abhisamayo ṭṭivedho ahoṣīti attho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Hīti** nipātamattaṃ. **Idanti** yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṃ. Tenāha “**evamidan**”ti. Idha avijjāya samudayaṃ āgatattā “**ekādāsasu ṭṭhānesū**”ti vuttaṃ. **Samudayaṃ sampiṇḍetvāti** saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. Anekavārañhi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā “**samudayo samudayo**”ti āmeditavacanaṃ. Atha vā “**evaṃ samudayo hoti**”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattidassanaparaṃ, atha kho ṭṭiccasamuppādasaddo viya ṭṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “**samudayo samudayo**”ti avoca. Tenāha “**avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hoti**”ti. **Dassanaṭṭhena cakkhūti** samudayaṃ paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. **Ñātaṭṭhenāti** ñātabhāvena. **Pajānanaṭṭhenāti** “**avijjāsaṅkhārāditaṃtaṃpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo**”ti pakārato vā jānanaṭṭhena. **Paṭivedhanaṭṭhenāti** “**ayaṃ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccaya-bhāvato samudayo**”ti ṭṭivijjanaṭṭhena. **Obhāsanatṭhenāti** samudayabhāvapaṭicchādakassa mohandhakāraṇassa kilesandhakāraṇassa vidhamanavasena avabhāsanavasena. **Taṃ panetaṃ** “**cakkhun**”ti-ādinā vuttaṃ ñāṇaṃ. **Nirodhavāreti** ṭṭilomaṃ. So hi “**kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho**”ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Na evaṃ yojetvāti “sikhissapī” ti-ādinā samuccayavasena evaṃ na yojetvā. **Kasmāti-ādinā** tattha kāraṇaṃ vadati. **Ekāsane adesitattāti** (2.0025) vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**nānāṭhānesu hī**” ti-ādi vuttaṃ. Yadi pi tāni viṣuṃ viṣuṃ vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. “**Buddhā jātā**” ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānaṃ pacchimbhave paropadesena payojanaṃ atthi. **Gatamaggenevāti** paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. **Gacchantīti** catūsu satipaṭṭhānesu patiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesāṃ paṭhamavipassanābhiniveso hoti, taṃ dassetuṃ “**sabbabodhisattā hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Buddhabhāvānaṃ vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā buddhavipassanā.**

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āhāravaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. Āharantīti ānenti uppādentī, upatthambhentīti attho. **Nibbattāti** pasutā. **Bhūtā nāma** yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava-saddo** cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitattā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantīti** avadhāraṇena nivattitamattaṃ dasseti. Yo ca “**kālaghaso bhūto**” ti-ādīsu bhūta-saddassa khīṇāsava-vācitā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho** “**agginā vā udakena vā**” ti-ādīsu viya.

Yathāsakaṃ (2.0026) paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātabba-anuggaho hotīti adhippāyenāha “**vacanabhedo ...pe... eko yevā**” ti.

Sattassa uppannadhammānanti sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhati”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “**avicchedāyā**”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “**anuppannānaṃ uppādāyā**”ti. **Etānīti** ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭha-bbāni** na yathāsambandhato.

Vatthugatā oḷā vatthu viya tena saddhiṃ ajjhoharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “**ajjhoharitabbako āhāro**”ti, nibbattita-ojaṃ pana sandhāya “kabaḷikāro āhāro oja-ṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya na vatthuno thūlatāya kathinatāya vā, tasmā yasmīṃ vatthusmīṃ parittā oḷā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādakatāya **oḷārikā** veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesāṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃ āhāro sukhumo** taruṇaṭiṇasa-ssakhādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabijādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo** māsamuggakurādibhojanattā. **Tesanti** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevāti** na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva niṭṭhaṃ patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthuvaseṇa panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojama-hojatāhi veditabbāti dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādimāha. **Parissayanti** khudāvasena uppannaṃ vihiṃsaṃ sarīradarathaṃ. **Vinodetīti** vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletunti** sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nirojattā. **Na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkame-
nevettha phassādīnaṃ dutiyādītā, na aññena kāraṇenāti āha “**desanānayo eva
cesā**”ti-ādi. Manaso sañcetanā na (2.0027) sattassāti dassanattaṃ manoga-
haṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti, cetovimutti cā”ti āha “**manosañcetanāti cetanāvā**”ti.
Cittanti yaṃ kiñci cittameva. **Ekarāsīṃ katvāti** ekajjhaṃ gahetvā vibhāgaṃ akatvā,
sāmaññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṃ upādiṇṇakādivibhāgaṃ dassetuṃ
“**kabaḷikāro āhāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Āhāratthaṃ na sādhetīti** tādisassa āhārassa anā-
haraṇato. **Tadāpīti** bhijitvā vigatakālepi. **Upādiṇṇakāhāroti vuccantīti** keci. **Idaṃ
pana ācariyānaṃ na rucati** tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. **Paṭisandhicitte-
neva sahaḷatāti** lakkhaṇavacanamaṃ, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya
ojāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanatto. **Sattamāti** uppanna-
divasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṃ **pāleti** paveṇighaṭanava-
sena. **Ayamevāti** kammaja-oḷā. Kammaja-ojaṃ pana paṭicca uppanna-oḷā aka-
mmajattā anupādiṇṇa-āhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo vedita-
bbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha “**lokuttarā pana ruḷhī-
vasena kathitā**”ti. Yasmā tesāṃ kusalānaṃ upetapariyāyo natthi, tasmā vipā-
kānaṃ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷhivasena vuttoti
veditabbo.

Pubbe “āhārāti paccayā”ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhoti-ādinā codeti,
atha kasmā ime eva cattāro vuttāti atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti

yojanā. **Visesappaccayattā**ti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā “āhārāti vuttā”ti imamattaṃ dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayataṃ dassetuṃ “**visesapaccayo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabalīkāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “rūpārūpānaṃ upathambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti (visuddhi. 2.608; paṭṭhā. aṭṭha. paccayuddesavaṇṇanā). Upathambhakattañhi satīpi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa (2.0028) ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upathambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upathambhaya-māno eva janeti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso** visesapaccayo. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti vacanato **viññāṇassa manosañcetanā**. “Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janeti”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṃ** visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha “viññāṇaṅca hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”ti-ādi (dī. ni. 2.115). Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṃ nesam visesapaccayataṃ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ “**ko panetthā**”ti-ādi āradhāṃ. **Mukhe ṭhapitamatto eva** asaṅkhādito, tattakenāpi abhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “**aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti**”ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo**. **Sabbathāpīti** cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesam vasena sabbappakāropi **phassāhāro** yathārahaṃ **tisso vedanā āharati**, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativa-senāti** kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajā-tādipaccayanayenāti** sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṅhi attanā sahajātanāmassa sahajāta-aññamaññavipākīndriyasampayutta-atthi-avigatapa-ccehi paccayo

hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāreti vuttaṃ, saha-jātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṃ aññamañña-paccayañca ṭhapetvā itaresaṃ paccayānaṃ vasena yojanā kātabbā. **Tānīti** napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato. **Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā** visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti, tenāha “**avisesena panā**”-ti-ādi. **Paṭisandhiviññānameva vuttanti** etthāpi (2.0029) eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhārattho, evaṃ avisesatopīti dassetuṃ “**avisesenā**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taṃsāmpayuttataṃsamuṭṭhānadhammānanti** tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sāmpayuttaggahaṇaṃ** yathārahato daṭṭhabbaṃ, **sāmuṭṭhānaggahaṇaṃ** pana avisesato.

Upatthambhento āhāra-kiccaṃ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasāmuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccāsiddhi. **Phusantoyevāti** phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvāti** cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevāti** upapattiparikappanavasena vijānantameva āhāra-kiccaṃ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhāra-kiccāsādhanāñca tesāṃ vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. **Kāyaṭṭhapanenāti** kasmā vuttaṃ, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “**kammajanitopī**”-ti-ādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “**dvinnāṃ rūpasantatīnaṃ**”-ti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya “**anupālako hutvā**”-ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhithetutā hi yāpanā anupālanā. **Sukhādivatthubhūtanti** sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevāti** idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “**sukhādi ...pe... hotī**”-ti. Na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitattā, tathā hi “**manosañcetanā ...pe... bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī**”-ti vuttā. Tato eva **viññānaṃ vijānantamevāti** upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamatto.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantīti** nikāmanā, rasa-taṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabalīkāre āhāre balavatī, tenevettha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, **nikantiyeva** (2.0030) **Bhayaṃ** mahānattahetuto. Upagamaṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādi-uppattihetutāya “**bhayan**”-ti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanaṃ** abhisandhanaṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “**bhayan**”-ti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇatāya “**bhayan**”-ti vuttaṃ. Idāni nikanti-ādīnaṃ sappaṭibhayataṃ vitthārato dassetuṃ “**kiṃ kāraṇā**”-ti-ādi āradhaṃ. Tattha **nikantiṃ katvāti** ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho. **Sītādīnaṃ pura-**

kkhatāti sītādīnaṃ purato ṭhitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedam phassaṃ pavattentā. **Phassassādinoti** kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasāṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbatanḥā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ **“paresaṃ rakkhitaḡopitesū”**ti-ādinā. **Phassassādinoti** vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha **“phassassādamūlakan”**-ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā **“tammūlakan”**ti vuttaṃ. Kammāyūhananimittanti attho. **Bhayaṃ sabbanti** pañcavīsati, tividhamahābhayaṃ, aññañca sabbabhayaṃ **āgatameva hoti** bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgā-rakāsusadise bhava abhinipātasadisī. **Tammūlakattāti** nāmarūpanibbattimūlakattā. Sabbabhayānaṃ **abhinipātoyeva bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇaṃ, taṃ niyyādeti viya. **Tanti** phalaṃ. **Tatoti** kāraṇato. **Etesanti** āhārānaṃ (2.0031). **Yathāvuttenāti** “phalaṃ nideti”ti-ādinā vuttappakārena **atthena. Sabbapadesū**ti “vedanānirodhenā”ti-ādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhiṃ ādiṃ katvāti paṭisandhikkhaṇaṃ ādiṃ katvā. Upādiṇṇaka-āhāre sandhāya **“attabhāvasāṅkhātānaṃ āhārānaṃ”**ti vuttaṃ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. **Paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattasantativasenāti** paripuṇṇāyatanānaṃ sabhāvakānaṃ cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṃ sattannaṃ santatīnaṃ vasena. **Sesānaṃ** aparipuṇṇāyatanānaṃ andhabadhira-abhāvakānaṃ. **Ūna-ūnasantativasenāti** cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūna-ūnasantativasena. Paṭisandhiyaṃ jātā **paṭisandhikā. Paṭhamabhavaṅgacittakkaṇādīti ādi**-saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṃ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. **Vaṭṭaṃ dassetvāti** sarūpato nayato ca sakalameva vaṭṭaṃ dassetvā. Idāni tamatthaṃ vitthārato vibhāvetuṃ **“imasmiñca pana ṭhāne”**ti-ādimāha. **Atītābhimukhaṃ desanaṃ katvāti** paccuppannabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṃ tabbisayaṃ desanaṃ katvā tathākāraṇena. **Atītena vaṭṭaṃ dassetīti** atītabhavena kammakile-savipākavaṭṭaṃ dasseti. **Attabhāvoti** paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṃ kasmā “atītena vaṭṭaṃ dasseti”ti vuttanti? Nāyaṃ doso “atītenevā”ti anavadhāraṇato, evañca katvā atītābhimukhaggahaṇaṃ janakakammaṃ gahitaṃ, taṇhāsīsena nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṃ kammanti taṇhāsīsena vuttakammaṃ. **Dassetunti** taṃ atītaṃ attabhāvaṃ dassetuṃ. **Tassattabhāvassa janakaṃ kammanti** tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṃ. Tato parampi attabhāvaṃ āyūhitaṃ kammaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṃ. **Dvīsu ṭhānesūti** āhāraggahaṇena vedanādiggahaṇenāti dvīsu ṭhānesu. **Attabhāvoti** paccuppanna-kāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna **dvīsūti** taṇhāggahaṇe avijjāsāṅkhāraggaha-

ṇeti dvīsu ṭhānesu. **Tassa janakanti** paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṃ kammaṃ vuttanti yojanā (2.0032). Kammaggahaṇena cettha yattha taṃ kammaṃ āyūhitam, sā atītā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṃsāra-vaṭṭassa anamataggataṃ dīpeti. **Saṅkhepenāti** saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅghetabbadhammānaṃ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭam dassitam, evam sati sappadesā paṭicasamuppādadhammadesanā hotīti dassento **“tatrāyan”** ti-ādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatenā vaṭṭam idha na dassitam, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭicasamuppādadadesanāti dasseti. Idāni tamattham upamāya vibhāvetum **“yathā hī”** ti-ādi vuttam. **Udakapiṭṭhe nipannanti** udakaṃ pariplavavasena nipannaṃ. **Parabhāganti** para-uttamaṅgabhāgaṃ. **Oratoti** tato aparabhāgato olokento. **Aparipuṇṇoti** vikalāvayavo. **Evamsampadanti**-ādi upamāya saṃsandanaṃ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṃ mūlaṭṭhānabhūtā, evam attabhāvasandhārakānaṃ saṅkhārānaṃ mūlabhūtā taṇhāti vuttam **“gīvāya diṭṭhakālo”** ti. Yathā vedanādi-anekāvayavasamudāyabhūto attabhāvo, evam phāsukapiṭṭhikaṇḍakādi-anekāvayavasamudāyabhūtā piṭṭhīti **“piṭṭhiyā ...pe... tassa diṭṭhakālo”** ti vuttam. **Taṇhāsaṅkhātanti** taṇhāya kathitam. Idha desanāya paccayā avijjāsāṅkhārā veditabbāti “naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā” ti vuttam. Tathā hi pariyo-sāne “naṅguṭṭhamūlam passeyyā” ti upamādassanaṃ kataṃ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇam veditabbaṃ. Pāḷiyam anāgatassāpi paccayavaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassaniyattā ādito phalahe-tusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahe-tusandhīti evam tisandhikattā **catusaṅkhepameva vaṭṭam dassitanti**.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. Imasmimyeva ṭhāneti “cattārome bhikkhu ...pe... āhārā” ti evam cattāro āhāre sarūpato dassetvā “ime kho bhikkhave ...pe... anuggahāyā” ti nigamanava-sena dassite imasmimyeva ṭhāne. **Desanam niṭṭhāpesi** (2.0033) catu-āhāravibhā-gadīpakaṃ desanam uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṇhī nisīdi. **Diṭṭhi-gatikoti** attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko. **Varagandhavāsīti** sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā varagandhavā-sitam. **Ratanacaṅkoṭavarenāti** ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. **Desanānu-sandhiṃ ghaṭento** Ti yathādesitāya desanāya anusandhiṃ ghaṭento, yathā upari-desanā vaddheyya, evam ussāham karonto. **Viññāṇāhāram āhāretīti** tassa āhāra-ṇakiriyāya vuttapucchāya taṃ diṭṭhigataṃ uppāṭento **“yo etaṃ ...pe... bhuñjati vā”** ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṃ, so “ko nu kho”-

ti ayam pucchāya adhippāyo. **Utusamayeti** gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. “Udakena aṇḍāni mā nassantū”ti **mahāsamuddato nikkhamitvā**. Gijjhapotakā viya āhārasañcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosañcetanāhārena yāpentīti ayam tassa therassa laddhi. **Kiñcāpi ayam laddhīti** phassamanosañcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayam laddhi. **Imaṃ pañhanti** “ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāreti”ti imaṃ pañhaṃ etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchati adhippāyo. **Soti diṭṭhigatiko. Na niggahetabbo** ummattakasadisattā adhippāyaṃ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha “āhāretīti nāhaṃ vadāmi”ti-ādi.

Tasmiṃ mayā evaṃ vutteTi tasmiṃ vacane mayā “āhāreti”ti evaṃ vutte sati. **Ayam pañhoti** “ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāreti”ti ayam pañho yutto bhavēya. **Evaṃ pucchite pañheti** sattupaladdhiṃ anādāya “katamassa dhammassa paccayo”ti evaṃ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. **Teneva viññāṇenāti** teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannaṃ nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatīṃ punabbhavābhiniḃbattīti idhādhippetam. **Nāmarūpe jāte satīti** nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtaṃ bhinditvā saḷāyatanaṃ hoti.

Tatrāyaṃ paccayavibhāgo- nāmanti vedanādikhandhattayaṃ idhādhippetam, rūpaṃ pana sattasantatipariyāpannaṃ, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyaṃ (2.0034) āhāro ca. Tattha vipākanāmaṃ paṭisandhikkhaṇe hadayavattthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa saha jāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṃ ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Itaresaṃ pana pañcāyatanānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ sahāyo hutvā saha jātanissayavipākavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṃ purimasadisam. Pavatte vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena

sattadhā paccayo hoti, avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapa-
ccayaṃ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṃ pana paccuppannaṃ
cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayutta-atthi-a-
vigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṃ. Rūpato
pana vatthurūpaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhassa saha-jāta-aññamaññanissayavippa-
yutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāya-
tanādīnaṃ pañcannaṃ saha-jātanissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo
hoti. Rūpajivitaṃ atthi-avigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayañhettha
saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato (visuddhi. 2.594) gahetabbo.

Pañhassa okāsaṃ dentoti “ko nu kho, bhante, phusati”ti imassa diṭṭhigatikapa-
ñhassa okāsaṃ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. **Sabbapadesūti** diṭṭhigati-
kena bhagavatā ca vuttapadesu. **Sattoti** attā. So pana ucchedavādinopi yāva na
ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādino. **Bhūtoti** vijjamāno. **Nippha-**
ttoti nipphanno. Na tassa dāni nipphādetabbaṃ kiñci atthīti laddhi. **Idappaccayā**
idanti imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṃ nāmarūpaṃ. Puna **idappaccayā idanti**
imasmā nāmarūpapaccayā idaṃ saḷāyatananti evaṃ bahūsu ṭhānesu bhagavatā
kathitattā yathā paccayato nibbattaṃ saṅkhāramattamanti saññattim upagato.
Tenāpīti saññattupagatenāpi. **Ekābaddhaṃ katvāti** yathā pucchāya avasaro na
hoti, tathā ekābaddhaṃ katvā. **Desanāruḷhanti** yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya
“saḷāyatanapaccayā phasso”ti-ādinā desanā paṭiccasamuppādavīthim āruḷha-
meva. **Tamevāti** saḷāyatanapadameva (2.0035) gahetvā. **Vivajjentoti** vivaṭṭento.
Evamāhāti “channaṃtvevā”ti-ādi-ākārena evaṃ desite, “vineyyajano paṭivijjhati”ti
evamāha. Viññāṇāhāro āyatim punabbhavābhinibbattiyāti evaṃ purimabhavato
āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā “**viññāṇanāmarū-**
pānaṃ antare eko sandhī”ti vuttaṃ. Taminā viññāṇaggahaṇena abhisāṅkhāra-
viññāṇassāpi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṃ samatthā, te
bāhirakalīṅge ṭhitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvināṃ samitabāhitapā-
pataṃ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatāyevāti te nivattetuṃ
“**saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā**”ti vuttaṃ. **Dukkhasaccavasenāti** dukkha-ariyasa-
ccavasena. Aññathā kathaṃ bāhirakāpi jarāmaraṇaṃ dukkhanti na jānanti. Sacca-
desanābhāvato “saha taṇhāyā”ti vuttanti keci. Taṃ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha
bhava paṭhamābhinibbatti, idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena,
taṇheva sā jāti. Jarāmaraṇaṅcetta pākaṭameva adhippetā, na khaṇikaṃ, tasmā
sataṇhā eva jātijarāmaraṇassa samudayoti bhūtakathanametaṃ daṭṭhabbaṃ.
Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi. **Sabbapade-**

sūti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu. Yena samannā-gatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṃ sāmaññaṃ brahmaññañcāti āha “**ariya ...pe... brahmaññañcā**” ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe niruḷho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vattaṃ arahatīti vuttaṃ “**ubhayatthāpi**” ti. **Ekāda-sasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesi** avijjāsamudayassa anuddhaṭṭā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. Ime (2.0036) dhamme katame dhammeti ca ettha iti-saddo ādi-attho. Tena “imesaṃ dhammānaṃ katamesaṃ dhammānaṃ” ti imesaṃ padānaṃ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmaraṇādīnaṃ sādharmaṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtānīti āha “**ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ ...pe... ajjhā-sayenā**” ti. Iminā tāneva jarāmaraṇādīni gahetvā puggalajjhāsayavasena ādito “ime dhamme” ti-ādinā sabbapadasādhāraṇato desanā āradhā. Yathānulomasā-sanañhi suttantadesanā, na yathādhammasāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi “sammādiṭṭhi” ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsani-kāpi anussavādivasenapi attapaccakkhenapi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upā-dāya āmeḍitavasena “**sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti, bhante, vuccati**” ti āha. Tathāni-ddiṭṭhatādassanattaṃ hissa ayaṃ āmeḍitapayogo. Ayañhettha adhippāyo- “aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā panāyaṃ evaṃ vuccamānā atthañca lakkhaṇaṃ upādāya kittāvatā nu kho, bhante, sammādiṭṭhi hoti” ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “sammādiṭṭhī” ti vacane yasmā viññū eva pamāṇaṃ, na aviññū, tasmā “**yaṃ paṇḍitā**” ti-ādi vuttaṃ. Dve avayavā assāti dvayaṃ, duvidhaṃ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṃ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti **dvayanissito**. Tenāha “**dve koṭṭhāse nissito**” ti. Yāya diṭṭhiyā “sabboyaṃ loko atthi vijjati sabbakālaṃ upalabbhatī” ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṃ loko atthīti pavattagā-hatāya sassato, taṃ **sassataṃ**. Yāya diṭṭhiyā “sabboyaṃ loko natthi na hoti ucchi-jjati” ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṃ **ucchedaṃ**. **Loko (2.0037) nāma saṅkhāraloko** tamhi gahetabbato. **Sammappaññāyāti** aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha “**savipassanā maggapaññā**” ti. **Nibbattesu dhammesūti** yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. **Paññāyante svevāti** santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. **Yā**

natthīti yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato vinassanato koci ṭhito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. **Sā na hotīti** kammāvijjātaṇhādibhedam paccayaṃ paṭicca saṅkhāralokassa samudayani-bbattiṃ sammappaññāya passato, sā ucchedadiṭṭhi, na hoti, nappavattati avicchedena saṅkhārānaṃ nibbattidassanato. **Lokanirodhanti** saṅkhāralokassa khaṇika-nirodham. Tenāha “**saṅkhārānaṃ bhaṅgan**”ti. **Yā atthīti** hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṃ loko atthīti uppajjeyya. **Sā na hotīti** uppannuppannānaṃ nirodhassa navanavānañca uppādassa dassanato, sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha “**anulomapaccayākāran**”ti. Paccayadhammānañhi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṃ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṃtaṃhetunirodhato taṃtaṃphalanirodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādīnaṃ paccayadhammānaṃ hetu-ādipaccayabhāvo, so nippariyāyato lokasamudayo. **Paccayuppannassa** saṅkhārādikassa. **Anucchedam passatoti** anucchedadassanassa hetu. **Ayampīti** na kevalaṃ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamanatṭhena taṇhāva **upayo**. Tathā **diṭṭhupayo**. **Eseva nayoti** iminā upayehi upādānādīnaṃ anattahantarataṃ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccaṃ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ “**ahaṃ mama**”ti ayathānukkamena vuttaṃ, yathānukkamaṃyeva pana attho veditabbo. **Ādi**-saddena paroparassa subhaṃ asubhanti-ādīnañca saṅgaho veditabbo. **Te dhammeti** tebhūmakadhamme. **Vinivisanti** (2.0038) virūpaṃ nivisanti, abhinivisanti attho. **Tāhīti** taṇhādiṭṭhihi. **Vinibaddhoti** virūpaṃ vimuccituṃ vā appadānavasena niyamevā baddho.

“Abhiniveso”ti upayupādānānaṃ pavatti-ākāraviseso vuttoti āha “**tañcāyanti tañca upayupādānan**”ti. **Cittassāti** akusalacittassa. **Paṭiṭṭhānabhūtanti** ādhārabhūtaṃ. Dosamohavasenapi akusalacittappavatti taṇhādiṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādiṭṭhiyo akusalassa cittassa adhiṭṭhānanti vuttā. **Tasminti** akusalacitte. **Abhinivisanti** “etaṃ mama, eso me attā”ti-ādīnā abhinivesanaṃ pavattenti. **Anusentīti** thāmagatā hutvā appahānabhāvena anusenti. **Tadubhayanti** taṇhādiṭṭhidvayaṃ. **Na upagacchatīti** “etaṃ mamā”ti-ādīnā taṇhādiṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na allīyati. **Na upādiyatīti** na daḥhaggāhaṃ gaṇhāti. **Na adhiṭṭhātīti** na taṇhādiṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe hotīti vuttaṃ “**attā me**”ti. Idaṃ dukkhaggahaṇaṃ upādānakkhandhāpassayaṃ tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṃ “**dukkhamevāti pañcupādānakkhandhamattamevā**”ti. “Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 190) hi vuttaṃ. **Kaṅkhaṃ na karotīti** saṃsayam na uppādeti sabbaso vicikicchāya samucchindanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. **Missakasammādiṭṭhiṃ āhā**Ti nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā lokiyalokuttaramissakaṃ sammādiṭṭhiṃ avoca. **Nikūṭantoti** nihīnanto. Nihīnapariyāyo hi ayaṃ nikūṭa-saddo.

Tenāha “**lāmakanto**”ti. **Paṭhamakanti** ca garahāyaṃ **ka-saddo**. **Sabbaṃ natthīti** yathāsaṅkhatam bhaṅguppattiyā natthi eva, sabbaṃ natthi ucchijjati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca yathā asaṅkhatam atthi vijjati, sabbakālam upalabbhatīti adhippāyo. **Sabbanti** cettha sakkāyasabbaṃ veditabbaṃ “sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.1) viya. Tañhi pariññāñāṇānaṃ paccayabhūtaṃ. **Iti-saddo** nidassane. Kiṃ nidasseti? Atthi-saddena vuttam. “Atthitan”ti niccataṃ. Sassataggāho hi idha paṭhamo antoti adhippeto. Ucchedaggāho dutiyoti tadubhayaavinimuttā ca idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṃ, nirujjhantānaṃ asati (2.0039) nibbānappattiyam yathāpaccayam punūpagamankathanato ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṃ deseti idappaccayatānayaena. Tena vuttam “ete ...pe... ante”ti-ādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. NibbindanatthāyāTi nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi jarāmaraṇasīsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati. **Virajjanatthāyā**ti virāgānupassanāpaṭilābhāya. **Sīlato paṭṭhāyā**ti vivaṭṭasannissitasīlasamādānato paṭṭhāya. Sotāpattiyaṅgehi samannāgato vivaṭṭasannissitasīle paṭiṭṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle paṭiṭṭhito bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha “**yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo**”ti. **Nibbānadhammassā**ti nibbānāvahassa ariyassa maggassa. **Anurūpasabhāvabhūtanti** nibbānādhigamassa anucchavikasabhāvabhūtaṃ. **Nibbidāti** iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṃ vipassanaṃ vadati. **Virāgā nirodhāti** padadvayena ariyamaggaṃ, itarena phalaṃ. **Etthāti** imasmim sutte. **Ekena nayanāti** paṭhamena nayaena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito taṃ matthakaṃ pāpetvā vissajjesi. Yo hi vipassanaṃ maggaṃ anupādāvimuttiṃ pāpetvā kathetuṃ sakkoti, so ekantadhammakathiko. Tenāha “**dhammakathikassa pucchā kathitā**”ti. **Dvīhī**Ti dutiyatatiyanayehi. **Tanti** puccham. **Visesetvāti** visiṭṭham katvā. Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṃ dassento dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāya vimuttisaṅkhātaṃ visesaṃ pāpetvā.

Bhagavā hi appaṃ yācito bahuṃ dento uḷārapuriso viya dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato ca uttariṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāvimuttañca vissajjesi. Tattha “nibbidāya ...pe... dhammaṃ deseti”ti iminā dhammadesanaṃ vāsanābhāgiyaṃ katvā dassesi. “Nirodhāya paṭipanno hoti”ti iminā nibbedhabhāgiyaṃ, “anupādāvimutto hoti”ti iminā desanaṃ asekkhabhāgiyaṃ katvā dassesi. Tenāha “**sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhā**”ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. Liṅgena (2.0040) **acelakoti** pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti. **Nāmenāti** gottanāmena **kassapoti**. Deseti pavedeti saṃsayavigamaṇaṃ etenāti deso, nicchayahetūti āha “**kiñciveva desan**”ti-ādi. So hi saṃsayavigamaṇaṃ karotīti **kāraṇaṃ**. **Okāsanti** avasaṃsandana-padesaṃ. Tenāha “**khaṇaṃ kālan**”ti. **Antaragharaṃ** antonivesanaṃ. Antare gharāni etassāti **antaragharaṃ**, antogāmo. **Yadākaṅkhasīti** yaṃ ākaṅkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti. Tenāha “**yaṃ icchasi**”ti. **Yadākaṅkhasīti** yaṃ ākaṅkhasi, kassapa, tikkhattuṃ paṭikkhipantopi pucchasi, yaṃ ākaṅkhasi, tameva pucchāti attho.

“Yāvatatiyaṃ paṭikkhipī”ti vuttattā “tatiyampi kho”ti-ādinā pāṭhena bhavitabbaṃ. So pana nayavasena saṃkhittoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattuṃ yācāpetvā cassa pañhaṃ kathesi, taṃ dassetuṃ “**kasmā panā**”ti-ādi-māha. **Gāravajananatthaṃ yāvatatiyaṃ paṭikkhipi** tañca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānaṃ ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno yāvatatiyaṃ yācāpetīti vibhattivipariṇāmasena sādharmaṇato padaṃ yojetvā puna “ettakena kālenā”ti kassapassa vasena yojetabbaṃ.

Māti paṭisedhe nipāto. **Bhaṇīti** punavacanavasena kiriyāpadaṃ vadati. **Mā evaṃ bhaṇi**, kathesīti attho. “Iti bhagavā avocā”ti pana saṅgītikāravacanaṃ. **Sayaṃkataṃ dukkhanti** purisassa uppajjamānadukkhaṃ, tena kataṃ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammaṃ upacitattāti ayaṃ nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttaṃ niccaṃ kārakavedakalakkhaṇaṃ attānaṃ parikkāpetvā tassa vasena “sayaṃkataṃ dukkhan”ti pucchati bhagavā “mā hevan”ti avoca, tenāha “**sayaṃkataṃ dukkhanti vattuṃ na vaṭṭati**”ti-ādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikkappito attā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpāvijahanato kassaci viśesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca vattanatthaṃ upadeso ca nippayojo siyā (2.0041) attavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyaṃ hiṃsādikiriyaṃ ca na sambhavati, tathā sukhasa dukkhasa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jāti-ādi-

nañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana “dhammamattam tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vasenāyam kiriyāvohāro”ti vadeyya, evampi purimarūpā-vijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetum. Te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tato aññe vā siyum anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitam, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsam viya uppādivināsasambhavato kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānam asambhavo evāti na yujjatevāyam attavādo. Tenāha “**attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpetī**”ti. **Paratoti** “paraṃkatam dukkhan”ti-ādike parasmim tividhepi naye. **Adhiccāsammuppannanti** adhicca yadicchāya kiñci kāraṇam kassaci vā pubbam vinā sammuppannam. Tenāha “**akāraṇena yadicchāya uppannam**”ti. **Kasmā evamāhāti** evam vakkhamānoti adhippāyo. **Assāti** acelassa. **Ayanti** bhagavantam sandhāya vadati. **Sodhentoti** sayam visuddham katvā pucchitamattam eva attano pucchāya suddhim dassento. Laddhiyā “sayamkatam dukkhan”ti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammam karoti. **So paṭisaṃvedayatīti** kārakavedakānam anaññatadassanaparam etaṃ, na pana kammakiriyāphalānam paṭisaṃvedanānam samānakālatādassanaparam. **Itīti** nidassanatthe nipāto. **Khoti** avadhāraṇe. “So evā”ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. **Āditoti** bhummatthe nissakkavacananti āha “**ādimhiyevā**”ti. “Sayamkatam dukkhan”ti laddhiyā pageva “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvīpallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivīpallāso, tenāha “**evam sati pacchā sayamkatam dukkhanti ayam laddhi hotī**”ti. Evam (2.0042) sati saññācittavipallāsānam brūhito micchābhīniveso, yadidaṃ “sayamkatam dukkhan”ti laddhi. Tasmā paṭinissajjetum pāpakam diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā “sayamkatam ...pe... etaṃ paretī”ti. **Vaṭṭa-dukham adhippetam** avisesato atthīti ca vuttattā. **Sassatam** sassatagāham dīpeti paresam pakāseti, tathābhūto ca **sassatam** daḥaggāham gaṇhātīti. **Tassāti** diṭṭhigatikassa. **Tam** “sayamkatam dukkhan”ti evam pavattam viparītadassanam. **Etaṃ** sassataggahaṇam. **Paretī** upeti. Tenāha “**kārakañca ...pe... attho**”ti. **Ekameva gaṇhantanti** satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantaṃ.

Idha “ādimhiyevā”ti pade. “Paraṃkatam dukkhan”ti laddhiyā pagevāti-ādinā hettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañhettha yojanā- “paraṃkatam dukkhan”ti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisaṃvedayatīti saññācittavīpallāsā bhavantīti sabbam heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbam. **Evam satīti** evam muduke ucchedavīpallāse paṭhamuppanne sati pacchā “paraṃkatam dukkhan”ti ayam laddhi hotīti sambandho. **Kārakoti** kamma kārako. **Tena katanti** kammakārakena kataṃ. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. **Evanti** diṭṭhisahagatā vedanā sātasaḥvā kilesaparīḥādinā saporissayā sa-upāyāsā, evam. “Pageva itare”ti vuttavedanāya **abhitunnassa viddhassa**. “Vuttanayena yojetabbam”ti vatvā tam yojanam dassento “**tatrāyan**”ti-ādimāha. **Ucchedanti** sato sattassa ucchedam vināsam, vibhavanti attho. Asato hi vināsāsambhavato atthibhāvaniba-

ndhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadharmānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabheda-sannitṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ. Evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṃ “sattassā”ti vuttaṃ pāliyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaggāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaggāho, yāvāyaṃ attā na (2.0043) ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti “ucchedan”ti vuttaṃ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṃ “adassanan”ti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḷhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināsenā ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā “sayamkataṃ dukkhan”ti ca puṭṭhena mayā “so karoti, so paṭisaṃvedayati”ti-ādinā, “añño karoti, añño paṭisaṃvedayati”ti-ādinā ca paṭikkhattā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā **ete teti** yattha puthū aññatitthiyā anupacitaññasambhāratāya paramagambhīraṃ saṅhaṃ sukhumāṃ suññataṃ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṃ ukkhipituṃ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. **Desetīti** paṭhamāṃ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇānubhāvena majjhimāya paṭipadāya ṭhito, karuṇānubhāvena desanādhhamme majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ desetī. **Ettha hīti hi**-saddo hetu-attho. Yasmā kāraṇato ...pe... niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṃ dīpīnti yojanā, abhidheyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. **Assāti** phalassa. **Na koci kāraṇo vā vedako vā niddiṭṭho**, aññadatthu paṭikkhitto hetuphalamattatādassanato kevalaṃ dukkhakkhandhagahaṇatoti. **Ettāvatāti** “ete te, kassapa ...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hoti”ti ettakena tāva padena. **Sesapañhāti** “sayamkatañca paraṃkatañca dukkhan”ti-ādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kiṃ nu kho, bho gotama, natthi dukkhan”ti pañho pāliyaṃ sarūpeneva paṭikkhattoti na uddhato. **Paṭisedhitā hontīti** tatiyapañho, tāva paṭhamadutiyaapañhapaṭikkhepeneva paṭikkhitto, so hi pañho viṣuṃ viṣuṃ paṭikkhepena ekajjhaṃ paṭikkhepena ca. Tenāha “**ubho ...pe... paṭikkhitto**”ti. Ettha ca yassa attā kāraṇo vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbadhammappavattiyā rūpādidhammānaṃ viya (2.0044), sukhādidhammānaṃ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantatā āpajjati. Uppāde ca sati avassaṃbhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa “sayamkatan”ti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano niruḷhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṃ, pubbe viya vā pacchāpi. **Sesapañhāti** tatiyapañhādayo. **Tatiyapañho paṭikkhitto** Ti evañca tatiyapañho paṭikkhitto veditabbo- “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā satataṃ samitaṃ paccayāyattassa dīpanena dukkhassa adhiccasamuppānnatā paṭikkhattā, tato eva tassa ajānanañca paṭikkhattaṃ. Tenāha bhagavā “eva-

metassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.39-40; mahāva. 1; udā. 1).

Yaṃ parivāsaṃ samādiyivā parivasatīti yojanā. **Vacanasiliṭṭhatāvasenā**ti “bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampadan”ti yācanta tena vutta-
vacanasiliṭṭhatāvasena. **Gāmappavesanādīnīti ādi**-saddena nātidivāpaṭikkamaṇaṃ,
navesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbaccha-
ndatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane
anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabha-
ṇane attamanatāti (mahāva. 87) imesaṃ saṅgaho. **Aṭṭha vattānīti** imāni aṭṭha titthi-
yavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmappavesanā tattha visuddhakāyava-
cīsamācārena piṇḍāya caritvā nātidivāpaṭikkamananti idamekaṃ vattaṃ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṃ kassapasutte ayaṃ pāṭho. **Aññatthāti** sihanādasu-
ttādīsu (dī. ni. 1.402-403). **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** yathā suvaṇṇaṃ nighaṃsitvā
adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṃ parivāsavattacaraṇena
ghaṃsitvā suddhabhāvavīmaṃsanena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo
idha gayhati. **Tibbacchandatanti** sāsanaṃ anupavisitvā brahmacariyavāse tibat-
cchandataṃ daḥatarābhīrucitaṃ. **Aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesīti** nāmagottena
apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ āṇāpesi ehibhikkhu-upasampadāya upanissayābhā-
vato. **Gaṇe nisīditvāti** bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā (2.0045) timbaruko “vedanā attā. Attāva vedayati”ti evaṃladdhiko,
tasmā tāya laddhiyā “sayamkataṃ sukhadukkhan”ti vadati, taṃ paṭisaṃharitaṃ
bhagavā “sā vedanā”ti-ādiṃ avoca. Tenāha “**sā vedanāti-ādi sayamkataṃ sukha-
dukkhanti laddhiyā nisedhanatthaṃ vuttan**”ti. **Etthāpīti** imasmimpi sutte. **Tatrāti**
yaṃ vuttaṃ “sā vedanā ...pe... sukhadukkhan”ti, tasmīṃ pāṭhe. **Ādimhiyevāti**
ettha bhummavacanena “ādito”ti to-saddo na nissakkavacane. **Eva**-kārena

kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva. Tattha pana “vedanāto añño attā, vedanāya kārako”ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha “vedanā attā”ti evaṃladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha “**evañhi sati vedanāya eva vedanā katā hoti**”ti-ādi. **Imissā**Ti yāya vedanāya sukhadukkhaṃ kataṃ, imissā. **Pubbepīti** sassatākārato pubbepi. **Purimañhi atthanti** anantarasutte vuttaṃ atthaṃ. **Aṭṭhakathāyanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Tanti** purimasutte vuttamatthaṃ. **Assāti** imassa suttassa. Yasmā timbaruko “vedanāva attā”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “**ahaṃ sā vedanā ...pe... na vadāmi**”ti.

Aññā vedanāti-ādīsupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttanayameva. **Kāra-kavedanāti** kattubhūtavedanā. **Vedanāsukhadukkanti** vedanābhūtasukhadukkhaṃ kathitaṃ, na vaṭṭasukhadukkhaṃ. “**Vipākasukhadukkameva vaṭṭati**”ti vuttaṃ “sayaṃkataṃ sukhaṃ dukkhaṃ”ti-ādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti **avijjānīvaraṇo**, avijjāya nivutoti āha “**avijjāya nivāritassā**”ti. **Ayaṃ kāyoti** bālassa appahīna-kilesassa paccuppannaṃ attabhāvaṃ rakkhaṃ katvā avijjāya paṭicchāditādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṃtaṃbhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti. Tehi (2.0046) ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. **Assāti** bālassa. **Ayaṃ atthoti** “ayaṃ kāyo nāmarūpanti ca vutto”ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesam dhammānaṃ. **Eva-metaṃ dvayanti** evaṃ avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṃyuttattā evaṃ saparasa-ntānagatasaviññāṇakakāyasaṅkhātāṃ dvayaṃ hoti. **Aññatthāti** suttantaresu. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”-ti-ādinā (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 2.43-45; 4.60-61; kathā. 465, 467) ajjhattikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhattikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā “**dvayaṃ paṭicca phasso**”ti, tasmā **mahādvayaṃ nāma kiretaṃ** anavasesato ajjhattikabāhirāyatanānaṃ gahitattā. **Ajjhattikabāhirāni āyatanāni**ti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. **Phassakāraṇāni**ti phassapavattiyā paccayāni. **Yehīti** hetudassanamattanti āha “**yehi kāraṇabhūtehi**”ti. Phasso eva phusanakicco, na phassāyatanāni vuttaṃ “**phassena phuṭṭho**”ti. **Paripuṇṇava-senāti** avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānaṃ hīnāni phassassa kāraṇāni honti, tesam viyāti “etesam vā aññatarenā”ti vuttaṃ. **Kāyanibbattanādīmhi**ti saviññāṇa-kassa kāyassa nibbattanaṃ kāyanibbattanaṃ, kāyo vā nibbattati etenāti kāyanibbattanaṃ, kilesābhisāṅkhārā. **Ādisaddena** phassasaḷāyatanādisaṅgaho. Adhikaṃ payasati payuñjati etenāti adhippayāso, visesakāraṇanti āha “**adhikapayogo**”ti.

Bhagavā amhākaṃ uppādakabhāvena mūlabhāvena **bhagavaṃmūlakā**. Ime **dhammā**ti ime kāraṇadhammā. Yehi mayaṃ bālapaṇḍitānaṃ samānepi kāyani-bbattanādimhi visesaṃ jāneyyāma, tenāha “**pubbe kassapasammāsambuddhena uppāditā**”ti-ādi. **Ājānāmā**ti abhimukhaṃ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmā**ti tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. **Netā**ti amhākaṃ santāne pāpetā. **Vinetā**ti yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato netā, tadaṅgavinayā-divasena vā vinetā. **Anunetā**ti anurūpaṃ netā. Antarantarā yathādhammapaññattiyā paññāpitānaṃ dhammānaṃ anurūpato dassanaṃ hotīti āha “**yathāsabhāvato** (2.0047) **...pe... dassetā**”ti. Āpāthaṃ upagacchantānaṃ bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇaṭṭhānanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā** dhammā. Tenāha “**catubhūmakadhammā**”ti-ādi. Paṭisarati paṭivijjhātīti paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**api cā**”ti-ādi. **Phasso āgacchatī**ti paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpāthaṃ āgacchati, āpāthaṃ āgacchantoyeva so atthato “ahaṃ kinnāmo”ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ “**ahaṃ bhagavā**”ti-ādi. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupaṭṭhātu. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātū**ti bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva naṃ attano bhāgaṃ katvā vissajjetūti attho, bhagavato bhāgo yadidaṃ dhammassa akkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti ayamettha adhippāyo. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti atthaṃ vadanti ñāṇena dissatu desiyatūti vā attho. Tenāha “**tumheyeva no kathetvā dethāti attho**”ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā **avijjā ca taṇhā ca**. Tenāha “**kammaṃ ...pe... niruddhā**”ti. **Javāpetvā**ti gahitajavanaṃ katvā, yathā paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katvā. Yadi niruddhā, kathaṃ appahīnāti vuttanti āha “**yathā panā**”ti-ādi. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāneva osadhāni, tasseva kammaṃ vipākāvasesenā”ti ca. **Dukkhakkhayāyāti** tadatthavisesanattanti āha “**khayatthāyā**”ti. **Paṭisandhikāyanti** paṭisandhigahaṇapubbakaṃ kāyaṃ. Pāḷiyaṃ “bālenā”ti karaṇavacanaṃ nissakketi āha “**bālato**”ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā **sappaṭisandhiko**. Yo pana ekantato tenattabhāvena arahattaṃ pattuṃ bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā “appaṭisandhiko”ti, tato visesanatthaṃ “**sappaṭisandhiko**”ti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, so ca yāva ariyabhūmiṃ na okkamati, tāva bāladdhammasamaṅgī evāti katvā “**sabbopi puthujjano bālo**”ti vuttaṃ. Tathā hi “appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito”ti khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evaṃ sekkhā kathanti āha “**sotāpannā**”ti-ādi. Te hi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na vattabbā khīṇāsavā viya, balavatarānaṃ (2.0048) pana bāladdhammānaṃ pahīnattā bālātipi na vattabbā puthujjanā viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampañjīvedhaṃ upādāya **paṇḍitapakkaṃ bhajanti**, na bālapakkaṃ vuttakāraṇenāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhatam appaṭicca uppannam nāma natthīti paccayadhammopi attano paccayadhammam upādāya paccayuppanno, tathā paccayuppannadhammopi attano paccayuppannam upādāya paccayadhammoti yathāraham dhammānam paccayapaccayuppannatā. Yesam vineyyānam paṭiccasamuppāda-desanāyeva subodhato upaṭṭhāti, tesam vasena suṭṭhu vibhāgam katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesam pana vineyyānam tadubhayasmiṃ vibhajja sute eva dhammābhisamayo hoti, te sandhāya bhagavā tadubhayaṃ vibhajja dassento “paṭiccasamuppādañca vo, bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme”ti imam desanam ārabhīti imamattham vibhāvento **“sathā imasmim sutte”**-ti-ādimāha. Paccayassa bhāvo paccayattam, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na labbhatīti **“sabhāvadhamme”**ti vuttam. Nanu ca jāti jarā maraṇaṅca sabhāvadhammo na hoti, yesam pana khandhānam jāti jarā maraṇaṅca, te eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyam doso, jāti jarā maraṇaṅhi paccayanibbattānam sabhāvadhammānam vikāramattam, naññesam, tasmā te gahitāti. **Uppādā vā tathāgatānanti** na vineyyapuggalānam maggaphalupatti viya jātipaccayā jarāmaraṇupatti tathāgatuppādāyattā, atha kho sā tathāgatānam uppādepi anuppādepi hotiyeva. Tasmā sā kāmam asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi “sabbakālikā”ti etena jātipaccayato jarāmaraṇupattīti dasseti. Tenāha **“jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo”**ti. **Jātipaccayāti** ca jāti-saṅkhātapaccayā. Hetumhi nissakkavacanam. Ṭhitāva sā dhātu, yāyam idappaccayatā jātiyā jarāmaraṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni **na kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti** hotiyevāti jarāmaraṇassa paccayabhāve niyāmeti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo yattha (2.0049) hoti, tattha avassambhāvitam dasseti. Tenāha bhagavā “ṭhitāva sā dhātū”ti. **Dvīhi** padehi. **Tiṭṭhantīti** yassa vasena dhammānam ṭhīti, sā idappaccayatā **dhammaṭṭhitatā**. **Dhammeti** paccayuppanne dhamme. **Niyāmeti** viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evam dhammatāniyāmo evāti.

Aparo nayo- **ṭhitāva sā dhātūti** yāyam jarāmaraṇassa idappaccayatā “jātipaccayā jarāmaraṇan”ti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānam uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmaraṇassa sabbakālam jātipaccayato sambhavoti ṭhitāva sā dhātu, kevalam pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato “ayam dhammo tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca tathāgato “dhammasāmi”-ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttam “ṭhitāva sā dhātū”ti. Sā eva “jātipaccayā jarāmaraṇan”ti ettha vipallāsābhāvato evam avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā tatheva bhāvato ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, jāti vā jarāmaraṇassa uppādaṭṭhīti pavatta-āyūhana-samyoga-palibodha-samudaya-hetupaccayaṭṭhīti taduppādādibhāvenassā ṭhitatā “dhammaṭṭhitatā”ti phalam pati sāmattiyato hetumeva vadati. Dhāriyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhīti, dhammassa ṭhīti **dhammaṭṭhīti**. Dhammoti vā

kāraṇaṃ paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa ṭhiti sabhāvo, dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tenāha “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa”ti (paṭi. ma. mātikā 4). Dhammaṭṭhiti eva **dhammaṭṭhitatā**. Sā eva dhātu “jātipaccayā jarāmaraṇa”ti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, “na jātipaccayā jarāmaraṇa”ti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato niyāmatā vavatthitabhāvoti **dhammaniyāmatā**. Phalassa vā jarāmaraṇassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, asati asambhavo **dhammaniyāmatā**ti evaṃ phalena hetuṃ vibhāveti, taṃ “ṭhitāva sā dhātū”ti-ādinā vuttaṃ. Imesaṃ jarāmaraṇādīnaṃ paccayatāsaṅkhātāṃ idappaccayatāṃ **abhisa-mbujjhati** paccakkhakaṇaṇena (2.0050) abhimukhaṃ bujjhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisa-tīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamattaṃ niddisa-navasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi eva paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathāniddiṭṭhaṃ paṭiniddesavasena **vivarati vibhajati**. Vivaṭaṅhi vibhattaṅca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto **uttānikaroti**. Uttānikaronto tathā paccakkhabhūtaṃ katvā nigamanavasena **passathāti cāha**.

Jātipaccayā jarāmaraṇanti-ādīsūti jāti-ādīnaṃ jarāmaraṇapaccayabhāvesu. **Tehi tehi paccayehīti** yāvatakehi paccayehi yaṃ phalaṃ uppajjamānārahaṃ, avi-kalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha “**anūnādhikehevā**”ti. Yathā taṃ cakkhurūpālokamanasikārehi cakkhuvīññāṇassa sambhavoti. Tena taṃtaṃ-phalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakāratā **tathatāti** vuttāti dasseti. **Sāmagginti** samodhānaṃ, samavāyanti attho. **Asambhavābhāvato**ti anuppajja-nassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyaṅhi satipi phalassa anuppajjane tassāvitathatā siyā. **Aññadhammapaccayehīti** aññassa phaladhammassa paccayehi. **Aññadhammānuppattitoti** tato aññassa phaladhammassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamanasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññathatā nāma siyā, na cetāṃ atthīti “**anaññathatā**”ti vuttaṃ. **Paccayatoti** paccayabhāvato. **Paccayasamūhatoti** etthāpi eseva nayo. Idappa-cayā eva **idappaccayatāti tā**-saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ yathā “devoyeva devatā”-ti, idappaccayānaṃ samūho **idappaccayatāti** samūhattho **tāsaddo** yathā “janānaṃ samūho janatā”ti imamatthaṃ sandhāyāha “**lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabban**”ti.

Na niccaṃ sassatanti **aniccaṃ**. **Jarāmarañam na aniccaṃ** saṅkhārānaṃ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi “aniccan”ti pariyāyena vuttaṃ. Esa nayo saṅkhatādisupi. **Samāgantvā kataṃ** sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṃ samecca sambhuyya paccayehi katanti **saṅkhatam** (2.0051). Paccayārahaṃ paccayaṃ paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti **paṭiccasamuppannaṃ**. Tenāha “**paccaye nissāya uppannaṃ**”ti. **Khayasabhāvanti** bhijjanasabhāvaṃ. **Vigacchanakasabhāvanti** sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṃ. **Virajjanakasabhāvanti** palujjanakasabhāvaṃ. **Nirujjanakasabhāvanti** khaṇabhaṅgavasena pabhaṅgusabhāvaṃ. **Vuttanayenāti** jarāya vuttanayena. **Janakappaccayānaṃ** kammādīnaṃ. **Kiccānubhāvakkhaṇeti** ettha **kiccānubhāvo** nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṃ uppajjati, tathā pavatti, evaṃ santassa pavattana-kkhaṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmim̐ khaṇe paccayo attano phaluppādanaṃ pati byāvaṇo nāma hoti, imasmim̐ khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesaṃ tato uppatti niddhāriyati, evaṃ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṃkhaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṃ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā “ekena pariyāyenā”ti vuttanti? Jāyamānadhammānaṃ vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṃ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā “**ekena pariyāyenettha aniccāti-ādīni yujjanti**”ti vuttaṃ. Na pana jarāmarāṇe, janakappaccayānaṃ kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva “ettha ca aniccanti ...pe... aniccaṃ nāma jātan”ti vuttaṃ.

Savipassanāyāti ettha **saha**-saddo appadhānabhāvadīpano “samakkhikaṃ, samakasan”ti-ādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtaḍḍassanama-ggapaññā pajānāti. “Purimaṃ antan”ti vuccamāne paccuppannabhāvassapi gahaṇaṃ siyāti “**purimaṃ antaṃ atītan**”ti vuttaṃ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcāti** sassatāsaṅkaṃ nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānan”ti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasamuppatti-āsaṅkaṃ nissāya “yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosiṃ”ti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppatti-ākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparissappanapavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ vicikicchaṃ kasmā uppādetīti na vicāretabbame-tanti dassento āha “**kiṃkāraṇanti na vattabban**”ti (2.0052). **Kāraṇaṃ** vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṃ adassāvitā cāti daṭṭhabbaṃ. **Jātiliṅgupapattiyoti** khattiyabrāhmaṇādijātiṃ, gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ, devamanussādi-upapattiñca. **Nissāyāti** upādāya. Tasmim̐ kāle yaṃ santānaṃ majjhimaṃ pamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā “appamāṇiko”ti veditabbo. **Kecīti** sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu kho”-ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti. **Paramparanti** pubbāparappavattim̐. **Addhānanti** kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcāti** sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavi-

ssāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānan”ti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedā-saṅkaṃ nissāya “yasmiṅca attabhāve ucchedanakaṅkhā, tato paraṃ nu kho bhavissāmī”ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojettabbaṃ.

Paccuppannaṃ addhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā “**paṭisandhi-mādiṃ katvā**”ti-ādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ, idaṃ kathan”ti pavattanato kathaṃ kathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathaṃkathī**. Tenāha “**vicikicchī**”ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṃ** mahāmā-tāya puttaṃ. **Muṇḍesunti** muṇḍena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhamavasena yathā ekacce kulatāpasā. Rājabhayenāti ca vadanti. **Sītibhūtaṃ** idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. “Setabhūtaṃ”-tipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṅṅo viya sūtaputtasaññī, sūtaputtasaññīti sūriyadevaputtassa puttasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “ahan”ti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evampi siyā kaṅkhā”ti. **Manussāpi ca rājāno viyāti** manussāpi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. **Vuttanayameva** “saṅghānā-kāraṃ nissāyā”ti-ādinā. **Etthāti** “kathaṃ nu khosmī”ti pade. **Abbhantare jīvoti** (2.0053) paraparikkappaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādinanti ādi**-Saddena sarīraparimāṇa-aṅguṭṭha-yavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapaññatti jīvavisa-yāti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha “**attabhāvassa āgatigatiṭṭhānan**”ti. Yatāyaṃ āgato, yatha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho. **Sotāpanno adhippeto** vicikicchāpahānassa diṭṭhattā. **Itarepi tayoti** sakadāgāmī-ādayo avāritā eva. “Ayañca ...pe... sudiṭṭhā”ti nippadesato saccasaṃ-paṭivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dasabalavaggo

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. Paṭhamaṃ dutiyasseva saṅkhepo paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthāravasena dutiyasuttassa desitattā, tañca pana bhagavā paṭhamasuttam saṅkhepato desesi, dutiyaṃ tato vitthārato. Paṭhamaṃ vā saṃkhittaru-cīnaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyaṃ pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmaṃ dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha

atthavaṇṇanaṃ karissāma, tasmim̐ saṃvaṇṇite paṭhamaṃ saṃvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. Tatthāti dutiyasutte. **Dasahi balehīti** dasahi anaññasādhāraṇehi ñāṇabalehi, tāni tathāgatasseva balānīti tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmañca tāni ekaccānaṃ sāvakānampi uppajjanti, yādisāni (2.0054) pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni uppajjanti, na tādisāni tadaññesaṃ kadācīpi uppajjantīti. **Hatthikulānusārenāti** vakkhamānahatthikulānusārena. **Kāḷāvakanti** kulasaddāpekkhāya napuṃsakani-ddeso. Esa nayo sesesupi. **Pakatihatthikulanti** giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakāḷāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimaṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāso-tena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanaṃ**, vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Tathāgatassa kāyabalanti** tathāgatassa pākatikakāyabalaṃ. **Saṅghaṃ na gacchati** attano balābhāvato, tato evassa **bāhirakatā lāmakatā ca**. Tadubhayaṃ panassa kāraṇena dassetuṃ “**etañhi nissāyā**” ti-ādi vuttaṃ. **Aññanti** kāyabalato aññaṃ tato visuṃyeva. **Dasasu ṭhānesu** dasasu ñāttabbatṭhānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampayaṃ, puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampanatṭhena upatthambhanatṭhena cā**” ti.

Ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇaṃ kāraṇato. Kāraṇaṃhi yasmā phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā “ṭhāna” ti vuccati. Vipariyāyena **aṭṭhānanti** akāraṇaṃ veditabbaṃ. Tadubhayaṃ bhagavā yena ñāṇena ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānāti. Taṃ sandhāyāha “**ṭhānañca ...pe... jānanaṃ ekan**” ti. **Kammasamādānānanti** kammaṃ samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammaññeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ca hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu. **Sabbatthagāminīpaṭipadājānananti** sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanaṃ, bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ hanantesu “imassa cetanā nira-yagāminī bhavissati, imassa tiracchānayanigāminī” ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvajānanaṃ (2.0055). **Anekadhātunādhātulokajānananti** cakkhudhātu-ādīhi kāmādhātu-ādīhi vā bahudhātuno, tāsamyeva dhātūnaṃ viparītātāya nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānanaṃ. **Parasattānanti** paresaṃ sattānaṃ. **Nānādhimuttikatājānananti** hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānanaṃ.

Tesaṃyevāti parasattānaṃyeva. **Indriyaparopariyattajānananti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānanaṃ. **Jhānavimokkhasamādhisamāpattinanti** paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṃ, “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ atṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannaṃ anupubbasa-māpattīnaṃ. **Samkilesavodānavuṭṭhānajānananti** hānabhāgiyassa, visesabhāgiyassa “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan”-ti (vibha. 828) evaṃ vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṅgaphalasangāhānañca jānanaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa pada-ṭṭhānaṃ hoti, tasmā vodānampi “vuṭṭhānan”ti vuccati. Bhavaṅgena pana sabbajhā-nehī vuṭṭhānaṃ hoti. Phalasangāhānaṃ nirodhasamāpattito vuṭṭhānameva sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānan”ti vuttaṃ. **Pubbenivāsajāna-nanti** pubbenivāsānussatiññāṇena nivuṭṭhakkhandhānaṃ jānanaṃ. **Cutūpapātajāna-nanti** sattānaṃ cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānanaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** vuttanayeneva veditabbo. **Āsavakkhayaajānanaṃ** āsavakkhayaññāṇaṃ, maggaññāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṃvaṇṇitāni, tāni dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādīmāha.

Byāmoḥabhayaavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanaṃ sārado, byāmoha-bhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjam**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇāññāṇaṃ. Tenāha “**catūsu thānesū**”ti-ādi. **Catūsūti** paraparikappitesu vatthūsu. Paraparikappitesu vā vatthumattesu codanā-kāraṇesu. **Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti** “ahaṃ sammāsambuddho”ti evaṃ paṭijānantaṃ tayā. **Ime dhammāti** “idaṃ pañcamaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ chaṭṭho upādānakkhandho, idaṃ (2.0056) terasamaṃ āyatanaṃ”ti veditabbā ime dhammā. **Anabhisambuddhā** appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmīṃ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvattusmiṃ. **Kocīti** samaṇādīhi añño vā yo koci. **Saha dhammenāti** saha hetunā. “Dhammapaṭisa-mbhidā”ti-ādīsu viya hetupariyāyo idha **dhamma**-saddo. **Hetūti** ca uppattisādhana-hetu veditabbo, na kārako sampāpako vā. **Nimittanti** kāraṇaṃ, taṃ panettha coda-nāvattusmeva. **Na samanupassāmi** sammāsambuddhabhāvato. **Khemappattoti** akhemappattarūpāya codanāya anupaddavaṃ patto niccalabhāvappatto. **Vesārajjap-pattoti** visāradabhāvappatto. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso- **ime āsa-vā** Ti kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayaavacanenettha sabbakilesappahānaṃ vuttaṃ. Na hi so kilesa atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahiyeyya.

Antarāyikāti antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho. Dhammo hi yo saṃkilesato niyyāti, so “niyyāniko”ti vutto. Dhamme niyyante taṃsamaṅgipuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto “**so na niyyāti**”-ti āha. Kathaṃ pana desanādhhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasamādhānato, so abhedopacārena “niyyāti”ti vutto. Atha vā “dhammo desito”ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, Asantasanatṭhena āsabhaṃ viyāti **āsabhaṃ**, seṭṭha-ṭṭhānaṃ sabbaññutaṃ. Āsabhatṭhānatṭhāyitāya **āsabhā** nāma **pubbabuddhā**. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, catasso vā parisā upasa-ṅkamantīti **āsabhā**. Catassopi hi parisā buddhābhimukhā evaṃ tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. **Idampī**ti “usabho”ti idampi padaṃ. **Tassāti** nisabhassa. Yesaṃ baluppādāvaṭṭhānānaṃ vasena usabhassa āsabhaṅṭhānaṃ icchitaṃ, tato sātīsayānaṃ eva tesāṃ vasena āsabhaṅṭhānaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci loke upamaṃ nāma buddhaguṇānaṃ nidassanabhāvena vuccati, sabbaṃ taṃ nihīnameva. **Tiṭṭhamāno cāti** atīṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. **Upaga-cchatī**ti anujānāti.

Aṭṭha (2.0057) **kho imāti** idaṃ vesārajañāṇassa baladassanaṃ. Yathā hi byattaṃ parisāṃ ajjhogāhetvā viññūnaṃ cittaṃ ārādhanasamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṃ imā aṭṭha parisā patvā satthu vesārajañāṇassa balaṃ pākaṭaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**parisāsū**”ti. **Khattiyaparisāti** khattiyānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Esa nayo sabbattha. **Māraparisāti** mārakā-yikānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Mārasadisānaṃ mārānaṃ parisāti māraparisā. Sabbā cetā parisā uggatṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi “ettha rājā nisi-**nno**”ti vutte pakativacanampi vattaṃ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti, evaṃ uggā khattiyaparisā, brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohā-resu ca akkharacintāya ca kusalā, samaṇā sakavādaparavādesu kusalā, tesāṃ majjhe dhammakathākathanaṃ nāma ativiya bhāriyaṃ. Devānaṃ uggabhāve vattabbameva natthi. Amanussoti hi vuttamate manussānaṃ sakalasarīraṃ kampaṭi, tesāṃ rūpaṃ disvāpi saddaṃ sutvāpi sattā visaññitāpi honti. Evaṃ amanussaparisā uggā. Iti cetā parisā uggatṭhānadassanavasena vuttā. Kasmā panettha yāmādi parisā na gahitāti? Bhusaṃ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikā-ravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhamma-ssavanāya sabhāvena cittampi na uppādentī, mahābodhisattānaṃ pana buddhā-nañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci nesāṃ payirupāsanādīni karonti tādisse mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi taṃnimittā bahulā nāhosi. **Seṭṭhanādanti** kenaci appaṭihatabhāvena uttamanādaṃ. **Abhītanādanti** vesāraja-yogato kutoci nibbhayanādaṃ. **Sīhanādasuttenāti** khandhiyavagge āgatena sīha-nādasuttena. **Sahanatoti** khamanato. **Hananatoti** vidhamanato viddhaṃsanato. **Yathā vāti**-ādi “sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadatī”ti saṅkhepato vuttassa atthassa viññāpanaṃ.

Etanti “brahmacakkaṃ”ti etaṃ padaṃ. **Paññāpabhāvitanti** cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppāditāṃ. **Karuṇāpabhāvitanti** “kiccaṃ

vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinayappavattāya mahākaruṇāya uppāditaṃ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānaṃ ariyamaggādhigamanavirodhinī (2.0 paṭipatti natthi, evaṃ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. **Phalakkhaṇeti** aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ vajirūpamatāyeva sātisayo paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**”-ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti ...pe... phalakkhaṇe pavattanaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti, tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaranassa ṭhānaṃ viya. **Ubhayampīti pi**-saddena lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṃ sampiṇḍeti. Uraṣi jātatāya uraso sambhūtanti **orasam** ñāṇaṃ.

Iti rūpanti ettha **iti**-Saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanatthoti tassa “**idaṃ rūpan**”ti etena sādharmaṇato ca sarūpanidassanamāha. **Ettakaṃ rūpanti** etena anavasesato “ito uddhaṃ rūpaṃ natthi”ti nimittassa aññassa abhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “ruppanasabhāvañcevā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ruppanaṃ** sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppatti. **Ādi**-saddena ajjhantikabhāhirādibhedam saṅgaṇhāti. **Lakkhaṇa ...pe... vassenāti** kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandharmaṇādirasavasena sampañcchanādipaccupaṭṭhānavasena bhūtattayā dipadaṭṭhānavasena ca. **Evaṃ pariggahitassā**Ti evaṃ sādharmaṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. **Avijjāsamudayāti** avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhāve siddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhāve rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. **Taṇhāsamudayā kammamudayāti** etthāpi eseva nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesam sahaṅkārikāraṇabhūtaṃ upādānampi gahitamevāti veditabbaṃ. Pavattipaccayesu kabalīkāra-āhārassa balavatāya, so eva gahito, “āhārasamudayā”ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānīpi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṃ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṃ. **Nibbattilakkhaṇanti**-ādinā kālavasena (2.0059) udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṃ passivā ṭhito idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodhoti** aggamaggañāṇena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Paccayanirodhenā**Ti avijjāsāṅkhātassa paccayassa nirodhabhāvena. **Taṇhānirodhāti** etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhāti** pavattipaccayassa kabalīkāra-āhārassa abhāvā. **Rūpanirodhāti** taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesam heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Vipariṇāmalakkhaṇanti** bhavakālavasena hetudvayadassanaṃ. Tasmā taṃ padaṭṭhānavasena pageva passivā ṭhito idha santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti **vedanāti**-ādīsūpi vuttanayena attho veditabbo. **Sukhādibhedanti** sukhadukkha-adukkhamaasukhādivibhāgaṃ. **Rūpasaññādibhedanti** rūpasaññā, sadda... gandha... rasa... phoṭṭhabba ... dhammasaññādivibhāgaṃ. **Phassādibhedanti** phassacetanāmanasikārādivibhāgaṃ. **Lakkhaṇa ...pe... vassenāti** iṭṭhānubhavana-

lakkhaṇādilakkhaṇavasena iṭṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyika-assādā-dipaccupaṭṭhānavasena iṭṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato tisu vedanādīsu khandhesu **phassasamudayāti vattabbaṃ**. Viññāṇappaccayā nāmarūpan”ti vacanato **viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti vattabbaṃ**. **Tesaṃyeva vasenāti** “avijjānirodho vedanānirodho”ti-ādinā tesaṃyeva avijjādīnaṃ vasena yojetabbaṃ.

Upādānakkhandhānaṃ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṃ avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāraṇavisaṃyaya anaññasādhāraṇo dassiyatiti āha, “**ayampi aparo sīhanādo**”ti. **Tassā**ti “imasmiṃ sati”ti-ādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapāḷiyā. Ettha ca “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjati”ti avijjādīnaṃ bhāve saṅkhārādīnaṃ bhāvassa, avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa kathanena purimasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito “imasmiṃ (2.0 sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā”ti. Tenedaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nirodhoti ca avijjādīnaṃ virāgā vigamena āyatīṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ “avijjāya tveva asesavirāganirodhā”ti-ādi. Nirodhavirodhī ca uppādo, yena so uppādānirodhāvibhāgena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti. Tenetaṃ dasseti “asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccati”ti. “Imasmiṃ sati idaṃ hoti”ti idameva hi lakkhaṇaṃ. Pariyāyantarena “imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na vattamānaṃyeva sandhāya “imasmiṃ sati”ti vuttaṃ, atha kho maggena anirujjanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena bhagavatā “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato idha na kevalaṃ atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvito hoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññaṃ visesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ. Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena phaluppādānārahataṃ cāti ayamattho saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. 1). Vuttanayena veditabbo.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenāti pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmiñhi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha “**pañcakkhandhapaccayākāradhammo**”ti. Ācariyamuttīhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha “**anikujjito**”ti. **Vivatoti** vibhāvito. Tenāha “**vivaritvā ṭhapito**”ti (2.0061). **Pakāsitoti** ñāṇobhāsenā obhāsito ādīpitoti āha “**dīpito jotito**”ti. **Tattha tattha** chinnabhinnatṭhāne. **Sibbitagaṇṭhanti** vākaṃ gahetvā sibbitaṃ, sibbituṃ asakkuṇeyyatṭhāne vākena gaṇṭhitañca.

Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento “**na hetthā**”ti-ādimāha. Nivāsanapārupanaṃ **pariggahaṇaṃ**. Sayaṃ paṭibhānaṃ **kappetvā. Vaḍḍhentā** attano samayaṃ. **Samaṇakacavaranti** samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ. Attano rūpapavattiyā karaṇḍaṃ kucchitaṃ dhuttaṃ vāti pavatte-tīti kāraṇḍavo, dussilo. Taṃ **kāraṇḍavaṃ. Niddhamathāti** nīharatha. **Kasambunti** samaṇakasaṭaṃ. **Apakassathāti** apakaḍḍhatha nanti attho. **Palāpeti** palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasārarahito dhaññaṃpaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṃ silādisārarahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussilo. Te **palāpe. Vāhe-thāti** apanetha. **Patissatāti** bālhasatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena “evañhi taṃ otiṇṇaṃ jāti-ādisaṃsārabhayaṃ vijinissāmi”ti vaṭṭanissaraṇatthaṃ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. **Ācārakulaputtoti** ācārena abhijāto. Tenāha “**yato kutocī-**”ti-ādi. **Jātikulaputtoti** jātisampattiyā abhijāto. Viññuppasatthāni aṅgāni sammāpa-dhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṃ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena “**taco ekaṃ aṅgaṃ**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Navasu ṭhānesu samādhātabbanti** “kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū”ti evaṃ navasu ṭhānesu vīriyaṃ samādhātabbaṃ pavattetabbaṃ.

So dukkhaṃ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akara-ṇena sāmāññatthassa anuppattiyā dukkhaṃ viharati. Sakaṃ vā atthaṃ **sadatthaṃ** Ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ “**cha dvārāni**”ti-ādi vuttaṃ. Nisajjāvasena piṭhamaddanato **piṭhama-ddano**, nirassanavacanaṃ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṃ piṭhabhā-rabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana “makhamaddano”ti (2.0062) vuccati, tattha dānamicchāya paresaṃ makhaṃ passantoti attho. **Laṇḍapūrakoti** kucchipūraṃ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

“Āraddhavīriyo”ti-ādīsu “kusīto puggalo”ti ettha vuttavipariyāyena attho vedi-
tabbo, āsīsāya vasena thomito. **Āraddhavīriyeti** paggahitavīriye. **Pahitatteti**
nibbānaṃ patipesitacitte. Etena sāvakānaṃ sammāpaṭipattiṃ sathuvandanāni-
saṃsañca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha “**hīnāya saddhāyā**”ti-ādi. **Aggenāti**
setṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiya vigataṭṭhena maṇḍa-
ṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṃ. **Sāsananti** pariyattipaṭipattipaṭivedha-
lakkhaṇaṃ sāsanaṃ. **Pasannaṃ** vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. **Pātabbañca**
pattena viya sukkena paribhuñjitabbato ducarasabbakilesakasāvamalapāṅkado-
sarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi **desanāmaṇḍo**. Tassa ekasseva
pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā **paṭi-
ggahamaṇḍo**. Maggabrahmacariyaṃ taggatikkattā sakalopi bodhipakkhiyadha-
mmarāsi **brahmacariyamaṇḍo**. Tenāha “**katamo desanāmaṇḍo**”ti-ādi. Tattha **viññā-
tāro**ti saccānaṃ abhisametāvino. Tathā hi ādito “catunnaṃ ariyasaccānaṃ āci-
kkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ. Pubbabhāge “atthi ayaṃ loko”ti-ādinā idhalokaparalokagata-
sammosavigamena pavatto adhimokkhova **adhimokkhamaṇḍo**. **Chaḍḍetvā** samu-
cchedavasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena
maṇḍabhūtaṃ adhimokkhaṃ. **Ādi**-saddena “paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ kosajja-
kasaṭan”ti-ādiṃ pāḷisesaṃ saṅgaṇhāti. **Etthāti** etasmiṃ sāsane, “maṇḍasmin”ti vā
vacane. **Kāraṇavacanaṃ**, tena “sathā sammukhībhūto”ti sammukhabhāvanā-
yogo nirāsaṅkaphalāvahoti dasseti. Tenāha “**asammukhā**”ti-ādi. **Pamāṇanti** anu-
rūpaṃ bhesajjassa pamāṇaṃ. **Uggamananti** bhesajjassa vamaṇaṃ virecanaṃ,
tassa vā vasena dosadhātūnaṃ vamaṇaṃ virecanaṃ. **Evamevāti** yathā bhesajja-
maṇḍaṃ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti, evameva (2.0063) “sathā sammukhī-
bhūto”ti nirāsaṅkā vīriyaṃ katvā, maṇḍapeyya sāsanaṃ pivathāti yojanā. Abhiññā-
samāpattipaṭilābhena **sānisamsā**. Maggaphalādhigamanena **savaḍḍhi**. **Para-
tthanti** attano diṭṭhānugati-āpattiyā, tathā sammāpaṭipajjantānaṃ paresaṃ
atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. Jānato passatoti ettha dassanaṃ paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetāṃ,
na maṃsacakkhunāti āha “**dvepi padāni ekatthāni**”ti. **Evam santepīti** padadva-
yassa ekatthattepi ñāṇalakkhaṇañāṇappabhāvavisayassa tathādassanabhāvāvi-
rodhanāti attho. Tenāha “**jānanalakkhaṇāhi ñāṇan**”ti-ādi. **Ñāṇappabhāvanti**
ñāṇānubhāvena ñāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha “**ñāṇena vivaṭṭe dhamme
passati**”ti. **Jānato passatoti** ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā
pavattāti āha- “**ñāṇalakkhaṇaṃ upādāyā**”ti-ādi. **Jānatoti** vā pubbhāgañāṇena

jānato, aparabhāgena ñāṇena **passato**. **Jānatoti** vā vatvā na jānanaṃ anussavākā-raparivitakkamattavasena idhādhippetam, atha kho rūpāni viya cakkhuvīññāṇena rūpādīni tesañca samudayādike paccakkhe katvā dassananti vibhāvetum “**passato**”-ti vuttanti evaṃ vā ettha attho.

Āsavānaṃ khayanti āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana tesaṃ anuppādani-rodho sabbena sabbaṃ abhāvo evāti āha “**asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo**” ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ “**āsavānaṃ khayā**”-ti-ādi vuttaṃ. **Ujumaggānusārino** Ti kilesavañkakāyavañkādīnaṃ pahānena uju-bhūte savipassanāheṭṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa pari-kkhiṇaṃ. **Khayasmim paṭhamaṃ ñāṇaṃ** “tato aññā anantarā” ti khayasañkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññā arahattanti. Yadipi gāthāya “khayasmim” icceva vuttaṃ, samuccheda-vasena pana “āsava (2.0064) khīṇe maggo khayō” ti vuccatīti āha “maggo āsava-kkhayoti vutto” ti. **Samaṇoti** samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. “**Āsa-vānaṃ khayā**” ti idha phalaṃ, pariyāyena pana āsavakkhayō maggo, tena patta-bbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ “**no ajānato no apassato**” ti vuttanti āha “**yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho**” ti. Iminā khandhānaṃ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenāti** “no ajā-nato, no apassato” ti etena vacanena. **Te paṭikkhittāti** ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.228) ahetū appaccayā sattā visujjhanti” ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.101, 227) evamādivādā. Tesu keci abhijātisañkantimattena saṃsārasuddhim paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṃ sabbaṃ saṃsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Purimena padadvayenāti** “jānato passato” ti iminā pada-dvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayā” ti adhikārato. **Imināti** “no ajānato, no apassato” ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṃ khayassa, yadidaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ apariññāti “jānato passato” ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṃ vibhāvetum evaṃ saṃvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi “**drabyo**” ti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabya-n” ti-ādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabba dabbā evaṃ nibbeṭhenti” ti (pārā. 384). **Vattasīse ṭhatvāti** vattaṃ uttamaṃ dhuraṃ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padatṭhānaṃ na hotīti** na vattabbaṃ nāthakaraṇadhammabhāvena maggaphalā-dhigamassa upanissayabhāvato. Vuttañhi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāva-cāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hoti” ti-ādi (2.0065) (dī. ni. 3.345). **Evaṃ jāna-toti** evaṃ vejjakammādīnaṃ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahiyanti. “Evaṃ kho ...pe... āsavānaṃ khayō hoti” ti imāya pāḷiyā arahattasseva gahaṇaṃ yuttaṃ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā.

Tenāha “**āsavānaṃ khayante jātattā**” ti.

Āgamaṃ āgamo, taṃ āvahaṭṭi **āgamaṇiyā**, pubbabhāgapaṭipadā. **Khaya-**sminti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhumaṃ, **khayeti** pana visaye. Tenāha “**āsava-**kkhayaṣaṅkhāte” ti. Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā**. **Arahattaphalavi-**mutti ukkaṭṭhaniddesato. **Sāti** vimutti. **Assāti** paccavekkhaṇañāṇassa. Manasmiṃ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavantīti “**labbhamānava-**sena paccayabhāvo veditabbo” ti vuttaṃ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti **virāgo**, maggo. Nibbindati etāyāti **nibbidā**, Balavavipassanā. Tenāha “**etenā**” ti-ādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi mucchitukamyatā-pakkhikā evāti adhippāyena “**catunnaṃ ṇāṇānaṃ adhivacanaṃ**” ti vuttaṃ. “Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā” ti hi vacanato upakkile-savimutta-udayabbayañāṇato paraṃ balavavipassanā. Rūpārūpadhammānaṃ visesabhūto sāmāññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṃ **yathā-**sabhāvajānanaṃ. Tadeva **dassanaṃ**. Paccakkhakarāṇatthena ṇātapariññā tīraṇa-pariññā ca gahitā hoti. Tenāha “**taruṇavipassanaṃ**” ti-ādi. **Saṅkhāraparicchedeñā-**ṇanti nāmarūpapariggahañāṇaṃ vadati. **Kaṅkhāvitaraṇaṃ** paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇanti vuccati. Nayavipassanādikaṃ anupassanāñāṇaṃ **samma-**sanaṃ. **Maggāmaggeñāṇanti** maggāmaggaṃ vavatthapetvā ṭhitaṃ ṇāṇaṃ. So hi pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī” ti (saṃ. ni. 3.5.; 4.99; 5.1071) hi vuttaṃ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṃ. **Daratha paṭippassaddhīti** kāmacchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṃ. “Sukhaṃpāhaṃ, bhikkhave, sa-upanisaṃ vadāmi” ti ettha adhippetasukhaṃ dassetuṃ “**appanāpu-**bbabhāgassa sukhaṃ” ti vuttaṃ. “Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī” ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a.ni. 1.3.96) vutta-appanāsukhassa passaddhiyā paccayatte (2.0066) vatta-bbameva natthi. **Sukhanti** etthāpi eseva nayo. **Balavapīṭīti** pharaṇalakkhaṇappattā pīṭi. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhīhi laddhappaccayā nīvaraṇaṃ vikkham-bhanti taṃnimittaṃ darathaṃ pariḷāhaṃ paṭipassambheti. Tenāha “**sā hi daratha-**ppassaddhiyā paccayo hotī” ti. **Dubbalapīṭīti** taruṇapīṭi. Tenāha “**sā hi balavapīṭiyā** paccayo hotī” ti. **Saddhāti** ratanattayaguṇānaṃ kammaphalassa ca saddahanava-sena pavatto adhimokkho, sā pana yasmā attano visaye punappunaṃ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha “**aparāparaṃ uppajjanasaddhā**” ti. Yasmā sadda-hanto saddheyyavattusmiṃ pamudito hoti, tasmā āha “**sā hi dubbalapīṭiyā** paccayo hotī” ti. Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantaogadhattā tassa ca idhādhippetattā vuttaṃ “**dukkhanti vaṭṭadukkhan**” ti. Jarāma-raṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kammassa phalāni saddahati, rata-nattaye ca pasādaṃ uppādeti, tasmā vuttaṃ “**tañhi aparāparasaddhāya paccayo** hotī” ti. Yasmā “ācariyānaṃ santike dhammaṃ sutvā pavattidukkhan” ti cintayato “ekantato ayaṃ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī” ti saddhāuppa-jjati. Tenāha “dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī” ti-ādi (dī. ni. 1.191). **Savikārāti** uppādavikārena savikārā **khandhajāti** jāyanaṭṭhena. Jātiyā pana asati

tattha tattha bhava natthi dukkhassa sambhavoti āha “**sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo**”ti. **Kammabhavoti** kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhava-
vassa paccayo. Evamādiṃ sandhāyāha “**etenupāyenā**”ti. **Sesapadānīti** upādānā-
dipadāni. Anulomañāṇaṃ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena
gahitaṃ, gotrabhuñāṇaṃ paṭhamamaggassa āvajjanaṃ. So hi tena vipassanāya
kiñci kiñci visesaṭṭhānaṃ kayiratīti taṃ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti “virāgo”-
icceva vuttaṃ.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā **kandaro. Nitambotipi** udakassa.
Yathā ninnaṃ udakaṃ pavattati, tathā nivattanabhāvena **nadīkuñchotipi vuccati**.
Hemantagimha-utuvaseṇa aṭṭha māse pavatto pathavīvaroti katvā **padaro**.
Khuddikā udakavāhiniyo sākhā viyāti **sākhā** (2.0067), khuddakā sobbhā
kusubbhā o-kārassa u-kāraṃ katvā. **Evameva khoti-ādi** “seyyathāpi, bhikkhave”-
ti-ādinā upanītāya upamāya upameyyena saṃsandananti, taṃ yojetvā dassetuṃ
“**avijjā pabbatoti daṭṭhabbā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca santānavaseṇa ciraṃta-
nakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato “pabbato”ti vuttā. Lokattayābhi-
byāpanato abhisandanato ca abhisāṅkhārā meghasadisā. Abhisāṅkhārā meghoti
daṭṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṃ anupa-
vattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhi-a-
bhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṃsandanaṃ.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisāṅkhārā, nāsati, tasmā te upa-
ripabbate pavattā viya hontīti vuttaṃ “**avijjā ...pe... vassanaṃ veditabban**”ti. **Assu-
tavā hīti-ādi** vuttasseva atthassa samatthanaṃ. **Taṇhāya abhilāsaṃ katvāti** etena
sabbassapi abhisāṅkhāravutṭhitemanattaṃ dīpeti. Taṇhā hi “sneho”ti vuttā. Anti-
mabhavikassa

antabhavanibbattako abhisaṅkhāro nibbānaṃ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṃ āhacca ṭhito viya hotīti “**mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viyā**” ti upamānidassanaṃ kataṃ. **Viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvā**pi imināpi hi antimabhavikasappa viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṃ viññāṇādivaṭṭasappa abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṃ icchitabbam, taṃ pana yadipi imasmiṃ sutte na āgataṃ, suttantaresu pana āgatamevāti tato āharitvā taṃ vattabbanti dassento “**buddhavacanaṃ panā**” -ti-ādimāha. Tayidaṃ sāvaka bodhisattānaṃ vasenāyaṃ desanāti katvā vuttaṃ. Itaresaṃ pana vasena vuccamānaṃ suttantaraggahaṇatthaṃ payojanaṃ natthīti “**yā hī**” ti-ādimāha. **Pāḷiyā vasena gahitamevāti** saṅkhepato vutta-atthassa vitthārato dassanaṃ. **Nibbattīti** nibbattamānā khandhā gahitāti āha “**savikārā**” ti. Aniccatālakkaṇādidīpanato **lakkhaṇāhaṭṭaṃ**. **Kammākammanti** vinicchayaṃ. **Nijjaṭanti** niggumbaṃ, suddhanti attho. **Pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhatīti**-ādi pāḷiyaṃ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā vuttaṃ (2.0068). Evañhi pāmojjādidassanaṃ sambhavatīti. **Devassāti** meghassa. Kasmā panettha “khīṇāsavassa ...pe... ṭhitakālo veditabbo” ti vuttaṃ, nanu pubbe devaṭṭhāniyo abhisaṅkhāro vutto, na abhisaṅkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṃ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisaṅkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinna-saṃyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. Soti sārīputtatthero. Yadi na tāva pavīṭṭho, kasmā “pāvisī” ti vuttanti āha “**pavisissāmī**” ti-ādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**” ti-ādimāha. **Atippagoyeva nikkhanta-divasoti** pakatiyā bhikkhācāraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasa-bhāgo. **Etadahosīti** etaṃ “atippago kho” ti-ādikaṃ cintanaṃ ahosi. **Dakkhiṇadvāra-ssāti** rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā “tenupasaṅkamissan” ti cintanā ahosīti adhippāyo. **Kiṃ vādīti** catūsu vādesu kataraṃ vādaṃ vadasi. **Kimakkhāyīti** tasseva vevacanaṃ. Kiṃ vadatīti pana cattāro vāde sāmāññato gahetvā napuṃsakaliṅgena vadati yathā kiṃ te jāta-liṅgaṃ. Sabbanāmaññetaṃ, yadidaṃ napuṃsakaliṅgaṃ. Vadati etenāti **vādo**, dassanaṃ. Taṃ sandhāyāha “kiṃ ettha ...pe... dassananti pucchanti” ti. “Dhammapaṭṭisambhidā” ti-ādīsu viya **dhamma**-saddo hetu-atthoti āha “**yaṃ vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇaṃ**” ti. Vādassa vacanassa anuppatti **vādappavatti**.

Idaṃ vacananti “ekamidāhan” ti-ādivacanaṃ. **Sāti** “eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā” ti evaṃ pavattakathā. Accharaṃ aṅguliphoṭanaṃ arahatīti **acchariyaṃ**. **Abbhutanti** niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. **Sabbavādānanti** sabbesaṃ catubbidhavādānaṃ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo eka-

ccasassatavādo, catuttho adhiccassamuppānavādo, tesam sabbesam (2.0069) paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇam vuttam. Paṭiccassamuppādakittanam vā pacurajanaññassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya **gambhīrañceva**, tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato **gambhīrāvabhāsañca karonto**. Tadeva padanti phassapadamyeva ādibhūtam gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. Purimasutte Ti anantare purime sutte. **Vuttanayeneva veditabbanti** padatthe tato visiṭṭham aniddisivā itaram atthato vibhāvetum **“ayaṃ pana viseso”** ti-ādi-māha. **Na kevalam phassapaccayā uppajjati**, atha kho phassassa sahakārikāraṇabhūta-aññapaccayā ca uppajjati. **Kāyenāti** copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmam paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṃ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggīyabhāvena icchitabbāti vuttam **“kāyenapi kariyamānam kariyati”** ti. Tenāha bhagavā “kāye vā, hānanda, sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ sukham dukkham” ti. **Vācāyapīti** etthāpi eseva nayo. **Manasāti** pātubhūtena manasā, na manamattenāti. **Attanā** parehi anussāhiteṇa. **Parenāti** parena anussāhiteṇa. **Sampajānenāti** ñāṇasampayuttacittavasena pajānantena. **Asampajānenāti** tathā na sampajānantena. **Tassāti** sukhadukkhassa. **Kāyasañcetanāhetūti** kāyakammanimittam, kāyikassa kammaṃ katattā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyam vipākam detiyevāti **“vīsati cetanā labbhanti”** ti vuttam. **Tathā vacīdvāreti** ettha “kāmāvacarakusalākusavāsena vīsati cetanā labbhanti” ti idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Rūpārūpacetanāhīti** rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. **Tappaccayam** yathārahanti adhippāyo. **Tāpi cetanāti** yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalanampi pageva itarādhiṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato. **Yathāvuttacetanābhedanti** (2.0070) yathāvuttam kāyacetanādivibhāgam. **Parehi anussāhito** saraseneva pavattamāno. **Parehi kāriyamānoti** parehi ussāhito hutvā kayiramāno. **Jānantopīti** anussavādivasena jānantopi. **Kammameva jānantoti** tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti “sāmaṃ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā” ti evam vuttasu catūsu ṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatāsampajānakatabhāvena catuguṇe katvā vuttam **“chasttati dvesatā cetanādhammā”** ti. Yesam sahaṃjātakoti labbhanti, tesampi upanissayakoti labbhatevāti **“upanissayakotiyaṃ anupattitā”** ti-icceva vuttā. Teti yathāvuttā sabbepi dhammā. **So kāyo na hotīti** ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha **“yasmim kāye sati”** ti-ādi. **So kāyo na hotīti** so kāyo paccayanirodhena na hoti. **Vācāti** saddavācā. **Manoti** yaṃ kiñci viññāṇam. Idāni kammavaseneva yojetum

“**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. **Eseva nayo** “vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto” ti. Khīṇā-savassa kathaṃ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhiṭṭhānanti adhippāyo. **Avipā-kattā** Ti avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotiti vuttaṃ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṃ. **Khettaṃ na hotīti** tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha “**na hotī**” ti. **Kāraṇaṭṭhenāti** ādhāra-bhūtakāraṇabhāvena. **Sañcetanāmūlakanti** sañcetanānimittaṃ. **Viruhanādīnaṃ atthānanti** “viruhanaṭṭhenā” ti-ādinā vuttānaṃ atthānaṃ. Iminā viruhanādibhāvena vedanā “sukhadukkavedanā” ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṃ sukhadukkhaṃ nippayojakassa sukhasa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. Vaṭṭadukkameva (2.0071) **kathitaṃ** itaradukkhasapi vipākassa saṅgaṇha-nato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. Paṭipāṭiyāti paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanaṃ dassetuṃ **pariyosāna ...pe... ādi vuttaṃ**. **Dukkhāsaccavasenāti** pariññeyyabhāvavasena. Jarāmarañā-padesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**paccayaṃ jānāti**” ti. Vineyyajjhāsayavasena hettha desanā pavattā. **Sampannoti** samannāgato. **Āgatoti** upagato, adhigatoti attho. **Passatīti** paccavekkhaṇañāṇena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṃ asa-mmohapaṭivedhavasena passati. **Maggañāṇeneva**, Na phalañāṇena. **Dhamma-sotaṃ samāpannoti** ariyadhammasotaṃ sammadeva āpanno patto. Anaye na-iri-yanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena “saraṇaṃ” ti akaraṇīyato ariya-pakkhaṃ bhajanto **puthujjanabhūmiṃ atikkanto**. **Nibbedhikapaññāyāti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ nibbijjhanakapaññāya. **Āhacca tiṭṭhati** maggakkhaṇe, phala-kkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. **Uttānameva** sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhāsaya vasena hi idaṃ suttaṃ satthārā aññasmim āsane desitaṃ, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayaṃ paṭiggāhakādhinā hotiti dhammagāravena saṅgahaṃ āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. **Akkharabhāṇakānanti** (2.0072) akkhararucīnaṃ. Upasaggena padavaḍḍha-nampi ruccanti. Tenāha “**te hī**” ti-ādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. **Dvīsu suttesūti** navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kaḷārakhattiyavaggo

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. **Ajitamāṇavenāti** soḷasasu bāvariyabrāhmaṇaparicārakesu “ajito” ti laddhanā-mena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṃ te **saṅkhātadhammā**, paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa apariññā-tattā “saṅkhātadhammā” ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te **sekkhā**. Te pana kāmaṃ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catuma-ggaheṭṭhimaphalattayassa pana vasena taṃsamaṅgitāsāmaññaena na sattajanato uddhanti āha “**satta jane**” ti niyametvā viseseti. Saṃkilesavajjaṃ, tato vā attānaṃ viya vineyyalokaṃ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo **nepakkaṃ**, ñāṇanti āha “**nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako**” ti.

“Ko nu kho imassa pañhassa attho” ti cinto pañhāya kaṅkhati nāma. “Kathaṃ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṃ na virodhemī” ti cinto ajjhāsayaṃ

kañkhati nāma. Sujānānīyatthaparicchedaṃ katvā cintanā hettha (2.0073)
“kañkhā”ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikiccho hi mahāthero āyasmato
assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṃ kukkuccasadiṣaṃ panetaṃ
vīmaṃsanamattanti daṭṭhabbaṃ. **Pattaṃ ādāya carantoti** pabbajitabhāvala-
kkhaṇaṃ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhammadesanāvāraṃ ādāya
carantoti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

upaṭṭhāsīti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi. “Sammappaññāya passatī”ti pāṭho, **Jātanti** yathārahaṃ paccayato uppannaṃ, saṅkhatanti attho. **Pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsīti** pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi. “Sammappaññāya passatī”ti pāṭho, aṭṭhakathāyaṃ pana “sammappaññāya passato”ti padaṃ uddharitvā “passanta-ssā”ti attho vutto. Taṃ “bhūtanti ...pe... paṭipanno hoti”ti imāya pāḷiyā na sameti, tasmā yathādassitapāṭho eva yutto. **Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāyāti** samitāpekkhadhammasā padaṃ vadanti. **Āhārasambhavanti** paccayahetukaṃ. **Sekkhapaṭipadā kathitā** “nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti”ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. **Nibbidāti** karaṇe paccattavacanāṃ, **virāgā nirodhāti** karaṇe nissakkavacananti āha “**sabbāni kāraṇavacanāni**”ti. **Anupādāti** anupādāya. **Bhūtamidanti-ādimāha** sabbasuttaṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. Tassa therassa nāmaṃ jātisamudāgataṃ. **Nivattoti** pubbe vaṭṭasotassa paṭi-sotaṃ gantaṃ āradhho, taṃ avisahanto anusotameva gacchanto, tato nivatto pariklesavidhame asaṃsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hināyāva-ttanaṃ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhi-game-nāti dassento “**tayo magge**”ti-ādimāha. **Sāvaka-pāramiññaṃ** therassa arahattā-dhigamena nipphannaṃ, tasmā tassa taṃ uparimakoṭiyā assāso vutto. **Ugghātī-tāti** vivaṭṭā, vūpasamitāti attho. **Tatthā**Ti arahattappattiyaṃ. **Vicikicchābhāvanti** nibbematikataṃ.

Na (2.0074) **evaṃ byākatā**Ti “khīṇā jāti”ti-ādikā evaṃ uttānakaṃ na byākatā, pariyaēna pana byākatā. **Kenacīti** kenacipi kāraṇena. **Evaṃ** uttānakaṃ **byākari-ssati**.

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavasaṅkhātassa paccayassa avi-jjāya saha-kāritāyaṃ saṅgahitassa khayā anuppādā nirodhā. **Khīṇasminti** khīṇe. Anuppādanirodhena niruddhe **jātiyā** yathāvutte **paccaye**. **Jātisaṅkhātaṃ phalaṃ khīṇaṃ** anuppattidhammataṃ āpāditanti. **Viditaṃ** ñātaṃ. Ājānāti catusaccaṃ heṭṭhimamaggehi ñātaṃ anatikkamitvāva paṭivijjhatīti **aññā** aggamaggo. Tadupa-cārena aggaphalaṃ idha “aññā” nāma. **Paccayoti** bhavūpapattiyā paccayo paṭi-ccasamuppādo.

Meti mayā. **Aññāsi** ākāraggahaṇena cittācāraṃ jānāti. **Tenāti** bhagavatā. **Byāka-raṇaṃ anumoditaṃ** Pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṃ vedanā assa sārīputtattherassa savisayo tattha visaya-bhāvena pavattattā. **Kiñcāpīti** kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā. **Vipariṇāmakoti-yāti** ani-

ccabhāvena **sabbāva** vedanā **dukkhā nāma**. Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhi-gamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Tathā hi vuttaṃ **papañcasūdaniyaṃ** “sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhan”ti. Sukhakāmo dukkhaṃ titikkhati. Apari-ññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamatto viyo-gena dīpetabbo. “Dukkhā vipariṇāmasukhā”ti etthāpi eseva nayo. Tathācāha **papa-ñcasūdaniyaṃ** “dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukhan”ti. Dukkavedanupa-ramo hi vuttānaṃ sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena “aho sukhaṃ jātan”ti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhaṇaṃ sukhaṃ. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhuma-tāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammaṇaṃ salakkhaṇato sāmāññala-kkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenāha-

“Yato (2.0075) yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti. (dha. pa. 374);

Aññāṇadukkhāti ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṃ. Sammā vibhāgajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cāti. Ajāna-nabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. “Dukkhanti vidito”ti pāḷi, aṭṭha-kathāyaṃ pana viditanti paduddhāro kato, taṃ atthadassanamattanti daṭṭhabbaṃ.

Vedanāparicchedajānaneti “tisso imā vedanā”ti evaṃ paricchedato jānane. **Aññāsīti** kadā aññāsī? Imasmimṃ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṃ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. **Iminā kāraṇenāti** “yadaniccaṃ taṃ dukkhan”ti vedanānaṃ aniccatāya dukkhabhāvajānanasañkhātena kāraṇena. Taṃnimittaṃ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. **Atippapañcoti** ativittāro. **Dukkhamimṃ** antogadhaṃ dukkhapariyāpannattā. **Dukkhanti** sabbaṃ vedayitaṃ dukkhaṃ sañkhāradukkhabhāvato. **Ñātamatteti** yāthāvato avabujjhanamate. **Taṇhā na tiṭṭhatīti** na santiṭṭhati nappavattati.

Kathaṃ vimokkhāti ajjhatabhiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetaṃ nissakka-vacananti hetu-atthena karaṇavacanena atthamāha “**katarena vimokkhenā**”ti. Karaṇatthepi vā etaṃ nissakkavacananti tathā vuttaṃ. **Abhinivesoti** vipassanā-rambho. **Bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva** Sabbassapi pariññeyyassa parijāni-tabbato. **Ñāṇaṃ** pavattetvā. **Teti** ajjhattasañkhāre. **Vavatthapetvāti** salakkhaṇato paricchinditvā. **Bahiddhā otāretīti** bahiddhāsañkhāresu ñāṇaṃ otāreti. **Ajjhattaṃ otāretīti** ajjhattasañkhāre sammāsati. **Tatra** tasmimṃ catukke. **Tesaṃ vavatthānakā-leti** tesaṃ ajjhattasañkhārānaṃ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṃ khayā. Kāmaṃ diṭṭhisīlabbata-a-ttavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṃ pana aggamagge-nāti tassa (2.0076) vasena “sabbupādānakkhayā”ti vadanto thero attano arahatta-pattiṃ byākaroti. Tenāha “**āsavā nānussavanti**”ti. **Satoti** iminā sativepullappattiṃ dasseti. **Cakkhuto rūpe savantīti** cakkhuvīññānavīthiyaṃ tadanugatamanovīññāna-vīthiyañca rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena

sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha “**evan**” ti-ādi, tasmā te eva “**āsavā**” ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddo. “Attānaṃ nāvajānāmi” ti vuttattā “**omānapahānaṃ kathitaṃ**” ti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṃ ye va paja-hati. **Pajānanāti** “nāparaṃ itthattāyā” ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopīti “cattāro” ti evaṃ parimāṇaparicchedatopi. Idaṃ bhagavā dassento āhāti sambandho. **Idanti** ca “ayampi kho” ti-ādivacanaṃ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. **Puggalathoma-natthanti** desanākusalānaṃ ānandattherādīnaṃ puggalānaṃ pasaṃsanatthaṃ ukkaṃsanatthaṃ. **Dhammathomanatthanti** paṭipattidhammassa pasaṃsanatthaṃ. **Tepīti** ānandattherādayo bhikkhūpi. **Dhammapaṭiggāhakā** bhikkhū. **Attheti** silā-di-atthe. **Dhammeti** pāḷidhamme.

Assāti bhagavato. **Ānubhāvaṃ karissati** “divasañcepi bhagavā” ti-ādinā. **Nanti** sārīputtattheraṃ. **Ahampi tatheva thomessāmi** “Sā hi bhikkhū” ti-ādinā. **Evaṃ cinte-sīti** evaṃ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha “**yathā**” ti-ādi. **Ekajjhāsayāyāti** samānādhippāyāya. **Matiyāti** paññāya. **Ayaṃ desanā aggāti** bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato evaṃ paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṃ paññātaṃ katvā sabbasāvakehi seṭṭhabhāve **ṭhape-tukāmo**. **Cittagatiyā** cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū” ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappava-ttiko lahuparivattena cittaṃ (2.0077) samānagatiko hotīti? Na sabbathā samāna-gatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samā-nagatikaṃ hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattitū sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū” ti panādhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagati-anulomeneva hutvā santānavasena pavatta-mānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū” ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipā-dānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukatipayacittavāreheva icchitaṭṭhāna-ppatti hoti, evaṃ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bhagavato thomanāya katattā. **Idaṃ nāma** attha-jātaṃ bhagavā **pucchissatīti** pubbe mayā **aviditaṃ** apassaṃ. **Āsayajānanatthanti** “evaṃ byākarontena satthu ajjhāsayo gahito hotī” ti evaṃ satthu ajjhāsayajāna-natthaṃ. **Dutiyaṃ pañhaṃ pucchanto** bhagavā **paṭhamaṃ pañhaṃ anumodi** dutiyaṃ pañhaṃ pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampaṭicchitabhā-vato.

Etaṃ ahosīti etaṃ parivitakkaṃ ahosi. **Assāti** kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti **dhammadhātu**, sāvaka-pāramiññaṃ, sāvaka-visaye dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhapatīti attho. Tenāha “**dhammadhātū**” ti-ādi. **Sabba-ññutaññānagatikameva** visaye. **Gocaradhammeti** gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā

33. Ñāṇameva ñāṇavatthu sampattīnaṃ kāraṇabhāvato. **Catūsū**ti catusaccassa bodhanavasena vuttesu catūsu ñāṇesu. **Paṭhamanti** “jarāmaṇe ñāṇaṃ”ti evaṃ vuttaṃ ñāṇaṃ, yena dhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattaṃ sabbaṃ gaṇhi. Sannicayañāṇamayaṃ **savanamayaṃ** nāmatveva veditabbaṃ. Sabhāvato (2.0078) paccayato cassa pariggaṇhanañāṇaṃ **sammasanañāṇaṃ** tveva veditabbaṃ. Jarāmaṇasīsenā cettha jarāmaṇavantova dhammā gahitā. **Paṭivedhañāṇanti** asammoḥato paṭivijjhanañāṇaṃ. **Iminā dhammenāti** hetumhi karaṇavacanaṃ. Imassa hi dhammassa adhigamaḥetu ayaṃ ariyo atītānāgate nāyenaṃ catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nāyenasadisāṃ katvā dassetuṃ “**maggañāṇadhammena vā**”ti dutiyavikappo vutto. Evañhi “akālikan”ti samatthitaṃ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammoḥapaṭivedhavasena paccakkhato diṭṭhena. **Paññāya viditenāti** maggapaññāya tatheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṃ viditaṃ sabbaso pattaṃ mahā-upāyo hoti, tasmā vuttaṃ “**pariyogāḷhenā**”ti. **Diṭṭhenāti** vā dassanena, dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. **Viditenāti** cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhitenā. **Akālikenāti** na kālantaravipākadāyina. **Pattenāti** cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattenā. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhamme

pariyogāhitvā t̥hitena. **Atitānāgate nayaṃ netī**ti atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atitānāgate nayanasadisaṃ kataṃ taṃmūlakattā. Atitamaggassa hi paccavekkhaṇaṃ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṃ nayanasadisaṃ kataṃ nāma hoti, paccavekkhaṇañāṇena pana nayaṃ neti. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. Yathā pana tena nayaṃ neti. Taṃ ākāraṃ dassetuṃ “**ye kho keci**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca nayanuppādanaṃ nayañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṃ “paccavekkhaṇañāṇassa kiccan”ti. Kiñcāpi “imināti maggañāṇadhammena vā”ti vuttaṃ, duvidhaṃ pana maggaphalañāṇaṃ sammāsanañāṇapaccavekkhaṇāya mūlakāraṇaṃ, na nayanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasañkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā “nayaṃ hotū”ti tena “iminā dhammena”ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadañātenāti ca attho na na yujjati. **Anu-ayeti** dhammañāṇassa anurūpavasena aye bujjhanañāṇe diṭṭhānaṃ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha “**dhammañāṇassa anugamane ñāṇan**”ti. **Khīṇāsvassa sekkhabhūmi** nāma aggamaggakkhaṇo (2.0079). Kasmā panetaṃ evaṃ vuttanti ce? “Evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti”ti-ādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyāñāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. Sattarīti ta-kārassa ra-kārādesaṃ vuttaṃ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjanarucivasena byañjanaṃ bhaṇantīti **byañjanabhāṇakā**. Tenāha “bahubyañjanaṃ katvā”ti-ādi. Tiṭṭhati tattha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti t̥hiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa t̥hiti dhammat̥hiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṃ, paccayoti attho. Dhammassa yo t̥hitisabhāvo, sova dhammato añño natthīti dhammat̥hiti, paccayo. Tattha ñāṇaṃ **dhammat̥hitiñāṇaṃ**. Tenāha āyasmā dhammasenāpati- “paccayapariggahe paññā dhammat̥hitiñāṇan”ti (paṭi. ma. mātikā 4). Tathā cāha “**paccayākāre ñāṇan**”ti-ādi. Tattha **dhammānanti** paccayuppānnadhammānaṃ. **Pavattiṭṭhitikāraṇattā**ti pavattisañkhātāya t̥hitiyā kāraṇattā. “Jātipaccayā jarāmaraṇan”ti-ādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā **chabbidhassa ñāṇassa**. **Khayo** nāma vināso, sova bhedoti. **Virajjanaṃ** palujjanaṃ. **Nirujjanaṃ** antaradhānaṃ. **Ekekasminti** jarāmaraṇādīsu ekekasmim̐. Pubbe “yathābhūtañāṇan”ti taruṇavipassanaṃ āha. Tasmā idhāpi dhammat̥hitiñāṇaṃ vipassanāti gahetvā “**vipassanāpaṭivipassanā kathitā**”ti vuttaṃ.

Dutiyāñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. Desanaṃ osāpesī Ti yathāraddhakathaṃ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānañhi desanāvāraṃ pacchindāpetvā pucchituṃ samattho nāma koci natthi. Tenāha “**diṭṭhigatikassa okāsadānathan**” ti. **Duppañho eso** sattūpaladdhiyā pucchitattā (2.0080). **Sattūpaladdhivādapadenāti** “satto jīvo upalabbhatī” ti evaṃ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti **vādo**. Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha “**ariyamaggavāso**” ti. **Ayaṃ diṭṭhī** anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. “Jīvo” ti ca jīvitameva vadanti. **Vaṭṭanti** duvidhaṃ vaṭṭaṃ. **Nirodhentoti** anuppattidhammataṃ āpādentoti. **Samucchindantoti** appavattiyaṃ pāpanena upacchindanto. Tadeva maggena nirodhetabbaṃ vaṭṭaṃ nirujjhatīti yojanā. “Ayaṃ satto vināsaṃ abhāvaṃ patvā sabbaso ucchijjati” ti evaṃ uccheda-diṭṭhiyā gahitākārassa **sambhave** saccabhāve **sati. Na hotīti** sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. **Vivaṭṭentoti** appavattiṃ karontoti attho. **Vivaṭṭetum na sakkoti** niccassa appavattiṃ pāpetum asakkuṇeyyattā. Micchā-diṭṭhi sammādiṭṭhiṃ vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattitum appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhiṃ vijjhati. **Visūkami-vāti** kaṇḍako viya. Na kevalaṃ ananuvattakova, atha kho virodhopi “nicca” ti-ādinā pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṃ bībhaccaṃ phanditaṃ **vipphan-ditaṃ**. Paṇṇapupphaphalapallavānaṃ avatthubhūto tālo eva tālavatthu “asive sivā” ti vohāro viya. Keci pana “tālavatthukatānī” ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha “**matthakacchinnatālo viyā**” ti. **Anu-abhāvanti** vināsaṃ.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. Iti vāti evaṃ vā. Jarāmarāṇassa ceva jarāmarāṇasāmikassa ca khaṇava-sena **yo vadeyya. Avisāradadhātuko** pucchituṃ acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha “**pucchitum na sakkoti**” ti.

Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Na (2.0081) **tumhākanti** kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṃ dassetuṃ “**attani hī**” ti-ādi vuttaṃ. Yadi na attaniyaṃ, parakiyaṃ nāma siyāti, tampi natthīti dassento “**nāpi aññesan**” ti āha. **Nayidaṃ purāṇakammamevāti** “idaṃ kāyo” ti vuttasarīraṃ purāṇakammameva na hoti. Na

hi kāyo vedanāsabhāvo. **Paccayavohārenā**ti kāraṇopacārena. **Abhisāṅkhata-**nti-ādi napuṃsakaliṅgavacanam. **Purimaliṅgasabhāgatāyā**ti “purāṇamidam kamman”ti evam vuttapurimanapuṃsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisāṅkhatoti āha “**paccayehi katoti daṭṭhabbo**”ti. **Abhisāñcetayitanti** tathā abhisāṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena ceta-yitam pakappitam, pavattitanti attho. **Cetanāvattukoti** cetanāhetuko. **Vedaniyanti** vedanāya hitam vattārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha “**vedaniyavattū**”ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. Yañcāti ettha **ca**-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayā-nampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṃyeva avasiṭṭham ārammaṇabhāvam joteti. Kāmaṃ tisupi padesu “pavatteti”icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnam yathākkamaṃ cetaṇapakappānānusayanarūpo visiṭṭhatṭho daṭṭhabbo. **Tebhūma-****kakusalākusalacetanā gahitā** kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. **Taṇhādiṭṭhikappā gahitā** yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagataci-ttesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṃ anusayā lokiyakusalace-tanāsupi anusentiyeva, akusalesu pana pavatti pākaṭāti “**dvādasannaṃ cetanāna-****n**”ti vuttam. **Sahajātaḷiyā**ti idam paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṃsadisatāyāti vuttam. Na hi kālabhedena lakkhaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato “anusayā”ti vattabbataṃ arahanti. Paccayuppanno (2.0082) vaṭṭatīti āha “ārammaṇam paccayo”ti. **Kammaviññā-****ṇassa ṭhitatthanti** kammaviññāṇasseva pavattiyā. **Tasmim paccaye satīti** tasmim cetanāpakappānānusayasaññite paccaye sati **patiṭṭhā viññāṇassa hoti**. Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti “**patiṭṭhā hoti, tasmim patiṭṭhite**”ti vuttam. Sanni-ṭṭhāpakacetanāvasena **viruḷheti**. Patiṭṭhiteti hi iminā kammaṃ katabhāvo vutto, “viruḷhe”ti iminā upacitabhāvo. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha pure-taram uppannāhi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya sanniṭṭhāpaka-cetanāya kammaviññāṇam laddhapatiṭṭham viruḷhamūlañca hotīti vuttam “**nibbatta-****mūle jāte**”ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṃ dentaṃ anantare jātivāsena deti upapajjavedaniyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. **Appavattanakkhaṇoti** idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo **appavattanakkhaṇo** na kevalam bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. **Appahīnakoṭiyā**ti asamucchinnabhāvena. Tadidaṃ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamā-nāsu anusayānaṃ sahaajātaḷi-ādinā pavatti nāma natthi, vipākādīsu appahīnako-ṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamattham sandhāya vuttam. **Avāritattā**ti paṭipakkheti avāritabbattā. **Paccayova hoti** viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṃ dassetvā tatiyavāre “no ce”ti-ādinā vivaṭṭaṃ dassitanti “**paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nivattā**ti akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. **Vuttappakāresū**ti “tebhūmakavipākesū”ti-ādinā vuttappakāresu.

Etthāti imasmim̐ sutte. Ettha cetanāpakappanānaṃ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti “ceteti tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā”ti-ādinayo idheva hoti dassito. **Catasso**ti paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. **Catūsu akusalacetanāsū**ti yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana “na pakappeti”ti iminā paṭikkhepena nivattāti. **Sutte āgataṃ vāretvā**ti “no ca pakappeti”ti evaṃ paṭikkhepavasena (2.0083) sutte āgataṃ vajjetvā. “Na pakappeti”ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahaṇṇakotiyaṃ pavatta-anusayo nivattito tesam̐ cittānaṃ appavattanato, tasmā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāti attho. **Purimasadisova** purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedatā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena da-kārāgamo, tassa appatiṭṭhitam̐ tadappatiṭṭhitam̐, tasmim̐ tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. **Etthā**ti etasmim̐ tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṃ kathitam̐ sabbaso anusayanibbattibhedanato. **Khiṇāsavassa kiccakaraṇanti**pi vattum̐ vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṃ paṭikkhepabhāvato. **Nava lokuttaradhammāntipi vattum̐ vaṭṭati** maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghāṇato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇaṅca nibbānanti. **Viññāṇassa**ti kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsenā anantarabhavasāṅgahitam̐ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha “**punabbhavassa ca antare eko sandhī**”ti. **Bhavajātīnanti** ettha “dutiya bhavassa tatiyabhava jātiyā”ti evaṃ paramparavasena gahetabbaṃ. Āyatim̐ punabbhavābhiniṭṭhitigahaṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jāti hetuphalasiddhipettha vuttā evāti veditabbaṃ. Ettha ca “no ce, bhikkhave, ceteti no ca pakappeti, atha kho anuseti”ti evaṃ bhagavatā dutiyanaye pubba bhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṃ, pakappanaṅca vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhijanakā hoti dassanattam̐ kusalākusalassa appavatti cepi, tadā vijjamānatebhūmakavipākādiddhammesu appahīnakoṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hoti dassanattānaṃ vutto. “Na ceteti pakappeti anuseti”ti ayaṃ nayo na gahito cetanaṃ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. Viññāṇanāmarūpānaṃ (2.0084) **antare eko sandhī**ti hetuphalasandhi viññāṇagahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṃ

pana vipākanāmarūpamevāti pākaṭameva. Sesam suviññeyyameva.

Dutiyaacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tatiyaacetanāsuttavaṇṇanā

40. Rūpādīsu chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṃ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādivasena **nati** nāma. **Āgati** **gatī** paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṃ gati pavatti eta-smāti āgati, kammādinimittaṃ. Tasmim paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha “**āgate**” ti-ādi. **Cutūpapāto**ti cavanaṃ cuti, maraṇaṃ. Upapajjanaṃ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha “**evaṃ viññāṇassā**” ti-ādi. **Itoti** nibbattabhavato. **Tatthāti** punabbhavasāṅkhāte āyatibhave. **Ekova sandhī**ti eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyaacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gahapativaggo

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. **Yatoti** yasmiṃ kāle. Ayañhi **to**-saddo dā-saddo viya idha kālavisaṃyo. Tenāha “**yadā**” ti. **Bhaya** **veracetanāyoti** bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, verapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmā cetanāyo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayabheravāti te eva bhāyitabbabhayaverajana-kāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipatti-adhigamo sotāpatti (2.0085), tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyāṅgāni**, tadubhayaṃ sandhāyāha “**duvidhaṃ sotāpattiyā aṅgan**” ti, sotāpatti-atthaṃ aṅganti attho. **Yaṃ pubba-** **bhāgeti** yaṃ sayam sotāpattimaggaphalapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṃvattati. Kiṃ pana tanti āha “sappurisasamsevo” ti-ādi. Sappurisānaṃ buddhādīnaṃ ariyāñāṇasaññāṇajātā payirupāsana, **saddhammassavanaṃ** catusaccadhammassavanaṃ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇaṃ **yoniso manasikāro**, ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṃ **dhammānu-** **dhammapaṭipattī**ti etāni sotāpattiyā aṅgāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana sotāpatti-aṅganti padaṃ apekkhitvā “**evaṃ āgatan**” ti vuttaṃ. **Ṭhitassa** puggalassa **aṅgaṃ**. Sotāpanno aṅgiyati ñāyati etenāti **sotāpannassa aṅgantipi** vuccati. **Idaṃ** pacchā

vuttaṃ aṅgaṃ. Dosehi ārakāti **ariyoti** āha “**niddoso**” ti. Kathaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti-ādinā kenacipi anupārambhiyattā **nirupārambho**. Ñāṇaṃ sandhāya “niddoso” ti vuttaṃ, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya “nirupārambho” ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṃ vuttanti apare. **Paṭiccasamuppādo** ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṃ “**aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāyā**” ti. Na hi maggañāṇaṃ vipassanāpaññāti. Sammā upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti **ñāyo**, paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṃ pana ñāyati so etenāti **ñāyo**.

Tatthāti niraye. **Maggasotanti** maggassa sotaṃ. **Āpannoti** adhigato. Apāyesu uppajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo **avinipātadhammo**. Paraṃ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṃ bujjhitabbaṃ. Yesañhi dhātūnaṃ gati-attho, buddhipi tesaṃ attho. Tenāha “**avassaṃ abhisambujjhanako**” ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasaṅkhātassa pāpakammaṃ karaṇahetu. **Veram** vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato **bhayanti** āha “**bhayaṃ veranti atthato ekan**” ti. **Idaṃ bāhiraṃ veram nāma** tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṃ veram sandhāya “**idaṃ ajjhattikaveram nāmā**” ti vuttaṃ, tannissitassa verassa mūlabhūtā verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṃ asamatthassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā nirayapālesu (2.0086) paṭipaharituṃ sakkonti. **Nirayapālassa cetanā uppajjati** etena “atthi niraye nirayapālā” ti dasseti. **Yaṃ panetaṃ bāhiraveranti yamidaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca bāhiraṃ veram. Puggalaveranti vuttaṃ** attakiccaṃ sādhetuṃ asakkonto kevalaṃ parapuggale uppannamattaṃ veranti katvā. **Atthato ekameva** “cetasikan” ti visesetvā vuttattā. **Sesapadesūti** “adinnādānapaccayā” ti-ādinā āgatesu sesakoṭṭhāsesu. **Attho bhaggoti** attho dhamṣito. **Adhigatenāti** maggena adhigatena. “Abhigatenā” tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha “**acalappasādenā**” ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. Bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva visesoti etena yā sathārā ekaccānaṃ desitadesanā, puna tadaññesaṃ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṃgāhakehi “mā no sathudesanā sampaṭiggahaṃ vinā nassatū” ti visuṃ saṅgahaṃ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayanam **samudayo**, samudeti etamhāti **samudayo**, evam ubhinnaṃ samudayānamatthatopi bhedo veditabbo. Paccayāva **paccayasamudayo**. Āra-ddhavipassako “imañca imañca paccayasāmaggiṃ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjanti”ti passanto “**paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passati**”ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassa-nato. So pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṃ nibbattiṃ passituṃ āradho “imehi nāma paccayehi nibbattati”ti passati. “So khaṇikasamudayaṃ passanto paccayaṃ passati”ti vadanti. Yasmā pana paccayato saṅkhārānaṃ (2.0087) udayaṃ passanto khaṇato tesam udayadassanaṃ hoti, khaṇato etesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati, tasmā vuttaṃ “**paccayasamudayaṃ passantopi**”ti-ādi. Atthaṅgamadassanepi eseva nayo. **Accantatthaṅgamoti** appavatti nirodho nibbānanti. **Bhedatthaṅgamoti** khaṇi-kanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passanto añña-tarassa dassane itaradassanampi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇava-sena khayato vayasammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto atirekavasena anussavādito accantaṃ atthaṅgamaṃ passati. Maggakkhaṇe panārammaṇato accanta-atthaṅgamaṃ passati, asammohato itarampi passati. Taṃ sandhāyāha “**accantatthaṅgamaṃ passantopi**”ti-ādi. **Samudayatthaṅgamaṃ nibbattibhedanti** samudayasāṅkhātaṃ nibbattiṃ atthaṅgamasāṅkhātaṃ bhedañca. **Nissayavase-nāti** cakkhussa sannissayavasena paccayaṃ katvā. **Ārammaṇavasena** rūpe āra-mmaṇaṃ katvā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **madhupiṇḍikasuttaṭikāyaṃ** vutta-nayena veditabbaṃ. **Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti** “cakkhu rūpāni viññāṇaṃ”ti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha “**tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso**”-ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṃ, tadaññepi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. **Evanti** taṇhādīnaṃ asesavirāganirodhakkamena. **Bhinnaṃ hoti**ti anuppādanirodhena niruddhaṃ hoti. Tenāha “**appaṭisandhiyaṃ**”ti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. Ayamettha visesoTi “ayaṃ lokassā”ti samudayatthaṅgamānaṃ visesada-ssanaṃ. **Ettha** catutthasutte tatiyasuttato **viseso**.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñātikasuttavaṇṇanā

45. Aññamaññaṃ (2.0088) dvinnaṃ ñātīnaṃ gāmo ñātikoti vuttoti āha “**dvinnaṃ ñātakānaṃ gāme**”ti. Giṅjakā vuccanti iṭṭhakā, giṅjakāhi eva kato āvasatho **giṅjakā-**

vasatho. So kira āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhākāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisañhi chadanaṃ sandhāya bhagavatā iṭṭhākāchadanaṃ anuññātaṃ. Tena vuttaṃ “**iṭṭhākāhi kate mahāpāsāde**” ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha “**dhammapariyāyanti dhammakāraṇan**” ti, pariyattidhammabhūtaṃ visesādhigamassa hetunti attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttaṃ “**upassutīti upassutiṭṭhānan**” ti. **Attano kammanti yadatthaṃ tattha gato, taṃ pariveṇasamajjanakiriyaṃ. Pahāyāti akatvā.** Evaṃ mahatthañhi vimuttāyatanaśise ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya saṃvattati. **Ekaṅgaṇaṃ ahoṣīti** sabbaṃ vivaṭaṃ ahoṣi. Tīsu hi bhavesu saṅkhāragataṃ paccayuppannavasena manasikaroto bhagavato kiñci asesetvā sabbampi taṃ ñāṇaṃ mukhe āpāthaṃ upagacchi. Tena vuttaṃ “**yāvabhavaggā ekaṅgaṇaṃ ahoṣīti**” ti. Tantivasena tamatthaṃ vācāya nicchārento “**vacasā sajjhāyaṃ karonto**” ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca atthaṃ āharitvā tesāṃ nirodhena vivaṭṭassa āhatattā “**yathānusandhinā**” ti vuttaṃ. **Addasa** ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyaṃ karonto “**tuṅhībhūtova paguṇaṃ karonto**” ti vutto. **Padānupadanti** padañca anupadañca. Purimañhi padaṃ nāma, tadanantaraṃ anupadaṃ. **Ghaṭetvā** sambandhaṃ katvā avicchinditvā. **Pariyāpuṇātīti** ajjhayati. **Ādhārappattanti** ādhāraṃ cittasantānappattaṃ appamuṭṭhaṃ gatattā ādhārappattaṃ nāma. **Kāraṇanissitoti** lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. **Ādibrahmacariyakoti** ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakam**. Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tīsupi imesūti** tatiyacatutthapañcomesu tīsu suttesu.

Ñātikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. Nāmavasenāti (2.0089) gottanāmavasena ca kittivasena ca apākaṭo, tasmā “jātivasena brāhmaṇo” ti vuttaṃ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. Evaṃladdhanāmoti “jāṇussoṇī” ti evaṃladdhanāmo rañño santikā adhigatānāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatim hitam tena loko na yatati na ihatiti lokāyatam. Na hi tam laddhim nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādentī, kuto payogo, tam etassa atthi, tattha vā niyuttoti **lokāyatiko**. Paṭhamasaddo ādi-atthavācakattā jetṭhavevacanoti āha “**paṭhamam lokāyatan**” ti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo visiṭṭhavisayo idhā-dhippetoti āha “**bālaputhujjanalokassā**” ti. Ittarabhāvena lakaṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānam upaṭṭhānamattanti dassento “**āyatam**”

mahantan”ti-ādimāha. **Parittanti** khuddakaṃ. **Ekasabhāvanti** ekaṃ sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammatāyāti āha “**niccasabhāvamevāti pucchatī**”ti. **Purimasabhāvena nānāsabhāvanti** purimasabhāvato bhinnasabhāvaṃ. **Pacchā na hotīti** pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchijjanato. Tenāha “**ucchedaṃ sandhāya pucchatī**”ti. **Ekattanti** sabbakālaṃ attasambhavaṃ. Tathā ceva gahaṇena **dvepi vādā sassatadiṭṭhiyo** honti. **Natthi** na hoti. **Puthuttaṃ** nānāsabhāvaṃ, ekarūpaṃ na hotīti vā gahaṇena **dvepi vādā ucchedadiṭṭhiyoti**.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. Saṃsayuppatti (2.0090) **ākāradassananti** “kasmimṃ sati kiṃ hotī”ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalaṃ idappaccayatāya saṃsayassa uppajjanākāradassanaṃ. **Samudayati** samudetīti atthoti āha “**uppajjati**”ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. Dvepi nayā ekato vuttāti idaṃ “viññāṇe sati nāmarūpaṃ hotī”ti-ādinā navame vuttassa nayassa “avijjāya sati saṅkhārā hontī”ti-ādinā dasame vuttanaye antogadhattā. **Nānattanti** purimato navamato dasamassa nānattaṃ.

Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dukkhavaggo

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā

51. Upaparikkhamānoti pavattipavattihetuṃ, nivattinivattihetuñca paritulentto. Kuto panetanti? “Sammā dukkhakkhayā”ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṃsaṃ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. **Kasmāti-ādinā jarāmarāṇas-seva gahaṇe kāraṇaṃ pucchati**. Jāti-ādinampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā jarāmarāṇe gahite sati jātipi gahitā hoti, tassā abhāve jarāmarāṇasseva

abhāvato. Esa nayo bhavādīsupi. Evaṃ yāva jātidhammo jarāmarañe gahite gahitova hoti, jarāmarañapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmarañaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkhaṃ gahitameva hoti. Tenāha **“tasmim gahite sabbadukkhassa gahitattā”** ti. **Aneka**vidhanti bahuvidhaṃ bahukoṭṭhāsaṃ. **“Anekan”**ti vā pāṭho (2.0091). **Anekanti** bahulavacanaṃ. **Vidhanti** khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsaṃ. **Nānappakāra**kanti tato eva nānappakāraṃ. **Nhatvā ṭhitam purisaṃ viyāti** bālānaṃ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṃ sandhāyāha.

“Sārubbabhāvenā” ti vuttaṃ, kiṃ sabbathā sārubbabhāvenāti āha **“nikkilesatāya parisuddhatāyā”** ti. Na hi tassesā asaṅkhatatādibhāvena sadisā. **Paṭipanno**ti paṭimukho abhisāṅkhāramukho hutvā panno adhigato. **Anugatanti** anucchavikabhāvena gataṃ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṃ tadanurūpabhāvena gataṃ. Ettha ca pāḷiyaṃ **“pajānāti”** ti pubbabhāgavasena pajānanā vuttā, **“tathā paṭipanno ca hoti”** ti niyatavasena. **“Aparabhāgavasenā”** ti apare. Keci pana **“yathā paṭipannassa jarāmarāṇaṃ nirujjhati, tathā paṭipanno”** ti vadanti. Padavīmaṃsanā pubbabhāgavasena veditabbā, na maggakkhaṇavasena. **Saṅkhāranirodhāyāti** ettha nayidaṃ avijjāpaccayasaṅkhāraggahaṇaṃ, atha kho saṅkhatasaṅkhāraggahaṇanti āha **“saṅkhāradukkhassa nirodhatthāyā”** ti. Tenāha **“ettāvatā yāva arahattā desanā kathitā”** ti.

“Paccattaṃyeva parinibbāyati” ti-ādinā **arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ**, **“so sukhañca vedanaṃ vedayati”** ti-ādinā **satatavihārañca dassetvā desanā** sabbathāva vaṭṭadesanāto **nivattetabbā siyā**. **Avijjāgatoti** ettha **iti-saddo ādi-attho**, tena evamādikam idaṃ vaṭṭavivaṭṭakathanaṃ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṃ dvinnam pakatīnaṃ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento **“purisapuggalo”** ti avocāti āha **“purisoyeva puggalo”** ti. **Ubhayenāti** purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjamānāya kathā desanā **sammutikathā**. Paramatthassa kathā desanā **paramatthakathā**. **Tatthāti** sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha **“evaṃ pavattā sammutikathā nāmā”** ti-ādi. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ- yasmim bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya **“satto”** ti-ādi vohāroti āha **“satto naro ...pe... sammutikathā nāmā”** ti (2.0092). Yasmā rūpādayo paramatthadhammā **“khandhā dhātuyo”** ti-ādinā vuccanti, na vohāramattaṃ, tasmā **“khandhā ...pe... paramatthakathā nāmā”** ti vuttaṃ. Nanu khandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo khandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Khandhasīsenā vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbepi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na sammutikathā sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ deseta-bbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pava-

ttinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti. Tenāha “**paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcivāva kathenti**” ti. **Saccameva** aviparītameva **kathenti**.

Sammutīti samaññā. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Taṃ **paramatthaṃ, sammuti** pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha “**lokasammutikāraṇaṃ**” ti lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesanaṃ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya, na musā anatikkamitabbato tassā. Tenāha bhagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā” ti. **Dhammānaṃ** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtalakkhaṇaṃ** bhāvassa lakkhaṇaṃ dīpeṇtīti katvā.

Terasacetanābhedaṃ atṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedaṃ. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisāṅkharaṇato **puññābhisaṅkhāraṃ. Kamma puññenāti** kammabhūtena. **Vipāka puññenāti** vipākaṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puññaṃ” ti vuccati “evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati” ti-ādīsu viya. “Apuññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ” ti idaṃ “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ” ti ettha vuttanayamevāti na uddhataṃ. Apuññaphalaṃ uttarapadalopena “apuññaṃ” ti vuccati. **Saṅkhāraṃ** saṅkhāraṃ gahitattā “avijjāgatoyaṃ” ti iminā saṅkhāraṃ paccayo gahito, “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ” ti-ādīnaṃ paccayuppannaṃ viññāṇaṃ. Tasmīṃca (2.0093) gahite nāmarūpādi sabbhaṃ gahitameva hoti. Tenāha “**dvādasapadiko paccayākāro gahitova hoti**” ti.

Vijjāti arahattamaggañāṇaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. **Paṭhamamevāti** idaṃ avijjāpahānavijjuppādānaṃ samānakālatā-dassanaṃ. Tenāha “**yathā panā**” ti-ādī. **Padīpujjalenāti** padīpujjalanahetunā saheva. **Vijjuppādāti** vijjuppādahetu, evaṃ satīpi samakālatteti adhippāyo. **Na gaṇhāti** Ti “etaṃ mamā” ti-ādīnaṃ na gaṇhāti. **Na taṇhāyati na bhāyati** taṇhāvuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilitvā pariniṭṭhāpetvā Ti gilitvā viya aññaṃ avisayaṃ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato ca **sukhaṃ abhinandanto yeva dukkhaṃ abhinandati nāma** aggisantāpasukhaṃ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. **Dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanatoti** ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādiṃ uppādetvā bhuñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti yojanā. Keci pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṃ sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandatīti vadanti. Taṃ na, na hi tādisaṃ sukhanimittaṃ koci dukkhaṃ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṃ pana sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto diṭṭho. Dukkahetuṃ sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāmāti vuttovāyamattho. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyaṇto avasānaṃ etassāti **kāyapariyantikaṃ**. Tenāha “**yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattan**” ti. **Jīvitapariyantikaṃ** etthāpi eseva nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamaṃ nirujjhatīti ekasmiṃ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamaṃ nirujjhati, tato eva siddhamatthaṃ sarūpe-

neva dassetuṃ “**manodvārikavedanā paṭhamam uppajjitvā pacchā nirujjhatī**” ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**sā hī**” ti-ādimāha. Yāva tettiṃ-savassāpi **paṭhamavayo. Paṇṇāsavassakāleti** paṭhamavayato yāva paññāsava-ssakālā, tāva **ṭhitā hotīti** (2.0094) vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ṭhitā hoti. **Mandāti** mudukā atikhiṇā. **Tadāti** asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivita-kkepi. **Bhaggā** nittejā bhaggavibhaggā dubbalā. **Hadayakoṭiṃyevāti** cakkhādiva-tthūsu avattetvā tesam khīṇattā koṭibhūtaṃ hadayavatthuṃyeva. **Yāva esā** vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannanti** pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṃ. **Tato tato vissandamānaṃ** sabbaso puṇṇattā.

Paṭhamam deve vassanteti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. **Imam vedanaṃ sandhāyāti** imam yathāvuttaṃ pariyosānappattaṃ manodvārikavedanaṃ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsato. “Uddham jīvitapariyādānā” ti pāḷi, aṭṭha-kathāyaṃ pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena **agantvā**. Vedanānaṃ sitibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyaṃ appavattivasenāti āha “**pavatti ...pe... bhavissanti**” ti. **Dhātusarīrānīti** aṭṭhikaṅkala-saṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānaṃ. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigata-vūpasamaṃ saṅkharitaṃ kumbhaṃ uddharitvā ṭhapento chārikāya sati pidhānavasena ṭhapeti. Tathā ṭhapanam pana sandhāya vuttaṃ “**paṭisisseyyā**” ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā “**kumbhakapālānī**” ti adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha “**mukhavatṭiyā ekabaddhānī**” ti. **Avasisseyyunti** vaṇṇavisesa-u-ṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyyunti. **Āditta ...pe... tayo bhavā daṭṭhabbā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsaṃ ādittaṃ paccavekkhati, evaṃ āradhavi-passakopesa bhavattayaṃ rāgādīhi ādittanti āha “**kumbhakāro viya yogāvacarō**” ti. **Nīharaṇadaṇḍako** (2.0095) viya arahattamagga-ñāṇaṃ bhavattayapākato nīharaṇato. **Samo bhūmibhāgo viya nibbānataḷaṃ** sabbavisamā nivattanato.

“Ādānanikkhepanato, vayovuddhatthaṅgamato, āhāramayato,

utumayato, cittasamuṭṭhānato, kammajato, dhammatārūpato”ti (visuddhi. 2.706) imehi sattahi ākārehi sammāsanto **rūpasattakaṃ** vipassati nāma. “Kalāpato, yamakato, khaṇikato, paṭipāṭito, diṭṭhi-ugghāṭanato, mānasamugghāṭato, nikantipariyādānato”ti (visuddhi. 2.717) imehi sattahi ākārehi sammāsanto **arūpasattakaṃ** vipassati nāma, tasmā yathāvuttaṃ imaṃ **rūpasattakaṃ arūpasattakañca** nīharitvā **vipassantassa**. Yadi pi arahato attabhāvo sabbabhavēhi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṃ na pāpuṇāti, tāva tasmimpi sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṃ labbhatīti **“catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā”** icceva vuttaṃ. Tenāha **“khīṇāsavo panā”**ti-ādi. Tathā ca vakkhati “anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo”ti. **Na parinibbāti** Anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, sa-upādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṃ arahattappattiyeva. Abhisāṅkhārahētuto hettha pariḷāhavūpasamassa upasambhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbānanidassanampi na virujjhati. **Anupādinna-kasarīrānīti** utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. **Bhikkhave**ti ettha **iti-saddo** ādi-attho. **Idaṃ pana** vacanaṃ. **Anuyogāropanatthanti** kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno khīṇāsavo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṃ kareyyāti pañhaṃ kātuṃ. Atha vā **anuyogāropanatthanti** “api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisāṅkhareyyā”ti-ādinā anuyogaṃ āropetuṃ vuttaṃ, na tāva yathā-raddhadesanaṃ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmim bhavē uppajjanārahānaṃ viññāṇānaṃ siyā sambhavo, nāsati vuttaṃ **“viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyethā”**ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṃ api nu kho paññāyeyya. Tasmimhi apaññāyamāne sabbam viññāṇaṃ na paññāyeyya. **Therānanti** “bhikkhave”ti ālapitattherānaṃ (2.0096). Pañhabyākaraṇaṃ sampahaṃsati tassa sabbaññutaññāṇena saṃsandanaṃ. **Appaññānanti** appaññāyanaṃ. **Ādi-saddena** viññāṇe asati nāmarūpassa appaññāṇanti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Sanniṭṭhānasaṅkhātanti** saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasaṅkhātaṃ. **Adhimokkanti** nicchayākāravimokkhaṃ saddhāvimokkhañca. Tenāha pāliyaṃ “saddahatha metaṃ, bhikkhave”ti. Saddhāsahitañhi nicchayākāravimokkhaṃ sandhāyāha **“sanniṭṭhānasaṅkhātaṃ adhimokkhan”**ti. **Anto**Ti pariyanto. Parito chijjati etthāti **paricchedo**.

Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṃvattanato upādānānaṃ hitāni upādāniyāni, tesu **upādāniyesu**. Tenāha **“catunnaṃ upādānānaṃ paccayesū”**ti. **Assādaṃ anupassantassāti** asādetabbaṃ micchāññāṇena anupassato. **Tadāhāro**ti soḷasa vā vīsaṃ tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro. **Aggikkhandho viya tayo bhavā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva bhavattayaṃ. **Aggi ...pe...**

puthujjano Aggikkhandhasadisassa bhavattayassa paribandhanato.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha “**tebhūmakadhammesū**”-ti. **Dhammapāsā**danti lokuttaradhammapāsādaṃ. So hi accuggataṭṭhena “pāsādo”-ti vuccati. **Satipaṭṭhānamahāvīthiyaṃ** phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṃyojanasuttadvayavaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandha-opammabhāvena telapadīpassa āhatattā “**mahantañca vaṭṭikapālaṃ gahetvā**” ti vuttaṃ. **Purimanayenevā**ti purimasmiṃ upādānīyasutte (2.0097) vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṃ puggalānaṃ ajjhāsaya-vasena hi imesaṃ suttānaṃ evaṃ vacanaṃ evaṃ desanā. Esa nayo ito paresupī.

Saṃyojanasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā

55-56. **Ojaṃ abhiharantī**ti rasaharaṇīyo viya purisassa sarīre rukkhāmūlāni rukkhassa pathavī-āporase upari āropenti. Tesam tathā āropanaṃ “**ojāyā**” ti-ādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti **hatthasatubbedho**, hatthasataṃ ubbidhassapi. **Etthā**ti etissaṃ vaṭṭakathāyaṃ. **Kammārohananti** kammaṃ paccayo.

Puna **etthā**ti etissaṃ vivaṭṭakathāyaṃ. Vaṭṭadukkhaṃ nāsetukāmassa daḷhaṃ uppannasamvegañāṇaṃ sandhāya “**kuddālo viyā**” ti āha. Tato nibbattitañāṇaṃ samādhīpacchīyā ṭhitam nissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṃ. **Rukkhacchedanapharasu viyā**ti evaṃbhūtassa vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha “**rukkhassa ...pe... manasikarontassa paññā**” ti. Tattha **kammaṭṭhānanti** vipassanākammaṭṭhānaṃ. Taṃ catubbidhāvavathānavasena vīsati pathavīkoṭṭhāsā, dvādasa āpokoṭṭhāsā, cattāro tejokoṭṭhāsā, cha vāyokoṭṭhāsāti **dvecattālīsāya koṭṭhāsesu**. **Viññāṇassa cāti iti**-saddo ādi-attho pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti. Sattasu sappāyesu yassa alabhantassa kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā na upaṭṭhāti, taṃ sandhāyāha “**aññātaraṃ sappāyan**” ti. Sesam suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkhassuttavaṇṇanā

57-59. **Palimajjeyyā**ti (2.0098) allakaraṇavasena parito pāliṃ bandheyya.

Tathā karonto yasmā ca tattha tiṇagacchādīnaṃ mūlasantānaggahaṇena taṃ ṭhānaṃ sodheti nāma, tasmā vuttaṃ “**sodheyā**”ti. **Paṃsunti** assa pavaḍḍhakā-rakaṃ, āgantukaṃ paṃsunti attho. **Dadeyyāti** pakkhipeyya. Tenāha “**thaddhan**”-ti-ādi. **Vuttanayenevāti** “rukkaṃ nāsetukāmo puriso viyā”ti-ādinā pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. Bahuvacanavasenāti kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhivasena “**kurū**”ti **evaṃ bahuvacanavasena**. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidāna-kathāya pakati yathā “sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo”ti. “Āyasmā”ti vā “devānaṃ piyo”ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha “**āya-smāti piyavacanametān**”ti. Tayidaṃ piyavacanaṃ gāravavasena vuccatīti āha “**garuvacanametān**”ti. Atidūraṃ accāsannaṃ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha **nisajjadosā**. Nilapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarava-sena **chabbaṇṇānaṃ**.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. **Sahassabha-ṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhāpaṭiggaṇhanena tesam abhivādanādisampannāna- cchanena ca puññābhisaṇḍassa janāna. **Paṭisammajjitvāti** antevāsikehi samma- ṭṭhatthānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Ubhayantato paṭṭhāya majjhanti** ādito paṭṭhāya vedanaṃ, jarāmarāṇato paṭṭhāya ca vedanaṃ pāpetvā sammasa- namāha. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya antaṃ”ti-ādinā (2.0099) vuttacaturākārupa- saṃhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattuṃ sammasanamāha. Amhākaṃ bhaga- vatā gambhīrabhāveveva kathitattā sesabuddhehi evameva kathitoti dhamma- nvaye ṭhatvā vuttaṃ “**sabbabuddhehi ...pe... kathito**”ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”ti-ādīsu (dī. ni. 1. 3) viya. Atirekabhāvajotano hi yaṃ yāva-saddo. Tenāha “**atigambhīroti attho**”ti. **Avabhāsati** khāyati upaṭṭhāti ñāṇassa. Tathā upaṭṭhānañhi sandhāya “**dissati**”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāva- bhāsātā jotitāti? Saccametaṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ, tasmā aññattha labbhamānaṃ cātukoṭikaṃ byatire- kamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “**ekaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Etam natthīti** agambhīro agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upa- māhi ulliṅgento “**bhavaggaggahaṇāyā**”ti-ādīmāha. Yathā bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādi-

paccayasambhūtasamudāgatatto pakatiñāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pakatiñāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pakatipurisassa bāhudvayavasena pāraṃ tarituṃ na sakkā. Evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasa-disaṃ paṭiccasamuppādaṃ pakatiñāṇena desanāvasena pariharituṃ na sakkā. Yathā pathaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontiti tesāṃ paṭiccasamuppāda-sabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ catubbidhagambhī-ratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayojanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ paccekabuddhānañca tattha sappadesameva (2.0100) ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ. Tasmā vuttaṃ “**buddhavisayaṃ pañhan**” ti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṃ “uttānakuttānako viya khāyati”ti vacanaṃ sandhāya vuttoti āha “**mā bhaṇīti attho**”ti. **Ussādentoti** paññāvasena ukkaṃsa-ntoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. **Tenāti** mahāpañña-bhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambhīra-bhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhojanarasena positassa. **Katayoga-ssāti** nibbuddhapayoge kataparicayassa. **Mallapāsāṇanti** mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhiṃ imassa bhāriyatṭhānanti** kasmīṃ passe imassa pāsā-ṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “**tassa kirā-**”ti-ādi. **Pakkuthatīti** pakkuthantaṃ viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacana-ñhetam. Piṭṭhiyaṃ sakalika-aṭṭhikā piṭṭhipattaṃ. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. **Piñcha vaṭṭīti** piñcha kalāpo. **Supaṇṇavā-tanti** nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṃ.

“Pubbūpanissayasampattiyā”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “**ito kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito bhaddakappato. **Satasahassimeti** satasaha-ssame. **Haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānīti** bāhirapa-ttāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti**

corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

Dve (2.0101) **sātake nivāsetvāti** sātakadvayameva attano kāyaparihāriyaṃ katvā, itaraṃ sabbasambhāraṃ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā pattassa aparāparaṃ hatthe parivattentassa sukkena pattaggahaṇatthaṃ. **Uttarisātakanti** attano uttariyaṃ sātakam. **Etāni pākaṭaṭṭhānānīti** etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni, pacceka-buddhaṃ pana bodhisattañca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhiṃ gahetvā.

Uggahaṇaṃ pāliyaṃ uggaṇhanaṃ, **savanaṃ** atthasavanaṃ, **paripucchanaṃ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ, **dhāraṇaṃ** pāliyaṃ pāli-atthassa ca citte ṭhapanam. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādavaseṇa veditabbaṃ, sabba-ssapi buddhavaṇṇanassa vasenātipi vaṭṭati. **Sotāpannānañca ...pe... upaṭṭhāti** tattha sammohavigamena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho. **Catūhīti** dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi **gambhīratā**.

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha “**mayā dinnanaye ṭhatvā**”ti. “Sekkhena nāma nibbānaṃ sabbākārena paṭividdhaṃ na hoti”ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha “**idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto**”ti. Nibbānañhi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṃ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena “idaṃ aparaddhan”ti vuttaṃ theram apasādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṃ vibhāvetuṃ “**atha kasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Asati pi dhammato bhede saṃyojanattha-anusayatthavasena pana tesam labbhamā-nabhedam gahetvā “**ime cattāro kilese**”ti vuttaṃ. Añño hi tesam bandhanattho, añño thāmagamaṇaṭṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesaṃ kilesānaṃ appahinattā tathārūpaṃ upanissayasampadaṃ (2.0102) abhāvayatova anuttānameva dhammaṃ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. **Cattāri aṭṭha soḷasa vā asa-ṅkhyeyyānīti** idaṃ mahābodhisattānaṃ santāne bodhiparipācakadhammaṃ tikkhamajjhima mudubhāvasiddhakālavisesadassanaṃ, tañca kho mahābhinihā-rato paṭṭhāyāti vadanti. **Etehīti** yathāvuttabuddhasāvaka-aggasāvaka paccekabuddhasammāsambuddhānaṃ visesādhigamehi. **Paccanīkanti** paṭikkūlam viruddham. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṃ “**paccayākāraṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantassevā**”ti. **Navahi ākārehīti** uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttañhetam **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.45)- “Avijjāsaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saṃyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā”ti-ādi.

Tattha **navahākārehīti** navahi paccayabhāvūpagamanehi ākārehi. Uppajjati

etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesam avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayam uppannā, tam palibundhanti paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ upagacchati. Paṭicca avijjam saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. **Uppādaṭṭhitīti** ca tiṭṭhati etenāti ṭhīti, kāraṇam. Uppādo eva ṭhīti uppādaṭṭhīti. Esa nayo sesesupi. Idañca paccayā-kāradassanaṃ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṃ, tathā amhākaṃ bhagavatāpi pavattitanti acchariyavegābhihatā dasasahasilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **“diṭṭhamatte”** ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetuppabhavānaṃ hetu. Tenāha **“etassa paccayadhammassā”** ti (2.0103). Jāti-ādīnaṃ jarāmaraṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjanena. Tadubhayabhāvaṃ pana dassento **“ñātapariññāvasena ananubujjanā”** ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahana-vasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhavi-kkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññā-saṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento **“tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjanā”** ti āha. Tantaṃ vuccati paṭavīnanatthaṃ tantavāyeti tantaṃ āva-ñchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṃ nīyatīti katvā, tam pana tantākulatāya nidassanabhā-vena ākulameva gahitanti āha **“tantaṃ viya ākulajātā”** ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento **“yathā nāmā”** ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantā-kulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtā **tantākulakajātā**. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupa-gantvā antadvayapakkhandena paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhandena taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhitantaṃ paṭivijjhituṃ na jānanti. Tenāha **“na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātun”** ti. **Dve bodhisatteti** paccekabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajā-tanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakaṃ piṇḍisuttaṃ. Tato eva **gaṇṭhibaddhanti** vuttaṃ. **Paccayesu pakkhalitvāti** aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādibhāvavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujum kātuṃ asakkontoti** tasseva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātuṃ asakkonto idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **“dvāsaṭṭhi ...pe... gaṇṭhibaddhā”** ti.

Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādi **diṭṭhiyo nissitā** allīnā, vinato kulāti itthilingavasena laddhanāmassa tantavāyassa (2.0104) gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṃ khalitabandhasu-

ttanti āha “**kuḷāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjīyasuttan**” ti. **Sakuṇikā**ti vaṭṭacāṭa-
kasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakā hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ
tato tato tiṇahīradike ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesam pesakārakañjīya-
suttam viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlam samānetum vivecetum vā na
sakkā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Tadubhayampī**ti kuḷāgaṇṭhikanti vuttam kañjīya-
suttam kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti “evameva sattā”ti-ādinā pubbe vuttanaye-
neva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne
aññamaññaṃ vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni
yathā rajjubhūtānīti dassetum “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. Sesamettha heṭṭhā vuttana-
yameva.

Apāyoti ayena sukkena, sukha hetunā vā virahito. **Dukkhassa gatibhāvatoti** apā-
yikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** “abbhodayato
vinipatitattā”ti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti,
evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti?
Saccametam, nirayādīnam pana adhimattadukkhabhāvadassanattam apāyādi-
ggahaṇam gobalibaddañāyena ayamatto veditabbo. **Khandhānañca paṭipāṭīti**
pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. **Abbhocchinnam**
vattamānāti avicchedena pavattamānā.

Tam sabbampīti tam “apāyan”ti-ādinā vuttam sabbam apāyadukkhāñceva vaṭṭa-
dukkhāñca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti** idam paribbhamanaṭṭhānassa
mahantabhāvadassanattāñceva paribbhamanassa anavattitadassanattāñca
veditabbaṃ. Sesam vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvaggo

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. “Assutavā”ti (2.0105) sotadvārānusārena upadhāritam, upadhāraṇam vā
sutam assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyam
pasamsāyam, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasamsitam, atisayena vā
sutam atthi, so “sutavā”ti saṃkilesavidhamasanasamattho pariyattidhammapari-
cayo “tam sutvā tathattāya paṭipatti ca sutavā”ti iminā padena pakāsito. Atha vā
sotabbayuttam sutvā kattabbanipphattim suṇīti sutavā. Tappaṭikkhepena na suta-
vāti assutavā. Tenāhu porāṇā “āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā itī”ti. Tathā

cāha “khandhadhātu ...pe... vinicchayaharito”ti. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**, tattha paripucchanaṃ **paripucchā**, kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vini-
cchayassa kāraṇaṃ **vinicchayo**. **Puthūnanti** bahūnaṃ. **Kilesādīnaṃ** kilesābhisa-
ñkhārānaṃ vitthāretabbaṃ paṭisambhidāmagganiddesesu (mahāni. 51, 94) āgata-
nayena. **Andhaputhujjano gahito** “nālaṃ nibbinditun”ti-ādivacanato. Āsanna-
pacca-
kkhavācī **idaṃ**-saddoti āha “**imasminti paccuppannapaccakkhākāyaṃ dasseti**”ti.
Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtikō**. Yathā pana mahāmattikāya
nibbattaṃ mattikāmayāṃ, evamayāṃ catūhi mahābhūtehi nibbatta **“cātumahābhū-
tamayo”**ti vuttaṃ. **Nibbindeyyāti** nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukka-
ṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttaṃ **“ukkaṇṭheyyā”**ti. **Virajjeyyāti** vitarāgo bhaveyya.
Tenāha **“na rajjeyyā”**ti. **Vimucceyyāti** idha pana accantāya vimuccanaṃ adhippe-
tanti āha **“muccitukāmo bhaveyyā”**ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato
cayoti, **ācayo**, vuddhi. Cayato apakkamoti **apacayo**, parihāni. **Ādānanti** gahaṇaṃ,
paṭisandhiyā nibbatti. **Bhedoti** khandhānaṃ bhedo. So hi kaḷavarassa nikkhepoti
vuttoti āha **“nikkhepananti bhedo”**ti.

Paññāyantīti pakārato ñāyanti. **Rūpaṃ pariggahetuṃ** pariggaṇhanavasena-
napi
rūpaṃ ālambituṃ. **Ayuttarūpaṃ katvā** taṇhādīhi pariggahetuṃ arūpaṃ parigga-
ṇhituṃ yuttarūpaṃ (2.0106) karoti tesāṃ bhikkhūnaṃ sappāyabhāvato. Tenāha
“kasmā”ti-ādi. **Nikkaḍḍhantoti** tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṃ, na samādhipaññattīnaṃ “cittaṃ paññañca
bhāvayaṃ (saṃ. ni. 1.23, 192; peṭako. 22; mi. pa. 1.9.9), citto gahapati”ti-ādīsu
(dha. pa. aṭṭha. 74) viya. Cittikātabbabhūtaṃ vatthu etassāti cittavatthu, tassa
bhāvo **cittavatthutā**, tena kāraṇena cittabhāvamāha. **Cittagocaratāyāti** cittavicitta-
visayatāya. **Sampayuttadhammacittatāyāti** rāgādisaddhādisampayuttadhamma-
vasena
cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. **Vijānanatṭhenāti** bujjanatṭhena.
Ajjhositanti ajjhosābhūtāya taṇhāya gahitaṃ. Tenāha **“taṇhāyā”**ti-ādi. **Parāmasi-
tvāti** dhammasabhāvaṃ aniccatādiṃ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. **Aṭṭha-
satanti** aṭṭhādhi-
kaṃ sataṃ. **Nava mānāti** seyyassa “seyyohamasmi”ti-ādinā āgatā
navavidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo **dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo**. **Evanti**
vuttākārena. Yasmā

taṅhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena daḷhaggāhaṃ gahitaṃ, tasmā so tattha **nibbindituṃ** nibbidāññaṃ uppādetuṃ **na samattho**.

Bhikkhaviti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “varan”ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. Idaṃ anusandhivacanaṃ “**kasmā āhā**”ti kathetukāmatāya kāraṇaṃ pucchati. Tenāha “**paṭhamaṃ hī**”ti-ādi. Assutavatā puthujjanena. **Tenā**ti bhagavatā. **Ayutta-rūpaṃ kataṃ** “nibbindeyyā”ti-ādinā ādīnavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādīnavassa avibhāvitattā vuttaṃ “**arūpaṃ** pariggahetuṃ **yuttarūpan**”ti, yuttarūpaṃ viya katanti adhippāyo. **Gā**hoti taṅhāmānadiṭṭhiggāho. “**Nikkhamitvā arūpaṃ gato**”-ti idaṃ bhagavatā ādīnavaṃ dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā “kātabbo nu kho so tatthā”ti micchāgaṇhantānaṃ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṃ gato viya hotīti katvā vuttaṃ. **Titṭhamānanti** titṭhantaṃ. “Āpajjitvā viya hotī”-ti sabhāvena pavattamānaṃ “**paṭhamavaye**”ti-ādinā rūpassa bhedaṃ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. **Atiharaṇanti** yathā-uddhataṃ yathāṭṭhitatṭhānaṃ atikkamitvā haraṇaṃ. **Vītiharaṇanti** uddhato (2.0 pādo yathāṭṭhitaṃ pādaṃ yathā na ghaṭṭeti, evaṃ thokaṃ passato pariṇāmetvā haraṇaṃ. **Vossajjananti** tathā parapādaṃ vītisāretvā bhūmiyaṃ nikkhipanattaṃ avossajjanaṃ. **Sannikkhepananti** vossajjetvā bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ ṭhapanānaṃ. **Sannirujjhananti** nikkhittassa sabbaso nirujjanaṃ uppīlanaṃ. **Tattha tatthevā**ti tasmīṃ tasmīṃ paṭhamavayādike eva. Avadhāraṇena tesāṃ koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. **Odhī**ti bhāvo, **pabbanti** sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. **Paṭapaṭāyantā**ti “paṭapaṭā”iti karontā viya, tena nesāṃ pavattikkhaṇassa ittarataṃ dasseti. **Etanti** etaṃ rūpadhammānaṃ yathāvuttaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ evaṃ vuttappakārameva. **Vaṭṭippadesanti** vaṭṭiyā pulakaṃ barahaṃ. Tañhi vaṭṭiyā pulakaṃ anatikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. **Paveṇisambandhavasenā**ti santativasena.

Rattinti rattiyaṃ. Bhummatthe hetāṃ upayogavacanaṃ. **Evaṃ pana attho na gahetabbo** anuppannaṃ nirodhābhāvato. **Purimapaveṇitoti** rūpe vuttapaveṇito. **Anekāni cittakoṭṭisatasahassāni uppajjantī**ti vuttamatthaṃ theravādena dīpetuṃ “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttaṃ. **Aḍḍhacūlan**ti thokena ūnaṃ upaḍḍhaṃ, tassa pana upaḍḍhaṃ adhikārato vāhasatassāti viññāyati. “Aḍḍhacuddasan”ti keci, “aḍḍhacattutan”ti apare. “Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhā”ti daḷhaṃ katvā vadantīti vīmaṃsitabbaṃ. Catunāḷiko tumbo. Mahāraññatāya pavaddhaṃ vanaṃ **pavananti** āha “**pavaneti mahāvane**”ti. **Tanti** paṭhamaṃ gahitasākhāṃ. **Ayamatt**hoti ayaṃ bhūmiṃ anotarivā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bhagavā “araññe”ti vatvāpi “pavane”ti āha.

Araññamahāvanaṃ viyāti araññatṭhāne brahāraññe viya. **Ārammaṇolambananti** ārammaṇassa avalambanaṃ. **Na vattabbaṃ** ārammaṇapaccayena vinā anuppannato. **Ekajātiyanti** rūpādinīlādi-ekasabhāvaṃ. “Dissati, bhikkhave, imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi”ti vadantena **rūpato nīharitvā arūpe gāho patitṭhāpito** nāma, “varaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano”ti-ādiṃ vadantena **arūpato nīharitvā rūpe** gāho patitṭhāpito nāma.

Nanti (2.0108) gāhaṃ. **Ubhayatoti** rūpato ca arūpato ca. **Harissāmīti** nīhari-ssāmi. **Parivattetvāti** mantaṃ jappitvā. **Kaṇṇe dhumetvāti** kaṇṇe dhametvā. **Assā**ti visassa. **Nimmathetvāti** nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. “Nibbindan”ti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha “**sukhavedanāya paccayan**”ti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahaṇātakotiya. Tenāha “nanu cā”ti-ādi. **Javanavedanāyāti** javanacittasahagatāya vedanāya. **Taṃ sandhāyāti** taṃ upanissayapaccayataṃ sandhāya. **Etanti** etaṃ “sukhavedanāya paccayan”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Eseva nayoti** iminā “nanu ca sotasaṃphasso sukhavedanāya paccayo na hoti”ti evamādiṃ atidisati. So saṃphasso jāti uppatti-ṭṭhānaṃ etassāti **tajjātikaṃ**, vedayitaṃ. Taṃ pana yasmā tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā **tassārappaṃ tassa phassassa anurūpanti ca attho** vutto. **Vuttanayenāti** “sukhavedanāya paccayo”ti-ādinā vuttavidhi-anusārena. Adharāraṇiyaṃ uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanaṃ iva saṅghaṭṭanaṃ phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānaṃ, na kesañci dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā sahāvaṭṭhānanti vuttaṃ “**saṅghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho**”ti. **Aggicuṇṇoti** vipphuliṅgaṃ. **Vatthūti** cakkhādivatthu visayasāṅghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṅghaṭṭanaṃ viya gayhatīti vuttaṃ “**saṅghaṭṭanaṃ viya phasso**”ti. **Usmādhātu viya vedanā** dukkhasabhāvattā.

Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamamsūpamasuttavaṇṇanā

63. **Vuttanayamevāti** (2.0109) heṭṭhā āhāravaggassa paṭhamasutte vuttanayameva. **Lābhasakkārenāti** lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittaṃ paccayesu gedhena bhikkhūnaṃ apaccavekkhitaparibhogo jāto, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desanaṃ nikkhipi. **Yamakamahāmeghoti** heṭṭhā olambana-upari-uggamanavasena satapaṭalasaṃpapaṭalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiiyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjatīti vuttaṃ “**evaṃ bhikkhusaṅghassapī**”ti. **Sakkatotī** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** mālādipūjāya ceva catupaccayābhipū-

jāya ca pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisañkhate paṇitapaṇite upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametam pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅge ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttam “tena kho pana samayena ...pe... parikkhārānan”ti (udā. 14; sam. ni. 2.70). **Lābhaggayasaggappattanti** lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattaṃ.

Paṭhamāhāraṇṇanā

Assāti bhagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappañāṇaṃ **dhammasaṃvego**. Dhuvapaṭisevanaṭṭhānañhetam sattānaṃ, yadidaṃ āhārapari-bhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikaṃ paññapetuṃ sakkāti adhippāyo. **Āhārāti** “paccayā”ti-ādinaṃ pubbe āhāresu vuttavidhiṃ sandhāya āha “**āhārā**”ti-ādi. Idāni tattha kattabbaṃ atthavaṇṇanaṃ sandhāya “**heṭṭhā vuttatthamevā**”ti vuttam.

Ādinavanti (2.0110) dosaṃ. **Jāyāti** bhariyā. **Patīti** bhattā. Apekkhāsaddā cete pitāputtasaddā viya, pāliyaṃ pana ā-kārassa rassattaṃ sānunāsikañca katvā vuttam “**jāyampatikā**”ti. Sammā phalaṃ vahatīti sambalaṃ, sukhāvahanti attho. Tathā hi tam “pathe hitanti pātheyyan”ti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttam “**kantārabhūtam maggan**”ti. Dullabhatāya tam udakaṃ tattha tāretīti kantāraṃ, nirudakaṃ mahāvanaṃ. Ruḥhivasena itarampi mahāvanaṃ tathā vuccatīti āha “**corakantāran**”ti-ādi. Pararājūnaṃ veri-ādinañca vasena sappaṭibhayaṃpi araññaṃ ettheva saṅgahaṃ gacchatīti vuttam “**pañcavidhan**”ti.

Ghanaghanaṭṭhānatoti maṃsassa bahalabahalaṃ thūlathūlaṃ hutvā ṭhitatṭhānato. “Tādisañhi maṃsaṃ gahetvā sukkhāpitaṃ **vallūraṃ**. Sūle āvunitvā pakka-maṃsaṃ **sūlamaṃsaṃ**. **Viraḷacchāyāyaṃ nisīdimṣu** gantuṃ asamattho hutvā. **Govatakukkuravatadevatāyācanādihīti** govatakukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantaṃ dukkhaṃ anubhūtaṃ.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesam jāyampatikānaṃ puttamaṃsaparibhogo idha bhagavatā ānīto, tasmāssa nānākārehi opammattaṃ vibhāvetuṃ “**tesam so puttamaṃsāhāro**”-ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **sajātimaṃsatāyāti** samānajātikamaṃsabhāvena, manussamaṃsabhāvenāti attho. Masussamaṃsañhi kulappasutamanussānaṃ amanuññaṃ hoti aparicitabhāvato gārayhabhāvato ca, tato eva ñāti-ādimaṃsatāyāti-ādi vuttam. Taruṇamaṃsatāyāti-ādi pana sabhāvato anabhisañkhārato ca amanuññāti katvā vuttam. **Adhūpitatāyāti** adhūpitabhāvato. **Majjhatabhāveyeva ṭhitā**. Tato eva **nicchandarāgaparibhoge ṭhitāti** vuttam kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vigatamaccheramalātā sammohābhāvo āyatim tattha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo apariccajanama-datthābhāvo ahīlanā avivādaparibhogo cāti upamāyaṃ labbhamānā pakāravisesā,

te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetuṃ “**na** (2.0111) **aṭṭhinhārucammanissitattānāni**” ti-ādi vuttaṃ. **Taṃ kāraṇanti** taṃ tesam jāyampatīnaṃ yāvadeva kantāranittharaṇatthāya puttamaṃsaparibhogasaṅkhātamaṃ kāraṇamaṃ.

Nissandapāṭikulyatamaṃ paccavekkhantopi kabaḷikārāhāraṃ parivīmaṃsati. **Yathā te jāyampatikāti-**ādipi opammaṃsandanaṃ. “Paribhuñjitabbo āhāro” ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Apaṭikkhipitvāti** anapanetvā. **Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cāti** visadisūdāharaṇamaṃ. **Odhiṃ adassetvāti** mahantaggaṇavasena odhiṃ akatvā. **Sīhena viyāti** sadisūdāharaṇamaṃ. So kira sapaḍānameva khādāti.

Agadhita-amucchitādibhāvena paribhuñjitabbato “**amaccharāyitvā**” ti-ādi vuttaṃ. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi **attūpaladdhi**, taṃsahagatena sammohena attā āhāraṃ paribhuñjatīti. **Satisampajaññavasena pīti** “asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hotī” ti ettha vuttasatisampajaññavasena pīti.

“Aho vata mayaṃ ...pe... labheyyan” ti patthanaṃ vā, “hiyyo viya ...pe... na laddhan” ti anusocanaṃ vā akatvāti yojanā.

“Sannidhiṃ na akaṃsu, bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsū” ti nakāraṃ ānetvā yojanā. Evaṃ sabbattha.

Piṇḍapātaṃ vā ahīlentena dāyakaṃ vā ahīlentena paribhuñjitabboti yojanā. **Sa pattapāṇīti** so pattahattho. **Nāvajāniyāti** na avajāniyā. **Atimaññatīti** atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

“Tīhi pariññāhi pariññāte” ti vatvā tāhi kabaḷikārāhārassa parijānanavidhiṃ dassento “**kathan**” ti-ādimāha. Tattha **savatthukavasena** ti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇamaṃ ojamattaṃ hoti. Idañhi

kabaḷīkārāhārassa lakkhaṇaṃ. Kāmaṃ rasārammaṇaṃ jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa “**ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññati**”ti vuttaṃ. **Tassāti** jivhāpasādassa (2.0112). **Ime dhammāti** ime yathāvuttabhūtopādāyadhammā. **Tanti rūpakhandhaṃ. Pariggaṇhatoti** pariggaṇhantassa. **Uppannā phassapañcamakā dhammāti** sabbepi ye yathā-niddhāritā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. **Sarasalakkhaṇatoti** attano kiccato lakkhaṇato ca. **Tesaṃ** nāmarūpabhāvena vavatthapitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ paccayo viññāṇaṃ. “Tassa saṅkhārā tesaṃ avijjā”ti evaṃ uddhaṃ ārohanavasena **paccayaṃ**. Adho-orohanavasena pana saḷāyatanādike **pariye-santo anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati**. Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvena vavatthapetabbāti. **Yāthāvato diṭṭhattāti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”ti ca yathābhūtaṃ diṭṭhattā. Aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanāti imāsaṃ **sattannaṃ anupassanānaṃ vasena**. **Soti** kabaḷīkārāhāro. **Tilakkhaṇa ...pe... saṅkhātāyāti** aniccatādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantassamasanavasena ca pavattañā-nasaṅkhātāya. **Pariññāto hoti** anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha “**tasmim yevā**”ti-ādi. **Chandarāgāvakaḍḍhanenāti** chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmagaṇḍā kāraṇabhūtā etassa atthīti **pañcakāmagaṇḍiko**. Tenāha “**pañcakāmagaṇḍasambhavo**”ti. Ekissā taṇhāya pariññā **ekapariññā**. Sabbassa pañcakāmagaṇḍikassa rāgassa pariññā, **sabbapariññā**. Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā **mūlapariññā**. Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṃ “**yo bhikkhū**”ti-ādi āradhamaṃ. **Jivhādvāre ekarasataṇhaṃ parijānātīti** jivhāya rasaṃ sāyitvā iti paṭisañcikkhati “yo yamettha raso, so vatthukāmasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti jivhāyatanāṃ pasādo. So kiṃ nissito? Catumahābhūtanissito. Taṃsahajāto vaṇṇo gandho raso oja jīvitindriyanti ime dhammā rūpakkhando nāma. Yo tasmim rase assādo, ayaṃ rasataṇhā. Taṃsahagatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandaṃ”ti-ādivasena. Sabbamaṃ atthakathāyaṃ āgatavasena vedītabbaṃ. Tenāha “**tena pañcakāmagaṇḍiko rāgo pariññāto va hoti**”ti. Tattha (2.0113) **tenāti** yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṃ parijānāti, tena. Kathaṃ pana ekasmim dvāre taṇhaṃ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha “**kasmā**”ti-ādi. **Tassāyevāti** taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṃ. **Tatthāti** pañcasu dvāresu. **Uppajjanato** Ti rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena “taṇhā”tipi, rajjanaṭṭhena “rāgo”tipi vuccati. Tenāha “**sāyeva hī**”ti-ādi. Idāni vuttamevatthaṃ “**yathā**”ti-ādinā upamāya sampiṇḍeti. **Pañcamagge hanatoti** pañcasu maggesu sañcarittaṃ karontena maggagāmino hananto “magge hanato”ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasaññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmagaṇḍarāgassa sambhavaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Satisampajaññena pariggahetvāti** sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipāla-

kena pariggahetvā. **Nicchandarāgaparibhogenā** Ti maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. **Soti** kāmaguṇiko rāgo.

Tasmim satīti kabaḷikārāhāre sati. **Tassāti** pañcakāmaguṇikarāgassa. **Uppattitoti** uppajjanato. Na hi āhārālābhena jighacchādubbalyaparetassa kāmaparibhogicchā sambhavati. **Upanijjhānacittanti** rāgavasena aññamaññaṃ olokanacittaṃ.

Natthi taṃ saṃyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasamyojanam sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**tena rāgena ...pe... natthi**” ti. **Tenāti** kāmārāgena. **Etta-kenāti** yathāvuttāya desanāya. **Kathetuṃ vaṭṭatīti** imaṃ paṭhamāhārakathaṃ kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāraṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhāre. **Uddālitacammāti** uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. **Na sakkoti** dubbalabhāvato, tathā hi itthi “abalā” ti vuccati. **Silākuṭṭādīnanti ādi-**Saddena iṭṭhakakuṭṭamattikākuṭṭādīnaṃ saṅgaho. **Uṇṇanābhīti** makkaṭakaṃ. **Sarabūti** gharagoḷikā (2.0114). **Uccāliṅgapāṇakā** nāma lomasā pāṇakā. **Ākāsanissitāti** ākāśacārino. **Luñcitvāti** uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā ñātapariññādayo tisso pariññā. **Tammūlakattāti** phassamūlakattā. **Desanā yāva arahattā kathitā** sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṃ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyāhāraṇṇanā

Āṅgārakāsunti āṅgārarāsiṃ. **Phuṇantīti** attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha “narā rudantā paridaḍḍhagattā” ti. **Narā** Ti purisāti attho, na manussā. **Bhayañhi maṃ vindatīti** bhayassa vasena karonto bhayaṃ labhati nāma. **Santaramānovāti** suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṃ vuccati purisappamāṇaṃ, tasmā **atirekaporisā** purisappamāṇato adhikā. Tenāha “**pañcaratanaṃ**” ti. **Assāti** kāsuyā. **Tadabhāveti** tesam jālādhūmānaṃ abhāve. **Ārakāvassāti** ārakā eva assa.

Āṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṃ ekādasannaṃ aggīnaṃ vasena mahāpariḷāhato. **Jivi ...pe... puthujjano** tehi aggīhi dahitabbato. **Dve bala ...pe... kammaṃ** anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. Āyūhanūpakadḍhanānaṃ kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha “**kammaṃ hī**” ti-ādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha “phasso saṅkhārakkhandho” ti vuttaṃ, idha “manosañcetanā saṅkhārakkhandho” ti vattabbaṃ. Sesam **vuttanayamevāti**.

“Taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo”ti vacanato manosañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha “**taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā**”ti. Tenāha “**nahī**”ti-ādi. Keci pana yasmā manosañcetanāya phalabhūtaṃ vedanaṃ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṃ vuttanti vadanti.

Tatīyāhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Catutthāhāraṇaṇā

Aniṭṭhapāpanavasena (2.0115) taṃsamaṅgīpuggalaṃ āgacchatīti āgu, pāpaṃ, taṃ carati sīlenāti **āgucārī**. Tenāha “**pāpacārin**”ti.

Rājā viya kammaṃ paramissarabhāvato. **Āgucārī puriso viya ...pe... puthujjano** dukkhavatthubhāvato. Ādinnappahāraṇāni **tīṇi sattisatāni viya** puthujjanassa āturaṃ mānamahādukkhapatiṭṭhaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tenāha **satti ...pe... dukkhanti**.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito paraṃ pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **soti lobho. Rañjanavasenā**ti raṅgajātaṃ viya tassa cittassa anurañjanavasena. **Nandanavasenā**ti sappīkatāya ārammaṇassa abhinandanavasena. **Taṇhāyanavasenā**ti visayakattukāmatāya vasena. Eko eva hi lobho pavatti-ākāra-vasena tathā vutto. **Patīṭṭhanti** laddhasabhāvaṃ. **Tatthā**ti vaṭṭe. Āhāreti keci. **Viññāṇanti** abhisāṅkhāraviññāṇaṃ. **Viruḷhanti** phalanibbattiyā viruḷhippattaṃ. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha **javāpetvā**ti phalaṃ gāhāpetvā. Abhisāṅkhāraviññāṇāhi attanā saha-jātānaṃ saha-jātādipaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmattiyattā viruḷhippattaṃ. Tenāha “kammaṃ santāne laddhabhāvaṃ viruḷhippattañcassa hoti”ti. Vaṭṭakathā esāti katvā “**yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumman**”ti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti sabbesu. **Purimāpade etaṃ bhumanti** “yattha tatthā”ti āgataṃ etaṃ bhumavacanaṃ purimasmīṃ purimasmīṃ pade visayabhūte. Tañhi ārabha etaṃ “yattha tatthā”ti bhumavacanaṃ vuttaṃ. **Imasmīṃ vipākavaṭṭeti** paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatīṃ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ “yattha atthi āyatīṃ punabbhavābhini-bbatti”ti vacanato (2.0116). **Punabbhavābhini-bbatti**ti ca paṭisandhi adhippetāti vuttaṃ “yattha atthi āyatīṃ punabbhavābhini-bbatti, atthi tattha āyatīṃ jātijarā-

maraṇaṃ”ti. **Jāti**ti cettha mātukucchito nikkhamaṃ adhippetam. **Yasmiṃ** **thāneti** yasmiṃ kāraṇe sati.

Kāraṇaṃcettha saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatim punabbhavābhiniḅbattiyā hetū, taṇhā-avijjāyo, kālagati-ādayo ca kamma sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena “kālagati-ādayo ca kamma sambhārā”ti vadanti. Taṃtaṃbhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova **tebhūmakavaṭṭam**. Tenāha “yatthāti tebhūmakavaṭṭe”ti. Tathā cāha “**sasambhāarakamma bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti**”ti. **Rūpanti** attabhāvaṃ.

Saṅkhipitvāti tisu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepaṃ katvāti attho. **Eko sandhīti** eko hetuphalasandhi. **Vipākavidhinti** saḷāyatanādikaṃ vedanāvasānaṃ vipākavidhiṃ. “Nāmarūpena saddhin”ti padaṃ ānetvā sambandho. **Nāmarūpenāti** vā sahayoge karaṇavacanaṃ. Idha **eko sandhīti** eko hetuphalasandhi. **Āyatibhava-ssāti** āyatim upapattibhavassa. Tena cettha eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhiḡamanatova pavattakamma maggena sahāyavekallassa katattā avijjamānaṃ. **Sūriyasmisamanti** tato eva vuttanayeneva appaṭṭhitasūriyasmisamaṃ. **Sāti** rasmi. **Kāyādayoti** kāyadvārādayo. **Katakammanti** paccayehi katabhāvaṃ upādāya vuttaṃ, na kammalakkhaṇapattato. Tenāha “**kusalākusalaṃ nāma na hoti**”ti. **Kiriyaṃmatte**ti avipākadhamaṃ kāyikādiḡayogamatte ṭhatvā. **Avipākaṃ hoti** tesam avipākadhamaṃ.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte “pubbeva me, bhikkhave, sambodhā”ti-ādi heṭṭhā saṃvaṇṇi-tamevāti avuttameva saṃvaṇṇetum “**nāmarūpe kho sati**”ti āradho (2.0117). Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmiṃ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesam

aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetukāmo tesam gahetabbakāraṇaṃ tāva dassento “**etthā**”ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannaṃ bhavaṃ paṭhamaṃ gahetvā tadanantaraṃ anāgatassa “dutiyaṃ”ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “**avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo**”ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametam, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato “nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ”ti-ādinā anāgataddhasaṃgāhitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmanti viseso atthi. Tasmā “**pañcavokāravasenā**”ti vuttaṃ. **Tehīti** avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Ayaṃ vipassanā**ti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṃ passantassa pavattavipassanā. **Na ghaṭiyatīti** na samijjhati. **Mahā ...pe... abhiniviṭṭho**ti na ghaṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasaṇīyaṃ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha “**na sakkā buddhena bhavitun**”ti. Imināti mahāsattena. **Teti** avijjāsaṅkhārā. **Bhava-upādānataṇhāvasenā**ti bhava-upādānataṇhādassanavasena. **Diṭṭhāva** “taṃsahagatā”ti samānayogakkhamattā. **Na parabhāgaṃ khaṇeyya** attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha “**kassaci natthitāyā**”ti. **Paṭinivatte**sīti paṭisaṃhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṃ dassetuṃ “**tadetan**”ti-ādi vuttaṃ. **Abhinnaṭṭhānanti** akhaṇitaṭṭhānaṃ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmaṇaṃ hoti”ti-ādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hoti”ti. Kim nāma hettha (2.0118) saḥajā-tādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetam, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. **Ārammaṇatoti** avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavasāṅkhāta-ārammaṇato. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavopi paṭinivattati nāma. **Ubhaya-****mpīti** paṭisandhiviññāṇaṃ vipassanāviññāṇampi. **Nāmarūpaṃ na atikkamatīti** paccayabhūtaṃ ārammaṇabhūtañca nāmarūpaṃ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “**nāmarūpato paraṃ na gacchati**”ti. **Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti** paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. **Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honteti** nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte. Catuvokārapañcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Dvīsupi aññamaññaṃ paccayesu hontesūti** pana pañcavokārabhavavasena. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhavasena pavattiyā. **Jāyetha vā upapajjetha vāti** “satto jāyati upapajjati”ti samaññā hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “**ito hi**”ti-ādi. **Etadevāti** “viññāṇaṃ nāmarūpan”ti etaṃ dvayameva.

Aparāparacutipāṭisandhīhīti aparāparacutipāṭisandhidīpakehi “cavati, upapajjati”ti dvīhi padehi. **Pañca padānīti** “jāyetha vā”ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha

paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṃ, viññāṇanāmarūpānaṃ aparāparuppattidassanattaṃ evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**aparāparacutipāṭisa-ndhīhī**” ti. **Ettāvatāti** vuttamevatthanti yo “ettāvatā” ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ “yadidan” ti-ādinā niyyātentō puna vatvā. **Anulomapaccayākāra-vasenāti** paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā” ti-ādinā vutto saṅkhāruppattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

Āpatoti (2.0119) parikhāgata-udakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṃ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttaṃ “**samantā ...pe... ramaṇīyan**” ti. Pubbe suññabhāvena araññasadisamaṃ hutvā ṭhitamaṃ janavāsaṃ karonte nagarassa lakkhaṇappattaṃ hotīti vuttaṃ “**taṃ aparena samayena iddhañceva assa phītañcā**” ti.

“Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho” ti vacanato tīhi viratīhi saddhiṃ pubbabhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāraṃ laddhuṃ arahatīti vuttaṃ “**aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā**” ti. **Vipassanāya ciṅṇanteti** vipassanāya saṅcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. **Lokuttaramaggadassananti** anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanaṃ. Tathā hi nibbānanagarassa dassanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhakāloti** adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā **paropaṇṇāsa** anavajjadhammā, paccavekkhaṇāñānaṃ pana tesamaṃ vavatthāpakaṃ. Yāpetvāti **carāpetvā**.

Avattamānakaṭṭhenāti buddhasuññe loke kassaci santāne appavattanato va uppādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bhagavā “anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa saṅjanetā” ti-ādikehi thomito. Pubbakehi mahesīhi paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avalaṅjītoti vuttaṃ “**avalaṅjanatṭhena purāṇamaggo**” ti. **Jhānassādenāti** jhānasukhena jhānapītiyā. **Subhikkamaṃ** paṇīta-dhammāmatatāya titti-āvahaṃ. **Pupphitaṃ** Upasobhitaṃ. **Yāva dasasahassakavāleti** vuttaṃ “ekissā lokadhātuyā” ti paricchinnabuddhakhettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. **Etasmiṃ antareti** etasmiṃ okāse.

Nagarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **assāti** bhagavato. Saṅhasukhumadhammaparidīpanato **sukhumā**. Tīhi lakkhaṇehi aṅkiyattā **tilakkhaṇāhatā**, aniccādilakkhaṇaparidīpīnīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā **sahetukā**. Tihetukapaṭisandhipaññāya pāṭihāriyapaññāya ca atthitāya **paññavanto** (2.0120) na kevalamaṃ ajjhattika-aṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṃ “**siniddhānī**” ti-ādi vuttaṃ. **Abbhantaranti** ajjhattaṃ. **Paccayasammasananti** paccayuppannānaṃ paccayavīmaṃsaṃ.

Ārambhānurūpā anusandhi **yathānusandhi**. Na **gatā**ti na sampattā. **Asambhinna-**
padanti avomissakapadaṃ, aññattha evaṃ anāgataṃ vākyanti attho. Tenāha
 “**aññattha hi evaṃ vuttaṃ nāma natthi**”ti. **Evanti** “tenahānandā”ti ekavacanaṃ,
 “suṇātha manasi karoṭhā”ti bahuvacanaṃ katvā **vuttaṃ nāma natthi**ti attho. Keci
 pana “tenahānandā”ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti “sādhu anuruddhā”-
 ti-ādīsu viya. **Upadhīti adhippetam** upadhīyati ettha dukkhanti. **Uppajjati** uppāda-
 kkaṇaṃ udayaṃ paṭilabhati “pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo”ti. **Nivisati**
 nivesaṃ okāsaṃ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa
 dubbalattena okāse viya patiṭṭhahanaṃ natthi, punappunaṃ ārammaṇe pavatta-
 mānaṃ nivīṭṭhaṃ patiṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha “**nivisatīti punappunaṃ pavattiva-**
sena patiṭṭhahati”ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṃ. **Madhurasabhāvanti** iṭṭhajātikaṃ. **Abhinivi-**
ṭṭhāti taṇhābhinivesena otiṇṇā. **Sampattiyanti** bhavasampattiyāṃ. **Nimittaggahaṇā-**
nusārenāti paṭibimbaggaṇānusārena. Kaṇṇassa chiddapadesaṃ **rajatanāḷikaṃ**
viya, kaṇṇabaddhaṃ pana pāmaṅgasuttaṃ viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅga-**
nāsā. Evaṃ laddhavohāraṃ attano **ghānaṃ**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho. Tasmim
 sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsā. Evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti
 yojanā vaṇṇasaṅṭhānato **rattakambalapaṭalaṃ viya**. Samphassato **mudusiniddhaṃ**
 Kiccato **siniddhamadhurarasadaṃ**. **Sālaṭṭhinti** sālakkhandhaṃ.

Addasaṃsūti passimsu. **Evaṃ vuttanti** “kaṃse”ti evaṃ vuttaṃ adhiṭṭhānavohā-
 rena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṃ. **Ādinavanti** maraṇaggatato.

Sattupāniyenāti sattaṃ pakkhipitvā ālolitapāniyena. **Cattāri pānāni viya cattāro**
maggā taṇhāpipāsāvūpasamanato.

Sammasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame (2.0121) **kasmā pucchati**ti mahākoṭṭhikatthero sayāṃ tattha
 nikkāṅkho samāno kasmā pucchati adhippāyo. **Ajjhāsayaajānanatthanti** idampi
 tassa mahāsāvakaṃ paracittajānanena appāṭihīraṃ siyā, tena taṃ aparitu-
 ssanto “**apicā**”ti-ādīmāha. Tattha **dve aggasāvaka**ti silādiguṇehi uttamasāvaka
 attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakaḷakkhaṇappatto, atha kho mahāsāva-
 kaḷakkhaṇappatto. **Idāneva kho mayanti-ādi** heṭṭhā paccayuppannaṃ anāloḷe-
 ntena dassetvā desanā āhaṭā, na aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenā-
 dhippāyena taṃ āloḷetvā nivattetvā kathitaṃ mahātherena, tamevassa adhi-
 ppāyaṃ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha “idāneva kho maya-
 ti-ādi. Tenāha “**idaṃ thero**”ti-ādi.

Ettake ṭhāneti “kiṃ nu kho āvuso”ti-ādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva
 “nirodho hoti”ti padaṃ, ettake ṭhāne. Avijjāsaṅkhāre aggahetvā “nāmarūpapa-

ccayā viññāṇan” ti desanāya pavattattā “**paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā**” ti vuttaṃ. “Phale gahite kāraṇaṃ gahitamevā” ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesaṅca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttaṃ “**hetthā vissajjitesu dvādasasu padesū**” ti. **Ekekasminti ekekasmim pade. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenāti** “nirodhāya dhammaṃ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvimutto hoti” ti evamāgatānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vārānaṃ vasena. “Aṭṭhārasahi vatthūhi” ti-ādīsu (mahāva. 468) viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha “**chattimsāya kāraṇehī**” ti. **Paṭhamo** anumodanāvidhi. **Dhammakathikaguṇoti** vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseva nayo. **Dutiyo** anumodanā, **tatiyaṃ** anumodananti abhidheyyānurūpaṃ vattabbaṃ. **Desanāsampatti kathitā** “nibbidāya ...pe... dhammaṃ deseti” ti vuttattā. **Sekkhabhūmi** kathitā “nibbidāya ...pe... paṭipanno hoti” ti vuttattā. **Asekkhabhūmi** kathitā “nibbidā ...pe... anupādāvimutto hoti” ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame (2.0122) **parassa saddahitvāti** parassa vacanaṃ saddahitvā. Tenāha “**yaṃ esa bhaṇati, taṃ bhūtanti gaṇhāti**” ti. Parapattiyo hi eso paraneyya-buddhiko. **Yaṃ kāraṇanti** yaṃ attanā cintitavatthu. **Ruccatīti** “evametaṃ bhavissati, na aññathā” ti attano matiyā cintentassa ruccati. **Ruciyā gaṇhātīti** parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. **Anussavoti** “anu anu sutan” ti **evaṃ** cira-kālagatāya anussutiyā labbhamānaṃ “kathamidaṃ siyā, kasmā bhūtametan” ti anussavena gaṇhāti. **Vitakkayatoti** “evametaṃ siyā” ti parikappentassa. **Ekam kāraṇaṃ upaṭṭhātīti** yathāparikappitavatthu cittassa upaṭṭhāti. **Ākāraparivitaḱkenāti** attanā

kappitākārenā taṃ **gaṇhāti**. **Ekā diṭṭhi uppajjati** “yathāparikappitaṃ kiñci atthaṃ evametam, nāññathā” ti abhinivisantaṃ eko abhiniveso uppajjati. **Yāyassāti** yāya diṭṭhiyā assa puggalassa. **Nijjhāyantassāti** paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentaṃ. **Khamatīti** tathā gahaṇakkhamaṃ hoti. Tenāha “**so ...pe... gaṇhāti**” ti. **Etānīti** saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṃ vatthūnaṃ gahaṇahetubhāvato “kāraṇānī” ti vuttāni. **Bhavanirodho nibbānanti** navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmiṃ adhi-gateti bhavanirodho, nibbānaṃ. Svāyaṃ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbini-mutto natthīti āha “**pañcakkhandhanirodho nibbānaṃ**” ti. **Bhavanirodho nibbānaṃ nāmāti** “nibbānaṃ nāma bhavanirodho” ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. **Imaṃ ṭhānanti** imaṃ yāthāvākāraṇaṃ.

Suṭṭhu diṭṭhanti “bhavanirodho nibbānaṃ” ti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṃ, bhavassa pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhānaṃ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatatṭhānaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgā-miphale ṭhito hi anāgā-mimagge ṭhito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṃ “**anāgā-mimagge ṭhitattā**” ti. Nibbānaṃ ārabha pavattampi therassetam ṇāṇaṃ “nibbānaṃ paccavekkhati” ti vuttaṇāṇaṃ viya na hotīti vuttaṃ “**ekūnavisa-tiyā ...pe... paccavekkhaṇaṇāṇaṃ**” ti. Etena etaṃ nibbānapaccavekkhaṇā viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbaṃ. **Paccavekkhaṇaṇāṇenāti** avasesakilesānaṃ, nibbānasseva (2.0 vā paccavekkhaṇaṇāṇena. **Upari arahattaphalasangamayoti** upari sijjhanato arahatta-paṭilābho tathā **atthi**. “Yenāhaṃ taṃ pariyesato nibbānaṃ sacchikarissāmī” ti **jānāti**.

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **udakavaḍḍhanasangamayeti** sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantaṃ ipabbatānaṃ juṇhasamphassaṃ pahatattā jalābhisanda-avasena udakassa vaḍḍhanasangamaye. **Upari gacchantoti** pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. **Upari yāpetīti** udakaṃ tattha uparū-pari vaḍḍheti. Tathābhūto ca taṃ brūhento pūrentoti vuccatīti āha “**vaḍḍheti pūre-tīti attho**” ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasangamavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṃ “**avijjā upari gacchantīti**” ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha “**saṅkhārānaṃ paccayo bhavitum sakkuṇanti**” ti. **Apagacchanto** yāyanto. Tenāha “**osaranto**” ti, avaḍḍhanto parihiyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukato** Ti garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatāti āha “**manena piyāyito**” ti. **Catupaccayapūjāya ca pūjitoti** idaṃ atthavacanaṃ. Yadatthaṃ saṃgītikārehi “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti” ti-ādinā imassa suttassa nidānaṃ nikkhittaṃ, tassa atthassa ulliṅgavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sesapadesupi. **Aṃsakūṭato** Ti (2.0124) uttarāsaṅgena ubho aṃsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇa-aṃsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena **paṇḍitaparibbājako**, yato pacchā visesabhāgī jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato “**kaviseṭṭho**” ti āhaṃsu.

Tejussadoti mahātejo. Purebhattakiccādīnaṃ niyatabhāvena **niyamamanuyutto**. **Vipassanālakkaṇaṃ** hīti ñāṇaṃ tatha kathitaṃ. **Dhammanti** tassaṃ tassaṃ parisāyaṃ therassa asamukhā desitaṃ dhammaṃ. **Āharitvā katheti** tathā varassa dinnatā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya satthupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana “ayaṃ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo” ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttaṃ “**ahaṃ satthāti paṭijānanto**” ti, na sassatadiṭṭhi-kattā. Tathā hesa bhagavato sammukhā upagantuṃ asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṃ aññindriyassa ciṅṅante pavattatā. **Taṃ pavattinti** yaṃ aññabyākaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ sutvā. **Assa** susimassa, **paramappamāṇanti** uttamakoṭi. **Ācariyamuṭṭhīti** ācariyassa muṭṭhikatadhammo.

Āngasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vidūrabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesāṃ jhānānaṃ paṇītatārahāvo. **Ārammaṇasantatāyā** Ti rūpapatibhāgavigamena saṅhasukhumā-dibhāvappattassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesāṃ bhāvanāti-sayasambhāvitasāṅhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. **Ārammaṇasantatāya** vā tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Āruppavimokkhā** Ti arūpajjhānasaññāvimokkhā. **Paññāmatteneva vimuttā**, Na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānaṃ ṭhitatā taṃsabhāvatā dhammaṭṭhīti, aniccadukkhānattatā, tatha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhītiñāṇanti** āha “**vipassanāñāṇan**” ti. **Evamāhāti** “pubbe kho, susima, dhammaṭṭhītiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇan” ti evamādi.

Vināpi (2.0125) **samādhinti** samathalakkhaṇappattaṃ purimasiddhaṃ vināpi samādhinti vipassanāyānikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Evanti** vuttākārena. Na **samādhinissando** anupubbavīhārā viya. **Na samādhī-ānisaṃso** lokiyābhiññā viya. **Na samādhissa nipphatti** sabbabhavaggaṃ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṃ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṅṅaṃ lakkhaṇānaṃ parivattanavasena desanā **teparivaṭṭadesanā**. **Anuyogaṃ āropentoti** nanu vuttaṃ, susima, idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṃ paṭivijjhītvā tatha vigatasammohoti anuyogaṃ karonto. **Pākaṭakaraṇatthanti** yathā tvaṃ, susima, nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā

āsavānaṃ khayasammasane suppatiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā “api pana tumhe āyasmanto”ti-ādinā na te tayā anuyuñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇabrāhmaṇavaggo

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. **Ekekaṃ** suttaṃ **katvā ekādasa** **suttāni vuttāni** avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamanañcassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭṭattā. Kāmañca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti attheva aññattha suttapadaṃ, idha pana veneyyajjhāsayavasena tathā na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antarapeyyālavaggo

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. **Ayaṃ** (2.0126) **sathā nāmāti** ayaṃ ariyamaggassa atthāya sāsati vimutti-dhammaṃ anusāsati sathā nāma. Adhisīlādivasena **tividhāpi sikkhā**. **Yogoti bhāvanānuyogo**. **Chandoti niyyānetā kattukamyatākusalacchando**. Sabbaṃ bhāvanāya parissayaṃ sahati, sabbaṃ vāssa upakārāvahaṃ sahati vāhetīti **sabba-sahaṃ**. **Appaṭivānīti** na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṃ mohanāsana-vīriyaṃ ātappati kileseti **ātappaṃ**. Vidhinā iretabbattā pavattetabbattā **vīriyaṃ**. Satataṃ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṃ **sātaccanti** āha “**satatakiriyaṃ**”ti. **Tādisamevāti** yādisī sati vuttā, tādisameva ñāṇaṃ, jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṃ ñāṇanti attho.

Antarapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Nidānasamṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Abhisamayasaṃyuttaṃ

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. **Sukhumāti** (2.0127) taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāya sabbasmim̐ kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṃ, evaṃ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesam̐ chindanaṃ avaḍḍhanato. **Paratoti** “sahassimaṃ satahassiman”ti vuttaṭṭhāne. **Abhisametvāti** paṭivijjhivā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṃ purimapadaṃ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṃ upādāyapi vattum̐ yuttaṃ. Puretaraṃyeva pana vuttabhāvaṃ upādāya vuttanti dassetum̐ “**purimaṃ dukkhakkhandhan**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimaṃ** nāma pacchimaṃ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṃ taṃ upādāya vuccatīti idhādhippetam̐ purimaṃ nīharitvā dassetum̐ “**katamaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “Atītampi parikkhīṇan”ti idhādhippetam̐ parikkhīṇameva vibhāvetum̐ “**katamaṃ pana parikkhīṇan**”ti-ādi vuttaṃ. Sotāpannassa dukkhakkhaya idha coditoti taṃ dassetum̐ “**paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā**”ti vatvā idāni taṃ sarūpato dassetum̐ puna “**kataman**”ti-ādi vuttaṃ. **Sattasu attabhāvesu yaṃ apāye uppajjeyya aṭṭhamaṃ paṭisandhiṃ ādiṃ katvā yattha katthaci** apāyesu cāti yaṃ dukkham̐ uppajjeyya, taṃ sabbaṃ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṃ. **Assāti** sotāpannassa, yaṃ parimāṇam̐, tato uddhañca upapātam̐ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti **mahatthiyo** ka-kārassa ya-kāram̐ katvā. Tenāha “**mahato atthassa nipphādako**”ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pokkharāṇīsuttavaṇṇanā

75. **Ubbedhenāti** avavedhena adhodisatāya. Tenāha “**gambhīratāyā**”ti.

Pokkharāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃbhejja-udakasuttādivaṇṇanā

76-77. **Sambhijjaṭṭhāneti** (2.0128) sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. **Samenti** sametā honti. Tenāha “**samāgacchanti**”ti. Pāḷiyaṃ vibhattilopena niddesoti tamatthaṃ dassento “**tīṇi vā**”ti āha. Sambhijjati missibhāvaṃ gacchati etthāti sambhejjaṃ, missitaṭṭhānaṃ. Tattha udakaṃ **sambhejja-udakaṃ**. Tenāha “**sambhinnaṭṭhāne udakan**”ti.

Sambhejja-udakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. Cakkavāḷabbhantarāyāti cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsū vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsū paṭhamasuttādīsū vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṃyuttassa osānaṭṭhāne. Aññatitthiyasamaṇa-brāhmaṇaparibbājakānanti aññatitthiyānaṃ. Guṇādhigamoti jhānābhiññāsahito guṇādhigamo. Satabhāgampi ...pe... na upagacchati saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bhagavā paccakkhasabbadhammo “evaṃ mahādhigamo, bhikkhave, diṭṭhisampanno puggalo evaṃ mahābhiñño”ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhātusaṃyuttaṃ

1. Nānattavaggo

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. Paṭhamanti (2.0129) imasmiṃ nidānavagge saṃyuttānaṃ paṭhamaṃ saṃgītattā. Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenā Ti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena niccasubhasukha-attasuññatattasāsaṅkhātena. Sabhāvatṭhenāti yathābhūtasabhāvatṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena dhātūti laddhanāmānaṃ. Nānāsabhāvo aññamaññavisadisatā dhātunānattaṃ. Cakkhusaṅkhāto pasādo cakkhupasādo. So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu, nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti cakkhudhātu. Cakkhupasādavatthum adhiṭṭhānaṃ katvā pavattaṃ cakkhupasādavatthukaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Dve sampaṭicchana manodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti tisso manodhātuyo manodhātu “mananamattā dhātū”ti katvā. Vedanādayo ...pe... nibbānañca dhammadhātu visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā āyatanadesanāya “dhammāyatana-teva desitā. Na hi nesam rūpāyatanādīnaṃ viya viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. Sabbampīti chasattatividham manoviññāṇaṃ. Kāmāvacarā kāmā-

dhātupariyāpannattā. **Avasāne** dveti dhammadhātumanoviññādhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** taṃsaṃvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasuti-ārammaṇādibhedena nānābhāvo **phasso**. Jātipaccayabhedena hi paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṃ tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyaṃmayassa cittuppattivibhāgena paccayuppannassa vasena dhātudesanāyaṃ (2.0130) mananaṭṭhena dhātutāya sāmaññato manodvārāvajjanaṃ “manodhātū”ti adhippetanti vuttaṃ “**manosamphasso manodvāre paṭhamajavanasampayutto**”ti-ādi. **Tasmāti** yasmā kāmaṃ sampañicchanamanodhātu-anantaraṃ uppajjamāno santiraṇaviññādhātuyā sampayutto phassopi manosamphasso eva nāma, dubbalattā pana so sabba-bhavesu asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇaṃ na hotīti manodvāre javanasamphasso hoti, tasmā. **Ayamettha atthoti** ayaṃ idha adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. **Manosamphassaṃ paṭiccā**ti manodvāre paṭhamajavanasampayutto phasso manosamphasso, taṃ manosamphassaṃ paṭicca. **Manodhātū**ti āvajjanakiriya-manodhātu. Manoviññādhātu manodhātūti veneyyajjhāsayavasena vuttaṃ. Tenāha “**manodvāre ...pe... evamattho daṭṭhabbo**”ti. Tathā hi vakkhati “sabbāni cetāni”ti-ādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vedanānattasuttavaṇṇanā

88. **Sabbāpi tasmim dvāre vedanā vatteyyuṃ** cakkhusamphassavedanā upanissayapaccayabhāvitā. **Nibbattiphāsukatthanti** nibbattiyā upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhatthaṃ. **Sampañicchanavedanameva gahetuṃ vaṭṭati**, tāya gahitāya itarāsaṃ gahaṇaṃ ñāyāgatamevāti. **Vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Āvajjanasamphassanti** āvajjanamanosamphassaṃ. Anantarūpanissayabhūtaṃ paṭicca paṭhamajavanasena uppajjatīti yojanā. **Ayamadhippāyo** upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. Tatiyacatutthesu (2.0131) **vuttanayāvāti** “no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātū”ti evaṃ vuttanayo, catutthe “cakkhudhātum, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso”ti-ādinā vuttanayo ca. **Ekato katvāti** ekajjhaṃ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṃ desanā pavattāti āha “**sabbāni cetānī**”ti-ādi. Paṭisedho pana tesam vedanānānattādīnaṃ phassanānattādikassa paccayabhāvato tathā-uppattiyā asambhavato. **Ito paresūti** “no pariyesanānānattam paṭicca uppajjati pariḷāhanānattan”ti-ādīsu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. Pañca dhātuyo kāmāvacarā rūpasabhāvattā.

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. Āpāthe patitanti cakkhussa āpāthagataṃ sāṭakaveṭhanādīsaññitaṃ bhūtasāṅghātaṃ sammā nissitaṃ. Cakkhudvāre sampaṭicchanaṅgādisampayuttasaññānaṃ saṅkappagatikattā, cakkhuviññāṇasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato “**rūpasaññāti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā**”ti vuttaṃ tatha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṃsampayutto saṅkappoti idampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti**”ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṃ “**tīhi cittehi sampayutto saṅkappo**”ti. **Chandikataṭṭhenāti** chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. **Anuḍāhanaṭṭhenā** Ti pariḍāhanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggi-ādayo “rūpe”ti pana tassa āramaṇadassanametam. **Pariḷāhoti** pariḷāhasīsenā apekkhaṃ vadati. Tenāha “**pariḷāhe uppane**”ti-ādi. “Pariḷāho”ti daḷhajjhosānā (2.0132) balavākārappattā vuttāti āha “**pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhanti**”ti. Tāsam laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. **Iminā nāyena** ti “uppajjati saññānānattan”ti ettha vuttanayena attho veditabbo. “Rūpasaññādinānāsabhāvaṃ saññaṃ paṭicca kāmasaṅkappādinānāsabhāvo saṅkappo uppajjati”ti-ādinā nāyena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. Paṭisedhamattameva nānaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. Vuttappakāre Ārammaṇeti “āpāthe patitan”ti-ādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. Saññāti rūpasaññāva. Arūpadhammopi samāno yasmiṃ ārammaṇe pavattati, taṃ phusanto viya hotīti vuttaṃ “ārammaṇaṃ phusamāno”ti. Taṇhāya vatthubhūtaṃyeva rūpārammaṇaṃ labbhatīti katvā “rūpalābho”ti adhippetanti āha “saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho”ti. Sabbasaṅgāhikanayoti ekasmiṃyeva ārammaṇe sabbesaṃ saññādīnaṃ dhammānaṃ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanayo. Tenāha “ekasmiṃyevā”ti-ādi. Sabbasaṅgāhikanayoti vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṃ akatvā sabbasaṅgāhikanayo. Aparo nayo. Missakoti āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. Nibaddhārammaṇe sattānaṃ kilesa mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. Yaṃ kiñci viyāti yaṃ kiñci aññamaññaṃ viya. Khobhetvāti kutūhaluppādanavasena cittaṃ khobhetvā.

Upāsikāti (2.0133) tassa amaccaputtassa bhariyaṃ sandhāyāha. Tasminti āgantukārammaṇe. Lābho nāma “labbhatī”ti katvā.

Uruvallyavāsīti uruvallyaleṇavāsī, uruvallyavihāravāsīti vadanti. Pāḷiyāti “dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati”ti-ādinayapavattāya imissā suttapāḷiyā. Parivaṭṭetvāti majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷiṃ parivaṭṭetvā. Vuttappakāreti-ādi parivattetabbākāradassanaṃ. Tattha vuttappakāreti āpāthagatarūpārammaṇe. Avibhūtavāranti avibhūtārammaṇavāraṃ. Ayameva vā pāṭho. Gaṇhanti kathenti. Ekajavanavārepi labbhanti cirataranivesābhāvā. Nānājavanavāreyeva daḥataranivesatāya.

94. Dasamaṃ uttānameva navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokabhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva nijjiva-
ṭṭhena dhātūti **ābhādhātu**. **Ālokassāti** ālokakasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṃ vā
bhātīti **subhaṃ**. Kasiṇasahacaraṇato jhānaṃ **subhaṃ**. Sesamaṃ vuttanayameva.
Suparisuddhavaṇṇamaṃ **kasiṇamaṃ**. Ākāsānañcādayopi subhāramaṇamaṃ evāti keci.
Desanaṃ niṭṭhāpesīti desanaṃ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṃ “andhakāraṃ
paṭicca paññāyatī”ti etthāpi āramaṇameva gahitaṃ, tathā “ayaṃ dhātu asubhaṃ
paṭicca paññāyatī”ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇamaṃ kasiṇamaṃ subhanti adhi-
ppetaṃ, evamaṃ dubbaṇṇamaṃ asubhanti.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāraṃ paṭicchādakapaccayaṃ paṭicca. **Paññāya-**
tīti pākaṭo hoti. Tenāha “**andhakāro hi**”ti-ādi. Ālokopi, andhakārena (2.0134) pari-
cchinno hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinno hotu “yattha

āloko natthi, tattha andhakāro”ti āloko katham andhakārena paricchinno hotīti āha “**andhakārena hi so pākaṭo hoti**”ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṃ andhakārena hi parito paricchinno hutvā paññāyati, yathā taṃ chāyāya ātapo. **Eseva nayoti** asubhasubhānaṃ aññamaññaparicchinnaṃ atidisitvā tattha adhippetameva dassento “**asubhe sati subhaṃ paññāyati**”ti āha. **Evamāhāti** “asubhaṃ paṭicca subhaṃ paññāyati”ti avoca. “Rūpī rūpāni passati”ti-ādīsu viya uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**rūpaṃ paṭiccāti rūpāvacarasamāpattiṃ paṭiccā**”ti. Tāya hi sati adhigatāya. **Rūpasamatikkamā vā hotīti** sabhāvārammaṇānaṃ rūpajjhānānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanasamāpatti nāma hotīti attho. **Eseva nayoti** iminā “ākāsānañcāyatanasamatikkamā viññāṇañcāyatanasamāpatti nāma hoti”ti-ādīnaṃ dvepi pakāre atidisati. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāññāṇena. **Appavattinti** yathāparicchinnakālaṃ appavattanaṃ. Etena khaṇanirodhādiṃ paṭikkhipati.

Katham samāpatti pattabbāti imāsu sattasu dhātūsu kā pakārā saññāsamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha “**kīdisā samāpattiyo**”ti-ādi. **Saññāya atthibhāvenāti** paṭukiccāya saññāya atthibhāvena. **Sukhumasaṅkhārānaṃ** tattha samāpattiyaṃ avasissatāya. **Nirodhovāti** saṅkhārānaṃ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. Bhāvanapūṃsakametam “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu (a. ni. 4.70) viya. **Sanidānanti** attano phalaṃ nidadātīti nidānaṃ, kāraṇanti āha “**sani-dāno** (2.0135) **sappaccayo**”ti. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** kāmarāgasasaṅkhātena kāmena paṭisaṃyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti **takko**. Abhūtakāraṃ samāropetvā kappetīti **saṅkappo**. Ārammaṇe cittaṃ appetīti **appanā**. Visesena appetīti **byappanā**. **Ārammaṇe cittaṃ abhiniropentaṃ viya pavattatīti cetaso abhiniropanā**. Micchā viparīto pāpako saṅkappoti **micchāsaṅkappo**. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttessu vijjamānesu vitakko eva kāmādhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmāpasaṅgappattisātisayattā. Esa nayo byāpādadhātu-ādīsūpi. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātu** hīnājjhāsayehi kāmetabbadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasamāgāhikāya kāmādhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanaṃ **sabbasaṅgāhikā**. Tissanamaṃ dhātūnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Imaṃ** kāmāvacarasaññitaṃ kāmavitakka-saññitañca **kāmādhātuṃ**. **Paṭiccāti** paccayabhūtaṃ labhitvā. **Tīhi kāraṇehīti** tīhi sārābhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitakko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjīvaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti **byāpādadhātu**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Byāpādopi dhātūti yojanā. **Sahajātapaccayādivasenāti** sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena. Visesena hi parassa attano ca dukkhāpanaṃ vihiṃsā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathā pavatto vā dosa-

sahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araññeti tiṇehi gahanabhūte araññe. **Anayabyasananti** apāyabyasanaṃ, pariharaṇūpāyarahitaṃ vipattinti vā attho. **Avaḍḍhiṃ vināsanti** avaḍḍhiñceva vināsañcāti vadanti sabbaso vaḍḍhirahitaṃ. **Sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṃ** kilesaggisaṃvaddhanaṭṭhena. **Tiṇukkā viya akusalasaññā** anudhanaṭṭhena. **Tiṇakaṭṭha ...pe... sattā** anayabyasanaṇṇapattito. “Ime sattā”ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha “**yathā sukkhatiṇadāye**”ti-ādi.

Samatābhāvato (2.0136) samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha “**rāgavisamādīni anugatan**”ti. **Ichhitabbā** avassaṃbhāvinibhāvena.

Samkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjivaṭṭhena dhātūti **nekkhammadhātu**. Svāyaṃ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḥhoti āha “**nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū**”ti. **Itarāpi dve dhātuyoti** abyāpāda-avihiṃsādhātuyo vadati. **Visuṃ dīpetabbā** sarūpena āgatattā. **Vitakkādayoti** nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. **Yathānurūpaṃ** attano attano paccayānurūpaṃ. Kathaṃ panettha kusaladhammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṃ na byāpajjati, tena vā taṃsamaṅgīpuggalo na kiñci byāpādetīti **abyāpādo**, Vihimsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti **mitto**, mittassa esāti **metti**, abyāpādo. **Mettāyanāti** mettākāraṇaṃ, mettāya vā ayanā pavattanā. **Mettāyitattanti** mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. **Mettācetovimuttīti** mettāyanavasena pavatto cittasamādhi. Sesam vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. Ito paṭṭhāyāTi “dhātuṃ, bhikkhave”ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṃ **ajjhāsayaṃ**, adhimuttanti attho. **Saññā uppajjatīti**-ādīsu hīnādibhedam ajjhāsayaṃ paṭicca hīnādibhedā saññā, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahaṇṇakotiṇā upanissayakotiṇā ca. **Satthāresūti** tesam satthupaṭiññatāya vuttaṃ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. **Asammāsambuddhesūti** ādhāre visaye ca bhumbaṃ ekato katvā (2.0137) vuttanti paṭhamaṃ tāva dassento “mayaṃ sammāsambuddhā”ti-ādiṃ vatvā itaraṃ dassento “tesu sammāsambuddhā ete”ti-ādimāha. Tesam “mayaṃ sammāsambuddhā”ti uppānnadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusaṅkitāti **pucchatiyevāti** sāsaṅkaṃ vadati.

“**Mahati**”ti ettha mahāsaddo “mahājano”ti-ādīsu viya bahu-atthavācakoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnataṃmādibhedena bahupakārā. **Tassāti** diṭṭhiyā. Kasmā panettha “yadidaṃ avijjā dhātū”ti avijjaṃ uddharitvā “hīnaṃ dhātuṃ paṭi-

ccā”ti ajjhāsayadhātu niddiṭṭhāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, “aññaṃ uddharitvā aññaṃ niddiṭṭhā”ti, yato avijjāsīsena ajjhāsayadhātu eva gahitā. Avijjā-gahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsayo hīnādibhedaṃ avijjādhātuṃ nissāya tato saññādiṭṭhi-ādike saṅkappeti. **Paṇidhi** patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha “**cittatṭhapanan**”ti. Tenāha “**sā panesā**”ti-ādi. **Eteti** hīnapaccayā saññādiṭṭhivittakkacetanā patthanā paṇidhisāṅkhātā hīnā dhammā. **Hīno** nāma hīnadhammasamāyogato. **Sabbapadānīti** “paññapeti”ti-ādīni padāni yojeta-bbāni hīnasaddena majjhimmuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanaṃ “upapatti”ti āha “**dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti cā**”ti. Tattha **hīnakulādīti ādi-**saddena hīnarūpabhogaparisaḍḍiṇaṃ saṅgaho. **Hīnattikavasenā**ti hīnattike vuttattikapadavasenāti adhippāyo. **Cittuppādakkhaṇeti** idaṃ hīnattikapariyāpannānaṃ cittuppādānaṃ vasena tattha tattha laddhattā vuttaṃ. **Pañcasu nīcakulesūti** caṇḍā-lavenanesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasa-akusalacittuppādānaṃ pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Imasmiṃ ṭhāneti** “yāyaṃ, bhante, diṭṭhi”ti-ādīnā āgate imasmiṃ ṭhāne. “Dhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati”ti-ādīnā āgatattā **nibbattiyeva adhippetā**, na paṭilābho.

Giṅjakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. Ekato (2.0138) **hontīti** samānacchandatāya ajjhāsayato ekato honti. **Nirantarā** **hontīti** tāya eva samānacchandatāya cittena nibbisesā honti. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha “**hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā**”ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. Mahāpaññesūti vipulapaññesu. **Nanti** sārīputtattheraṃ. **Khandhantaranti** khandhavibhāgaṃ, khandhānaṃ vā antaraṃ viseso atthīti **khandhantaro**. Esa nayo sesesupi. **Parikammanti** iddhividhādhigamassa pubbhāgaparikkammañceva uttaraparikkammañca. **Ānisaṃsanti** iddhānisaṃsañceva ānisaṃsañca. **Adhiṭṭhānaṃ vikubbananti** adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. **Vuttanayenevā**ti “pathaviṃ pattharanto viyā”ti-ādīnā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṃ pariharaṇavidhiṃ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṃ siddhaṃ hotīti taṃ na gahitaṃ. **Ānisaṃsanti** taṃtaṃdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṃ ānisaṃsameva. **Samodhānanti** “ettakā piṇḍapātaṭisaṃyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṃyuttā”ti paccayavasena aññaṃaññañca antogadhattā. **Adhiṭṭhānanti** adhiṭṭhānavidhiṃ. **Bhedanti** ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikammanti “dibbacakkhu evaṃ uppādetabbaṃ, evaṃ visodhetabban”ti-ādinā parikammavidhānaṃ. **Ānisaṃsanti** paresaṃ ajjhāsayānurūpāyatanādi-ānisaṃsapabhedāṃ. **Upakkilesanti** sādharmaṃ asādharmaṃ duvidhaṃ upakkilesaṃ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavithhāragambhīruttānavicitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthatā nītatthatāti evamādīsū dhammassa kathetabbapākāresu taṃ taṃ kathetabbākāraṃ.

Iti-saddo (2.0139) ādi-attho, pakārattho vā. Tena-

“Ādimhi silaṃ deseyya, (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 1.291)
majjhe cittaṃ viniddise;
ante paññā kathetabbā,
eso dhammakathāvidho”ti.-

Evaṃ kathetabbākāraṃ saṅgaṇhāti.

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti. (dī. ni. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 1.291; pari. 485)-

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ **byañjanabuddhiṃ**. **Aṭṭhuppattinti** tassa tassa suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṃ. **Anusandhinti** pacchānusandhi-ādi-anusandhiṃ. **Pubbāparanti** sambandhaṃ. **Idaṃ** padaṃ **evaṃ vattabbaṃ**, **idaṃ** pubbāparaṃ **evaṃ gahetabbanti**.

Kulasaṅgaṇhanaparihāranti lābhuppādanattham kulānaṃ saṅgaṇhanavidhino pariharaṇaṃ tanniyamitaṃ ekantikaṃ kulasaṅgahaṇavidhiṃ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. “Dhātuso saṃsandanti”ti idaṃ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṃ, na kāyena missībhāvadassananti āha “**samuddantare**”ti-ādi. **Nirantaroti** nibbiseso. **Saṃsaggāti** pañcavidhasaṃsaggahetu. Saṃsaggagahaṇena cettha saṃsaggavattthukā taṇhā gahitā. Tenāha “**dassana ...pe... snehenā**”ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṃ, vanathoti ca kilesa vuccatīti āha “**vanatho jātoti kilesavanaṃ jātan**”ti. Itare saṃsaggamūlakāti tameva paṭikkhipanto āha “**adassanenā**”ti. **Sādhu**jīvīti sādhu suṭṭhu jīvī, taṃjīvanasīlo. Tenāha “**parisuddhajīvitam jīvamāno**”ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. Nirojāti (2.0140) saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena **nirasā. Ekasadisāti** samasamā nibbisesā. Tenāha “**nirantarā**”ti. Alajjitāya ekasīma-katā **bhinnamariyādā**. Saddhā tesam atthīti **saddhā. Tantipālakāti** saddhammatantiyā pālakā. **Vaṃsānurakkhakāti** ariyavaṃsassa anurakkhakā. **Āraddhavīriyāti** paggahitavīriyā. Yasmā tādisānaṃ vīriyaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti kiccāsiddhiyā, tasmā vuttaṃ “**paripuṇṇaparakkamā**”ti. **Sabbakiccapariggāhikāyāti** catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. AṭṭhamādīnīTi aṭṭhamaṃ navamaṃ dasamaṃ ekādasamaṃ dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva. Pāḷiyañca kesuci potthakesu likhīyati.

Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kamma-pathavaggo

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. Ito paresū Ti ito dutiyavaggato paresu suttesu. **Paṭhamanti** paṭhamavagge paṭhamam. Kasmā panettha evaṃ desanā pavattāti āha “**evaṃ vuccamāne**”-ti-ādi.

Asamāhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. Surāmerayasaṅkhātanti (2.0141) piṭṭhasurādisurāsaṅkhātaṃ pupphā-savādimerayasaṅkhātāñca. Majjanaṭṭhena **majjam**. **Surāmerayamajjappamādoti vuccati** “majjati tenā”ti katvā. **Tasmim tiṭṭhantīti** tasmim pamāde pamajjanavasena tiṭṭhantīti attho. Sesam tatiyacatutthesu suviññeyyamevāti.

Pañcame tāni padāni saṃvaṇṇetum “**pañcame**”-ti-ādi āraddham. Tattha paṇo nāma vohārato satto, paramatthato jīvitindriyam, taṃ **pāṇam atipātentī** aticca antareyeva, atikkamma vā satthādīhi abhibhavivā pātentī saṅikaṃ patitum adavā sīgham pātentīti attho. Kāyena vācāya vā **adinnaṃ** parasantakam. **Ādiyantīti** gaṇhanti. **Micchāti** na sammā, gārayhavasena. **Musāti** atathaṃ vatthu. **Vadantīti** viṣaṃvādanavasena vadanti. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā**, pisati vā pare satte, hiṃsatīti attho. **Mammacchedikāti** etena parassa mammacchedavasena ekantapharusasañcetanā **pharusavācā** nāmāti dasseti. **Abhijjhāsaddo** lubbhane niruḷhoti āha “**parabhaṇḍe lubbhanasīlāti attho**” ti. **Byāpannanti** dosavasena vipannaṃ. Pakativijahanena **pūtibhūtaṃ**. Sādhūhi garahitabbataṃ pattā “natthi dinnan”-ti-ādinayappavattā natthikāhetuka-akiriyaḍḍhi **kamma-pathapariyāpannā** nāma. Micchattapariyāpannā sabbāpi lokuttaramaggapaṭipakkhā viparītadiṭṭhi.

Tesanti kamma-pathānaṃ. **Vohāratoti** indriyabaddham upādāya paññattimattato. **Tiracchānagatādīsūti** ādi-saddena petānaṃ saṅgaho. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Yathā-vuttapaccayavipariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavabhāvavasena **appasāvajjamahāsāvajjatā** vā veditabbā. **Iddhimayo** Ti kammavipākiddhimayo dāṭhakoṭa-nādīnaṃ viya.

Methunasamācāresūti sadāraparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hīnādhimuttikehi kattabbato kāmā nāma. **Micchācāro**ti gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāyāti āha (2.0142) “**ekantanindito lāmakācāro**”-

ti **asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena. **Gottarakkhitā**ti sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā**ti sahadhammehi rakkhitā. Sassāmikā nāma **sārakkhā**. Yassā gamane daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvāya dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasatīti **chandavāsini**. Bhogattamaṃ vasatīti **bhogavāsini**. Paṭattamaṃ vasatīti **paṭavāsini**. Udakapattamaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṃ apanetvā gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhaṭā**. Taṅkhaṇikaṃ gahitā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkamo micchācāro **mahāsāvajjo**, na tathā dvinnamaṃ samānacchandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggena-maggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamanassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇamaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretamaṃ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttaṃ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphamaṃ palapati, tassā ittarakālatāya pavattiyā anāsevanāti paridubbalaṃ hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddhāti **abhijjhāyatī**ti padassa **parabhaṇḍābhimukhī**ti-ādi-attho vutto. **Tanninnatāyā**ti tasmimṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḥhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍamaṃ abhijjhāyati, tassa appaṇḍatāya **appasāvajjā**, mahāṇḍatāya **mahāsāvajjā**ti-ādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha “**adinnaḍānaṃ viyā**”ti-ādi. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti daṭṭhabbaṃ.

Hitasukhamaṃ byāpādayatīti yo namaṃ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhamaṃ vināseti. **Aho vatā**ti iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṃ dassitamaṃ (2.0143), evamidhāpi vatthuno “**aho vatā**”ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṃ dasseti. Evañhi nesaṃ dāruṇappaṇḍatāyā kammaṭṭhappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathamaṃ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. **Vatthunoti** gahitavatthuno. **Gahitākāraviparītātī**ti micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītātā. **Tathābhāvenā**ti attano gahitākāreneva tassā diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** “**evametamaṃ, na ito aññathā**”ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṃkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādharmāvā**ti cetanāsabhāvā eva. **Paṭipāṭiyā sattā**ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaṭṭhesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaṭṭhabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaṭṭhattā kammaṭṭharāsīmhi avacanaṃ, kadāci pana kammaṭṭho hoti, na sabbadāti kammaṭṭhabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā, panassa kammaṭṭhabhāvo hoti, tadā kammaṭṭharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha- yadi cetanāya sabbadā kammaṭṭhabhāvābhāvato aniyato kammaṭṭhabhāvoti kammaṭṭharā-

simhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kamma pathabhāvaṃ appattānaṃ atthi-
tāya aniyato kamma pathabhāvoti tesampi kamma patharāsīsimhi avacanaṃ āpajja-
tīti? Nāpajjati, kamma pathatātamaṃ sabhāgatāhi tesamaṃ tatha vuttatā. Yadi evaṃ
cetanāpi tatha vattabbā siyā? Saccametaṃ. Sā pana paṇātipātādīkāti pākaṭo
tassā kamma pathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ, bhikkhave,
kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539) tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā aku-
salaṃ kāyakammaṃ”ti-ādivacanaṃ (kathā. 539) kamma bhāvo pākaṭo. Kammaṃ-
yeva ca sugatiduggatīnaṃ tatthuppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena
pavattaṃ kamma pathoti vuccatīti pākaṭo, tassā kamma pathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ
pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapiṭṭhivaṭṭaka-
bhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ (2.0144) pathabhāvo
cāti, na tathā pākaṭo kamma pathabhāvoti, te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhi-
dhamme kamma patharāsībhāvena vuttā. Atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ
na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu
dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā
evā”ti imāya pāḷiyā virujjhati. Yañhi paṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva
taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vitikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. “Sattāramma-
ṇaṃ”ti vā sattasaṅkhātamaṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttatā na koci
virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 714) “yāni sikkhāpa-
dāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā ‘sattoti’ti saṅkhaṃ gate saṅkhāre-
yeva ārammaṇaṃ karonti”ti. Ito paresupi eseva nayo. Visabhāgavatthuno “itthipuri-
sā”ti gahetabbato **sattārammaṇotipi eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”ti-ādinā sampha-
ppalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhāti** ettha **tathā**-saddo
“diṭṭhasutamutaviññātavasena”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārāramma-
ṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamā-
nāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārā-
rammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā mahaggaṭappattā dhammā āra-
mmaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ
vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana
tesamaṃ aññavisayoti āha “**sanniṭṭhāpakacetanā pana nesamaṃ dukkhasampayuttāva
hoti**”ti. **Majjhattavedano na hoti**, sukhavedano va. Tattha “kāmaṇaṃ samudayā”-
ti-ādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā
siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano**
siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ

vedanānaṃ (2.0145) “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādinā bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūlho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṃ hanati. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādi (a. ni. 3.34). Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnaṣiḷassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikka mitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānena uppannā virati **samādānavirati**. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. Kāmañcetta pāḷiyaṃ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi**” ti āha.

Adussilyārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussilyāni pajahantīti dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā ...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi mano-duccharitato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. Micchattasammattavasenāti ettha micchābhāvo **micchattaṃ**, tathā sammābhāvo **sammattaṃ**. Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṃ micchāñāṇampi daṭṭhabbaṃ. Na hi ñāṇassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā **micchāñāṇinoti** micchāsaññāṇāti attho, ayoniso pavattacittuppādāti (2.0146) adhippāyo. **Micchāpaccavekkhaṇenāti** micchādiṭṭhi-ādīnaṃ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. **Kusalavimuttīti** pakatipurisasantarajānaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānanti evamādiṃ akusalapavattiṃ “kusalavimuttī”ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā. **Sammāpaccavekkhaṇāti** jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṃ pavattā paccavekkhaṇā.

Dasaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. **Paṭiṭṭhādhātū**ti sahaḥajātānaṃ dhammānaṃ paṭiṭṭhābhūtā dhātu. **Ābandhana-****dhātū**ti nahāniyacūṇṇassa udakaṃ viya sahaḥajātadhammānaṃ ābandhanabhūtā dhātu. **Paripācanadhātū**ti sūriyo phalādīnaṃ viya sahaḥajātadhammānaṃ paripācānabhūtā dhātu. **Vitthambhanadhātū**ti dutiyo viya sahaḥajātadhammānaṃ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo **vīsati koṭṭhāsā**. **Ādi-**saddena pītādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo gahitā. **Etā**ti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṃ pathaviḍhātuṃ nissāya taṃ ārabba pavatto **assādo**. **Evaṃ pavattā-****nanti** evaṃ kāye pabhāvassa pavedanavaseneva pavattānaṃ. **Hutvā abhāvākāre-****nā**ti pubbe avijjamānā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamānato uddhaṃ abhāvākārena. Na niccāti **aniccā** addhuvattā, dhuvaṃ niccaṃ. **Paṭipī-****lanākārenā**ti udayabbayavasena abhiṅhaṃ pīlanākārena (2.0147) dukkhaṭṭhena. **Sabhāvavigamākārenā**ti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṃ khaṇaṃ patvā nirujjhanti. Tasmā te “jarāya maraṇena cā”ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha “**vipariṇāmadhammā**”ti. Ādīnaṃ vāti pavatteti **ādī-****navo**, paramakāpaññatā. **Viniyatī**ti vūpasamiyati. Accantappahānavasena nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**.

Sāyaṃ nipannā sabbarattim khepetvā **pāto uṭṭhahāma**, **māsapuṇṇaghaṭo viya no sarīraṃ** nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupi.

Atināmenti kālaṃ. **Evaṃ** Vuttanayena **pavattā** puggalā **etā** pathaviḍhātu-ādayo **assādentī nāma** abhirativasena tattha ākaṅkhuppādanato.

Abhivisiṭṭhena ṇāṇenāti aggamaggañāṇena. Rukkho **bodhi** “bujjhati etthā”ti katvā. Maggo **bodhi** “bujjhati etenā”ti katvā. Sabbaññutaññāṇaṃ **bodhi** sammā sāmañca sabbadhammānaṃ bujjanato. Nibbānaṃ **bodhi** bujhitabbato. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sāvakaḥpāramiññāṇanti** sāvakaḥpāramiññāṇaṃ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbo. **Kāraṇatoti** ariyamaggato. Tato hissa akuppātā. Tenāha “**sā hī**”ti-ādī. **Ārammaṇatoti** nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekadhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇa-vibhattidassanavasena. **Yanti** hetu-atthe nipāto, yaṃ nimittanti attho. Assādeti etenāti **assādo**, taṇhā. **Ayaṃ pathaviḍhātuyā assādoti** ettha ayaṃ-saddo “pahānapaṭivedho”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo “ayaṃ pahānapaṭivedho paṭivijjhitabba-

ṭṭhena samudayasaccan”ti. Esa nayo sesasaccesupi. **Yā**ti yathāvuttesu assādo ādīnavo nissaraṇanti imesu tīsu ṭṭhānesu pavattā (2.0148) yā diṭṭhi ...pe... yo samādhi, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvatā nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṃ yāvatā ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttaṃ “**acariṇti ṇāṇacārena acariṃ, anubhavanacārenā**” ti.

Acariṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā

117. **Nissaṭṭi-ādīni** padāni, **ādito vuttapaṭisedhenā**ti “nevā”ti ettha vuttana nakārena. Tenāha “**na nissaṭṭi**”ti-ādi. **Vimariyādikatenā**ti-ādi ca ettha viharaṇapekkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Dutiyānāyeti** “yato ca kho, bhikkhave”ti-ādīnā vuttanāye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato **nimmariyādikatena** cittena. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Tisū**ti dutiyādīsu tīsu.

Nocedaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. **Ekanteneva dukkhā**ti avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukhena avomissā. **Dukkhena anupatitā**ti dukkheneva sabbaso upagatā. **Dukkhena okkantā**ti bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṃ dhātūnaṃ sukhatā viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhāradukkhatā pana sabbattha caritā eva (2.0149). **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, sabbatṭhānesu vā. Paṭhamaṃ sukhaṃ dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā “**dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṇ**” ti vuttaṃ.

Ekantadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vivaṭṭaṃ kathitaṃ” ti vuttaṃ. Tīsu Suttasu. Catusaccamevāti cattāri saccāni samāhaṭṭhāni catusaccanti tesam ekajjhaṃ gahaṇaṃ, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Dhātusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Anamataggasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo (2.0150) samāsavisaye sasādhanam kiriyam dassetīti vuttaṃ “ñāṇena anugantvāpi” ti. Vassasatam vassasahassanti nidassanamattametaṃ, tato bhiyyopi anugantvā anamataggo eva saṃsāro. Agga-saddo idha mariyādava-cano, anuddesikañcetaṃ vacananti āha “aparicchinnapubbāparakoṭiko” ti. Aññathā antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnaṃ vasena aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vattaṃ. Saṃsaraṇam saṃsāro. Pacchimāpi na paññāyati andhabālānaṃ vasenāti adhippāyo. Tenāha bhagavā “dīgho bālāna saṃsāro” ti (dha. pa. 60). Vemajjheyeva pana sattā saṃsaranti pubbāparakoṭīnaṃ alabbhaniyattā. Attho paritto hoti yathābhūtāvabodhābhāvato. Buddhasamayeti sāsaneti attho. Attho mahā yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṃsadisā upamā natthīti parittaṃyeva upamaṃ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevattham “pāliyam hi” ti-ādinā samattheti. Mātu mātaroti mātu mātāmahiyo. Tassevāti dukkhasseva. Tibbanti dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. Mahāpathavinti avisesena anavasesapariyādāyini āha “**cakkavāḷapariyāntan**” ti. Parikappavacanañcetaṃ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanam (2.0151) sasaddam, rodanam pana kevalamevāti āha “**kandantā-nanti sasaddam rudamānānan**” ti. Pavattanti sandanavasena pavattaṃ. “Sinerurasmihi paricchinnesū” ti saṅkhepena

vuttamattham vivaranto “**sinerussā**”ti-ādimāha. **Maṇimayanti** indanīlamaṇimayaṃ. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā “pubbadakkhiṇapassā”ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca **ekato hutvā. Tāsaṃ rasmināṃ antaresūti** tāsaṃ catūhi koṇehi nikkhantarasmīnaṃ catūsu antaresu. **Cattāro**Ti dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. **Vi-asananti** visesena khepanaṃ. Kiṃ pana tanti āha “**vināsoti attho**”ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. Mātuthaññanti pītaṃ mātuyā thanato nibbattakhīraṃ bahutaranti vedi-tappaṃ.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. “Anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā na sukaraṃ nasukaraṃ”ti aṭṭhakathāpāṭho. **Kathaṃ nacchindatīti** kathaṃ na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatā-yāti adhippāyo. **Tayo kappāsaṃsūti** tayo ekakappāsaṃsū. Yehi naṃ phuṭṭhaṃ, tatopi sukhumataraṃ **sāsapamattaṃ** khīyeyya pabbataṃ sabbabhāgehi aticiravelaṃ parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. Nagaranti (2.0152) nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittataṃ sandhāya vuttaṃ. Anto pana sabbaso vicittasāsaṃsapehi eva puṇṇaṃ, evaṃ cuṇṇikābaddhaṃ. Tenāha “**na pana ...pe ... daṭṭhabban**”ti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. Tassa ṭhitaṭṭhānatoti bhikkhuno anussarivā ṭhitaṭṭhānato, tena anussaritaṃ satahassakappaṃ anantarakappato paṭṭhāyāti attho. **Evanti** vuttappakā-

rena. **Cattāropi** bhikkhū abhiññālābhino. **Cattāri kappasatasahassāni** divase divase **anussareyyunti** parikkappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. Etasmiṃ antare Ti etasmiṃ pabhavasamuddapadesaparicchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame **khittoti** punappunaṃ khitto. Ekavārañhi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṃ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya “**asmā lokā**” ti āha, tadaññaṃ sandhāya “**paralokan**” ti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṃ loko, tadañño paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. Samaṭṭhikāloti (2.0153) samena ākārena laddhabba-aṭṭhikālo. **Giriparikkhepeti** pañcahi girīhi parikkhittattā “giriparikkhepo” ti laddhanāme rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. Duggatanti kicchajīvikattā sabbathā dukkhaṃ gataṃ upagataṃ. Tathā-

bhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṃ “**daliddaṃ kapaṇaṃ**” ti. **Hatthapāde-**
hīti nidassanamattaṃ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṇṭhānehi upeto durupeto
evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. Sukhitaṅti sañjātasukhaṃ. Tenāha “**sukhasamappitaṅ**” ti-ādi. **Susajjitaṅti**
sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitaṃ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā

136. Dhutaṅgasamādānavasena, na araññavāsādimattena. **Sasaṃyojanā**
sabbaso saṃyojanānaṃ appahīnattā, na puthujjanabhāvato. **Ekekavaṇṇakālova**
gahetabboti etena mahiṃsādīnaṃ rassadīghapiṅgalādīsu ekekāneva gahetvā
dasseti.

Tiṃsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. Liṅganiyamena (2.0154) **ceva cakkavāḷaniyamena cāti** “purisānañhi
mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakālo” ti yathā sattasantāne liṅganiyamo
natthi, evaṃ kadāci imasmiṃ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakka-
vāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite
Cakkavāḷe mātugāmakāle namātābhūtapubbo natthīti-ādinā liṅganiyamena cakka-
vāḷaniyamo ca veditabbo. Tenāha “**tesū**” ti-ādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. Ekaṃ apadānaṃ āharitvā dasseti “evaṃ saṃvegaṃ janetvā bhikkhū
visesaṃ pāpessāmi” ti. **Catūhena ārohanti** catuyojanubbedhattā. **Dvinnaṃ buddhā-**
nanti kakusandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṃ dvinnaṃ buddhānaṃ. “Tivarā

rohitassā suppiyā”ti manussānaṃ tasmim̐ tasmim̐ kāle samaññā tattha desanāma-vasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhāti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṃ jīvanako nāma manusso natthi. **Parihīnasadisam̐ katam̐** desanāya. **Vaḍḍhitvā**ti dasavassāyuka- bhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. “Parihīnan”ti vatvā taṃ parihīnabhāvaṃ dassento “**kathan**”ti-ādimāha. **Yaṃ āyuppamāṇesūti** yattakaṃ āyuppamāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Anamataggasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Kassapasam̐yuttaṃ

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā

144. Santuṭṭhoti (2.0155) sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha “**itarītarenā**”ti-ādi. Tattha duvidhaṃ itarītaraṃ- pākatikaṃ, ñāṇasañjanitañcāti. Tattha pākatikaṃ paṭikkhipitvā ñāṇasañjanitameva dassento “**thūlasukhumā**”ti-ādimāha. Itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itarītarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itarītarapaccayasantoso, taṃsamaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sāruppanti** bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavatti-ākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhāti**”ti āha. **Taṃ parivattetvā**ti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ sarīrabādhāvahañca hotīti payoJanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ ...pe... dhārentopi santu-**

ṭṭhova hoti”ti. Evaṃ sesapaccayesu yathābalayathāsāruppaniddesesu **api**-sadda-ggaḥaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakati-ādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

Muttaharītakanti (2.0156) gomuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakam. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjam nissāya yā pabbajjā”-ti-ādinā sammāsambuddhādīhi pasattham.

Eko ekacco **santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇam na katheti** seyyathāpi āyasmā bākulatthero. **Na santuṭṭo hoti, santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero upanando sakyaputto. **Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī. **Ayanti** āyasmā mahākassapo. **Anesananti** ayoniso micchājīvasena paccayapariyesanam. **Uttasatīti** “katham nu kho labheyyan”ti jātuttāsena uttasati. Tathā **paritassati. Ayanti** mahākassapatthero. **Evaṃ** yathāvutta-ekaccabhikkhu viya **na paritassati**, alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsam āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhiṃ ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho **lobhagedho. Mucchanti** gedham momūhattabhāvam. **Ādīnavanti** dosam. **Nissaraṇamevāti** cīvare idamatthitādassanapubbakam alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. **Yathāladdhādīnanti** yathāladdhapiṇḍapātādīnam. Niddhāraṇe cetam sāmivacanam.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bhagavatā pana vattabbaniyāmena “yathā kassapo bhikkhū”ti bhavitabbam. **Kassapena** Nidassanabhūtena. **Kathanam nāma**

bhāro “mutto moceyyan”ti paṭiññānurūpattā. **Paṭipattiṃ paripūraṃ katvā pūraṇaṃ bhāro** satthu āṇāya siraṣā sampaṭicchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. Tena rahitoti tena sammāvāyāmena rahito. Nibbhayoti bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajjameva aññāṇālasiyahetukattā. **Sambujjhanatthāyāti** ariyamaggehi sambujjhanāya. **Yogehi khemaṃ** tehi anupaddutattā.

Manuññavatthunti (2.0157) manoramaṃ lobhuppattikāraṇaṃ. **Yathā vā tathā vāti** subhasukhādivasena. **Teti** lobhādayo. **Anuppannāti veditabbā** tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. **Aññathāti** vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. **Vatthumhīti** upaṭṭhākādicīvarādivatthumhi. **Ārammaṇeti** manāpiyādibhede ārammaṇe. **Tādisena paccayenāti** ayonisomanasikārasatīvossaggādipaccayena. **Imeti** vuttanayena paccayalābhena pacchā uppajjamānā pāḷiyam tathā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ uppajjamānatāya **nappahīyanti nāma**. Anuppādo hi paramatthato pahānaṃ kathitaṃ, tasmā tattha kathitanayeneva gahe-tabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. **Teti** yathāvuttasilādi-anavajjadhammā. **Paṭiladdhāti** adhigatā. “Silādidhammā”ti ettha yadi maggaphalānīpi gahitāni, atha kasmā “parihānivasenā”ti vuttanti āha “**ettha cā**”ti-ādi. **Imassa pana sammappadhānassāti** catutthassa sammappadhānassa vasena. **Ayaṃ desanāti** “uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṃvatteyyun”ti ayaṃ desanā katā. **Dutiyamaggo vā ...pe... saṃvatteyyāti** idaṃ āyatim sattaṣu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhāta-anattahuppattim sandhāya vuttaṃ. “Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā”ti-ādivacanato “**ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitā**”ti vuttaṃ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti candūpamā. Santhavādīni padāni aññamaññavevacanāni. **Pariyuṭṭhānaṃ** puna citte kilesādhi-gamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodharodhābhāvamāha. Attano pana sommabhāvena **mahājanassa piyo manāpo**. Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṃ dassento “**evan**”ti-ādimāha. Na kevalaṃ candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evamādihīti ādi-saddena** yathā. Cando (2.0158) lokānuggahena ajavīthi-ādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṃ

bhikkhu taṃ taṃ disaṃ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṃ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṃ bhikkhu kaṇhapakkhaṃ pahāya sukkapakkhaṃ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsamsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasa-mpanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmavattukāmehi vivecetvā. Taṃ nekkhammābhimukhaṃ kāyacittānaṃ ākaḍḍhanaṃ kāyato apanayanañca hotīti āha “**ākaḍḍhitvā apantvāti attho**”ti. Catukkañcetta sambhavatīti taṃ dassetuṃ “**yo hi bhikkhū**”ti-ādi vuttaṃ.

Niccanavayāti “niccanavakā”icceva vuttaṃ hoti. Ka-saddena hi padaṃ vaḍḍhitam, ka-kārassa ca ya-kārādeso. **Evaṃ vicariṃsū**ti kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṃ vicariṃsu aññeti anukampamānā.

Dvebhātikavattūti dvebhātikatherapaṭibaddhaṃ vattum. **Appatirūpakara-**ṇanti bhikkhūnaṃ asārūppakaraṇaṃ. **Ādhāyitvā**ti āropanaṃ ṭhapetvā. **Tathā**ti yathā saṅghamajjhe gaṇamajjhe ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṃ. **Evamādi**ti **ādi**-saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṃ asārūppakiriyaṃ saṅgaṇhāti. **Tatthevā**ti saṅghamajjhe gaṇamajjhe **puggalassa ca** vuḍḍhassa **santike**.

Yathāvuttesu aññesu ca **tesu ṭhānesu**. **Pāpicchatāpi manopāgabbhiyanti** ete- neva kodhūpanāhādīnaṃ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṃ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṃ. **Vāyupatthambhanti** cittasamuṭṭhānavā- yunā upatthambhanaṃ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṃ tadanunayanaṃ. Tenāha “**sampiyāyamāno oloketi**”ti. **Vāyupattha-**mbhakaṃ **gāhāpetvā**ti kāyaṃ tathā upatthambhakaṃ katvā.

Opammasaṃsandanaṃ (2.0159) suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya **hīnādhimuttiko**, avisuddhasīlacāratāya **micchāpaṭipanno**.

Āṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsañcalanena diguṇā hutvā ākāse vicariṃsūti āha “**yamakavijjutaṃ cārayamāno viyā**”ti. “Ākāse paṇiṃ cālesī”ti padassa aññattha anāgatattā “**asambhinnapadan**”ti vuttaṃ. **Attamanoti** pītisomanassehi gahitamano. Yañhi cittaṃ anavajjaṃ pītisomanassasahitaṃ, taṃ sasantakaṃ hita- sukāvahattā. Tenāha “**sakamano**”ti-ādi. **Na domanassena ...pe... gahitamano** sakacittassa tabbiruddhattā. **Purimanayenevā**ti “idāni yo hīnādhimuttiko”ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāranti pasannehi kātabbakiriyaṃ. Taṃ sarūpato dasseti “**cīvarādayo paccaye dadeyyun**”ti. **Tathabhāvāyā**ti yadatthaṃ bhagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. **Rakkhaṇabhāvanti** apāyabhayato ca rakkhaṇajjhāsayaṃ. **Candopamādivasenā**ti **ādi**-saddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggaṭāya parisuddhajjhāsayaṭā sattesu kāruññanti evamādināṃ saṅgho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti **kulūpako**. **Sandīyatīti** sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍīyanā dukkhāpanā aṭṭīyanā hotīti vuttaṃ “**aṭṭīyatī**”ti. Tenāha bhagavā “so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī”ti. **Vuttanayānusārena** heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā

148. **Chinnabhinnatṭhāne** (2.0160) Chiddassa aputhulattā aggaḷaṃ adatvāva suttena saṃsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. **Nibbasanānīti** ciranisevitavasana-kiccāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Tenāha “**pubbe ...pe... laddhanā-mānī**”ti, saññāpubbako vidhi aniccoti “**gahapatānī**”ti vuttaṃ yathā “vīriyan”ti.

Senāpatinti senāpatibhāvināṃ, senāpaccārahanti attho. **Attano kammenāti** attanā kātabbakammena. **Soti** satthā. **Tasminti** mahākassapatthere karotīti sambandho. **Na karotīti** vuttamatthaṃ vivaranto “**kasmā**”ti-ādimāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā “jiṇṇosi dāni tvan”ti-ādimavocāti āha “**yathā panā**”ti-ādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmimīyeva attabhāve phāsuvihāraṃ. **Amānusi-kā savanaratīti** atikkantamānusi-kāya araññasadduppattiyā araññehaṃ vasāmīti vivekavāsūpanissayādhiṇasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. **Aparoti** añño, dutiyoti attho. **Tatthevāti** tasmimīyeva ekassa viharaṇatṭhāne viharaṇasamaye ca phāsu bhavati cittavivekasambhavato. Tenāha “**ekassa ramato vane**”ti.

Tathāti yathā āraññikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhiṇo itarassa visesajotakoti tamevassa visesaṃ dassetuṃ “**akālacārī**”ti-ādi vuttaṃ.

Amhākaṃ salākaṃ gahetvā bhattatthāya gehaṃ anāgacchantassa sattāhaṃ na pātetabbanti sāmikehi dinnattā **sattāhaṃ salākaṃ na labhati**, na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato “**yassa cesā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhamataraṃ kātabbaṃ yaṃ, taṃ **vattaṃ**, itaraṃ **paṭivattaṃ**. Mahantaṃ vā **vattaṃ**, khuddakaṃ **paṭivattaṃ**. Keci “vattapaṭipattin”ti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho. Uddharaṇa-atiharaṇa-vītiharaṇavossajjana-sannikkhepana-sannirumbhanānaṃ (2.0161) vasena **cha koṭṭhāse**. **Garubhāvenāti** thirabhāvena.

“Amukasmimī senāsane vasantā bahuṃ vassavāsikaṃ labhanti”ti tathā **na vassavāsikaṃ pariyesanto carati** vassavāsikas seva aggahaṇato. Tasmā senāsana-phāsukaṃyeva cinteti. **Tena** bahuparikkhārahāvena **phāsuvihāro natthi** parikkhāraṇaṃ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhahūlatāya. **Appicchādīnanti** appicchasantuṭṭhādīnaṃyeva labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. Attano ṭhāneti sabrahmacārīnaṃ ovādakaviññāpakabhāvena attano mahā-sāvakaṭṭhāne ṭhapanatthaṃ. Atha vā yasmā “ahaṃ dāni na ciraṃ ṭhassāmi, tathā sāriputtamoggallānā, ayaṃ pana vīsaṃvassatāyuko, ovadanto anusāsanto mama-cayena bhikkhūnaṃ mayā kātabbakiccaṃ karissatī”ti adhippāyena bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tasmā **attano ṭhāneti** satthārā kātabba-ovādadāyaka-ṭṭhāne. Tenāha “**evaṃ panassā**”ti-ādi. Yathāha bhagavā “ovada, kassapa ...pe...tvam vā”ti. **Dukkheṇa vattabbā** appadakkhiṇaggāhibhāvato. **Dubbacabhāvakaṇṇehīti** kodhūpanāhādīhi. Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṃ nāma anudhammacaraṇaṃ, chinnapaṭipatti katā vāmaggāho nāmāti āha “**anusāsaniṇ**”ti-ādi. **Atikkamma vadanteti** aññamaññaṃ atikkamitvā atimaññitvā vadante. **Bahuṃ bhāsissatīti** dhammaṃ kathento ko vipulaṃ katvā kathessati. **Asahitanti** pubbenāparaṃ nasa-hitam hetupamāviraḥitaṃ. **Amadhuranti** na madhuraṃ na kaṇṇasukhaṃ na pema-nīyaṃ. **Lahuññeva uṭṭhāti** appavattanena kūlaṭṭhānaṃ viya tassa kathanam.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā

150. Okappanasaddhāti (2.0162) saddheyyavatthum ogāhitvā “evametan”ti kappanasaddhā. **Kusaladhammajānanapaññāti** anavajjadhammānaṃ sabbaso jānanapaññā. **Parihānanti** sabbāhi sampattīhi parihānaṃ. Na hi kalyāṇamittarāhi-tassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā

151. Pubbeti paṭhamabodhiyaṃ. **Etarahīti** tato pacchime kāle. **Kāraṇapaṭṭhapaneti** kāraṇārambhe. **Tesu** vuttaguṇayuttesu **theresu**. **Tasminti** tasmim̐ yathāvuttaguṇayutte puggale. **Evaṃ sakkāre kayiramāneti** “bhaddako vatāyaṃ bhikkhū”ti ādarajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. **Ime** sabrahmacārī. “Ehi bhikkhū”ti taṃ bhikkhuṃ attano mukhābhimukhaṃ karontā vadanti. **Yañhi tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ **upaddavoti** vuccati anattahajananato. Patthayati bhajati bajjhatiti **patthanā**, abhisāṅgoti āha “**abhipatthanāti adhimattapatthanā**” ti.

Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. **Yāvadevāti** iminā samānatthaṃ “yāvade”ti idaṃ padanti āha “**yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī**” ti. Yadicchakaṃ jhānasamāpattīsu vasībhāvadassanattaṃ tadetaṃ āradhamaṃ. **Vitthāritameva**, tasmā tatta vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. **Āsavānaṃ khayāti** āsavānaṃ khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānaṃ khepitattā. **Apaccayabhūtanti** ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtaṃ.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupi (2.0163) ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovaḍanti, evamevaṃ ayaṃ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayaḡamanamaṃ yācati, atha kasmāti āha “**kammaṭṭhānatthikā**” ti-ādi. Eso hi ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiguṇamaṃ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṃ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādike ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya pacca-kkhatto dassesi. **Samādapesīti** tatta lakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, evamaṃ **gaṇhāpesi**. **Samuttejesīti** vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahasamupekkhaṇehi bojjaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanāmajjhimavīthiṃ pāpetvā yathā vipassanāñāṇamaṃ suppasannaṃ hutvā vahati, evamaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. **Sampahamsesīti** tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhā-

vanāvasena upari laddhabbābhāvanāvasena cittaṃ sampahaṃsesi, laddhassāda-vasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujhatīti **muni**. Teti taṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Uttarīti** upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhapa-tito agatigamaṃ **atireka-okāso**. **Upaparikkhīti** anuvicca nivārako na bahumato. **Buddhapaṭibhāgo** thero. “Bālā bhikkhunī dubbhāsitaṃ āhā”ti avatvā “khamatha, bhante”ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṃ hotīti āha “**ekā bhikkhunī na vāritā**”-ti-ādi.

Cutā salīngato naṭṭhā, desantarapakkamena adassanaṃ na gatā. **Kaṇṭakasākhā viyāti** kuraṇṭaka-apāmaggaṇṭakalāsikāhi sākā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa (2.0164) dakkhiṇabhāge giri dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi “**dakkhiṇāgiri**”ti vuccati, “giritto dakkhiṇabhāgo”ti katvā. **Ekadivasenāti** ekena divasena uppabbājesuṃ tesuṃ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantaṃ sādīyitvā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṃ gaṇabhojanaṃ nāma, taṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ bhuñjituṃ vaṭṭatīti “**tikabhojanaṃ paññattan**”-ti vacanena gaṇabhojanaṃ paṭikkhittanti vuttaṃ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi “**tikabhojanan**”ti vadanti.

“Dummaṅkūnaṃ niggaho eva pesalānaṃ phāsuvihāro”ti idaṃ ekaṃ aṅgaṃ. Tenevāha “**dummaṅkūnaṃ niggahenevā**”ti-ādi. “Yathā devadatto ...pe... saṅghaṃ bhindeyyun”ti **iminā kāraṇena** tikabhojanaṃ paññattaṃ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṃ asampannagaṇaṃ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asampannāya parisāya cārikācaraṇaṃ kulānuddayaṃ na hoti, kulānaṃ ghātītattāti adhippāyena thero “**sassaghātaṃ maññe carasi**”ti-ādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. **Uddisituṃ na jānāmi** tathā cittasseva anuppannapubbattā. **Kiñcanaṃ** kilesavatthu. Saṅghetabbakhetta-vatthu **palibodho**, ālayo apekkhā. **Okāsābhāvatoti** bahukiccakaraṇīyatāya kusala-kiriyāya okāsābhāvato. **Sannipātattānatoti** saṅketaṃ katvā viya kilesarajānaṃ tattha sannijjhavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyaṃ. Khaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ katvā**. Lakkhaṇavacana-ñhetā. Kiñci sikkhekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantapari-puṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṃkilesamaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha “**likhitasāṅkhasadisaṃ**”ti. Dāṭhikāpi taggaṇe-

neva gahetvā (2.0165) “massu” tveva vuttaṃ, na ettha kevalaṃ massuyevāti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni**.

Vaṅgasāṭakoti vaṅgadese uppannasāṭako. **Esāti** mahākassapatthero. **Abhinihā-rato paṭṭhāya** paṇidhānato pabhuti, ayaṃ idāni vuccamānā. Aggasāvakaḍḍayaṃ upādāya tatiyattā “**tatiyasāvakan**” ti vuttaṃ. **Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti** bhikkhūnaṃ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahassāni.

Ayañca ayañca guṇoti silato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsa-muddaṃ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena **pañcavaṇṇā**. **Taraṇaṃ vā hotu maraṇaṃ vāti** mahoghaṃ ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṃ uttaranto **pacchāpi ...pe... pādāmūle ṭhapesi** bhagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇā kathitā nāma hontiti vuttaṃ “**satthu guṇe kathentassā**” ti. **Tato paṭṭhā-yāti** tadā satthu sammukhā dhammassavanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti tathāgatassa paribhogamañcassa. **Dānaṃ datvā** brāhma-ṇassa **purohitaṭṭhāne ṭhapesi**. **Tādisasseva** seṭṭhino **dhītā hutvā**.

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. **Tassa kammassāti** tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṃ chinditvā kalalapūraṇaka-mmassa. Tasmimyeva attabhāve **sattasu ṭhānesu** duggandhasarīratāya **paṭiniva-ttitā**. **Iṭṭhakapantīti** suvaṇṇiṭṭhakapanti. **Ghaṭaniṭṭhakāyāti** tassa pantiyaṃ paṭhamaṃ ṭhapita-iṭṭhakāya saddhiṃ ghaṭetabba-iṭṭhakāya ūnā hoti. **Bhaddake kāleti** idisiyā iṭṭhakāya icchitakāleyeva āgatāsi. **Tena bandhanenāti** tena silesasa-mbandhena.

Olambakāti (2.0166) muttāmaṇimayā olambakā. **Puññanti** natthi no puññaṃ taṃ, yaṃ nimittaṃ yaṃ kāraṇā ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho. **Puññaniyāme-nāti** puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca **assa** bārāṇasirajjaṃ dātuṃ kato-kāso.

Phussarathanti maṅgalarathaṃ. Uṇhisaṃ vālabijani khaggo maṇipādukā seta-cchattanti **pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ**. Setacchattaṃ visuṃ gahitaṃ. Dibbavatthaṃ sādiyituṃ puññānubhāvācodito “nanu tātā thūlan” ti-ādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha **iti**-saddena ādi-atthena aggisālādīni pabbajita-sārappaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīḷitanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātabbasakkāraṃ vadati.

Nappamajji nirogā ayyā Ti pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devāti** devī paṭi-vacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvāti** niyyātetvā. **Samaṇakapabbajanti** samitapāpehi ari-yehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā “idameva bhaddakan” ti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatiṃ vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalo-kato āgantvā nibbattattā brahmacariyādhikāraṃ cirakālaṃ saṅgahi-tattā “**evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā**” ti-ādimāha.

Vīsati dharaṇāni “nikkhan” ti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītā**ti amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti attho. Pasādarūpena nibbisitṭhatāya “mahāgīvan”ti paṭimāya sadisabhāvamāha. Tenāha “**ayyadhītāyā**”ti-ādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṃ, kumārassa kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṃ. **Ito ca etto cāti** te purisā samāgamaṭṭhānato magadharaṭṭhe mahātitthagāmaṃ (2.0167) maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññamaññaṃ vissajjentā nāma hontīti “ito ca etto ca pesesun”ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tāni** Pupphadāmāni. **Teti** ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenāti** gehassitapemena, kāma-ssādenāti attho. **Asaṃsaṭṭhāti** na saṃsaṭṭhā. Vicārayiṃsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittā. **Yantabaddhānīti** sassasampādanatthaṃ tattha tattha iṭṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddha-udakanikkhamanatumbāni. **Kammantoti** kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsagāmāti** dāsānaṃ vasanagāmā.

Osāpetvāti pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenāti** ākāravasena kiriyāvasena ca. **Ananucchavikanti** pabbajitavesassa ananurūpaṃ. **Tassa matthaketi** dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṃ “**nisīdanto panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasaṅgahitā acinteyyāparimeyyapuññasambhārūpacayanibbattā nirūpita-sabhāvabuddhaguṇavijjotitā lakkhaṇānubyañjanasamujjalā

byāmapabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṃ pasādasaṃvaḍḍhanatthaṃ aniggahetvā nisinno bhagavā “buddhavesaṃ gahetvā ...pe... nisīdī”ti vutto. Asītihatthaṃ padesaṃ byāpetvā pavattiyā “asītihatthā”ti vuttā. **Satasākhoti** bahuśākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇo ahoṣi** nirantaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇattā. **Evam** vuttappakārena **veditabbā**.

Rājagahaṃ nāḷandanti ca sāmi-atthe upayogavacanaṃ antarāsaddayogatoti āha “**rājagahassa nāḷandāya cā**”ti. **Na hi me ito aññena satthārā bhavituṃ sakkā** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahaṃ anusāsanasamattassa aññassa sadevake abhāvato. **Na hi me ito aññena sugatena bhavituṃ sakkā** sobhanagamanaguṇagaṇayuttassa aññassa abhāvato. **Na hi me ito aññena sammāsambuddhena bhavituṃ sakkā** sammā sabbadhammānaṃ sayambhuñāṇena abhisambuddhassa abhāvato. **Imināti** “satthā me, bhante”ti iminā vacanena.

Ajānamānova (2.0168) sabbaññeyyanti adhippāyo. **Sabbacetasāti** sabba-ajjhaticāṅgaparipuṇṇacetasā. **Samannāgatanti** sampannaṃ sammadeva anu anu āgataṃ upagataṃ. **Phaleyyāti** vidāleyya. **Vilayanti** vināsaṃ.

Evam sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā nāma vipulatāti āha “**mahantan**”ti. **Paṭhamataramevāti** pageva upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiri-ottappaṃ yathā saṅṭhāti. **Kusalasannissitanti** anavajjadhammanissitaṃ. **Aṭṭhikanti** tena dhammena aṭṭhikaṃ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyośānā savanacittaṃ “sabbaceto”ti adhippetanti āha “**cittassa thokampi bahi gantuṃ adento**”ti. Tena samodhānaṃ dasseti. **Sabbena ...pe... samannāharitvā** ārambhato pabhuti yāva desanā nipphannā, tāva antarantarā pavattena sabbena samannāhāracittena dhammaṃyeva samannāharitvā. **Ṭhapitasototi** dhamme nihi-tasoto. **Odahitvāti** apihitaṃ katvā. **Paṭhamajjhānavasenāti** idaṃ asubhesu tasseva ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṃsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā āsavasabhāvāpādanatoti āha “**saraṇoti sakilesa**”ti. **Cattāro hi paribhogāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggataṃ saṃvaṇṇanāsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Ettha ca bhagavā paṭhamaṃ ovādaṃ therassa brāhmaṇajātikattā jātimānapahānatthamabhāsi, dutiyaṃ bāhusaccaṃ nissāya uppajjanaka-ahaṃkārapahānatthaṃ, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanaka-attasinehapahānatthaṃ. **Aṭṭhame divaseti** bhagavatā samāgatadivasato aṭṭhame divase.

Maggato okkamaṃ paṭhamataraṃ bhagavatā samāgatadivaseyeva ahoṣi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāḷiyaṃ pageva siddhaṃ viya vuttanti āha “**desanāvārassā**”ti-ādi. “Sattāhameva khvāhaṃ, āvuso saraṇo, raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjin”ti vatvā avasarappattaṃ arahattaṃ pavedento “aṭṭhamiyā aññā udapādi”ti āha. Ayamettha desanāvārassa āgamo. Tato paraṃ bhagavatā attano kataṃ anuggahaṃ cīvaraparivattanaṃ dassento “atha kho, āvuso”ti-ādimāha.

Antantenāti (2.0169) catugguṇaṃ katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena. **Jāti-paṃsukūlikena ...pe... bhavituṃ vaṭṭatīti** etena pubbe jāti-āraññakaggahaṇena ca

terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ. **Anucchavikaṃ kātunti** anurūpaṃ paṭi-pattiṃ paṭipajjituṃ. Thero pārupīti sambandho.

Bhagavato ovādaṃ bhagavato vā dhammakāyaṃ nissāya urassa vasena jātoti **oraso**. Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato sattatiṃsabodhipakkhiyato jāto. Teneva dhammajātadhammanimmitabhāvopi saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo. Ovāda-dhammo eva sathārā dātābato therena ādātābato **ovādadhammadāyādo**, ovādadhammadāyajjoti attho, taṃ arahatīti. Esa nayo sesapadesupi.

“Pabbajjā ca parisodhitā”ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṃ byatireka-mukhena dassetuṃ, **“āvuso, yassā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā ahaṃ labhiṃ, evaṃ so satthu santikā labhatīti yojanā. **Sīhanādaṃ naditunti** etthāpi sīhanādana-danā nāma desanāva, thero sathārā attano katānuggahameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi mahāthero kevalaṃ attano guṇānu-bhāvaṃ vibhāveti. **Sesanti** yaṃ idha asaṃvaṇṇitaṃ. **Purimanayenevāti** anantara-sutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītāsu jātīsu kammakilesavasena āgato, tathā etarahipi āgatoti **tathāgato**, yathā yathā vā pana kammaṃ katūpacitaṃ, tathā taṃ taṃ atābhāvaṃ āgato upagato upapannoti **tathāgato**, sattoti āha **“tathāgatoti satto”** ti. **Etanti** “evaṃ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisaman”ti evaṃ pavattaṃ diṭṭhigataṃ. **Attha-sannissitaṃ na hotīti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasattha-sannissitaṃ na hoti. **Ādibrahmacariyakanti** ettha maggabrahmacariyaṃ adhi-ppetaṃ tassa padhānabhāvato. Tassa pana etaṃ diṭṭhigataṃ ādipaṭipadāmattaṃ (na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissa-yova. Sesam vuttanayena veditabbaṃ.

Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi ñātamariyādaṃ anatikkamitvāva jānāti paṭivijjha-tīti **aññā**, aggamaggapaññā. Aññassa ayanti **aññā**, arahattaphalaṃ. Tenāha **“araha-tte”** ti.

Obhāseti obhāsanimittaṃ. “Cittaṃ vikampatī”ti padadvayaṃ ānetvā sambandho. **Obhāseti** visayabhūte. Upakkilesehi cittaṃ vikampatīti yojanā. Tenāha **“yehi cittaṃ pavedhatī”** ti. Sesesupi eseva nayo.

Upaṭṭhāneti satiyaṃ. **Upekkhāya cāti** vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassa-

nācittasamuṭṭhānasantānavinimuttaṃ pabhāsanam rūpāyatanam **obhāso**. **Ñāṇā-**dayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakacicce saviseso hutvā pavatto **adhi-****mokkho** saddhādhimokkho. **Upaṭṭhānam** sati. **Upekkhāti** āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjana-ajjupekkhanavasena pavattiyā idha “āvajjanupekkhā”ti vuccati. Puna **upekkhāyāti** vipassanupekkhāva anena sama-jjhattatāya evaṃ vuttā. **Nikanti** nāma vipassanāya nikāmanā apekkhā. Sukhumata-rakilesa vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānānīti imāni obhāsādīni upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesava-tthūni. **Paññā yassa paricitāti** yassa paññā paricitavatī yāthāvato jānāti. “Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto ahan”ti pavatta-adhimāno **dhammu-****ddhaccam** Dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi taṃ yāthāvato jānanto **na** **ca** tattha **sammohaṃ gacchati**.

Adhigamasaddhammappatirūpakam (2.0171) **Nāma** anadhigate adhigatamāni-bhāvāvahattā. Yadaggena vipassanāññāssa upakkilesa, tadaggena paṭipattisa-ddhammappatirūpakotipi sakkā viññātum. **Dhātukathāti** mahādhdātukathaṃ vadati. **Vedallapiṭakanti** vetullapiṭakam. Taṃ nāgabhavanato ānītanti vadanti. Vādabhāsi-tanti apare. **Abuddhavacanam** buddhavacanena virujjanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddham vadati. Tattha sallam upaṭṭhapenti kilesavinayam na sandi-ssati, aññadatthu kilesuppattiyā paccayo hotīti.

Avikkayamānanti vikkayam agacchantam. **Tanti** suvaṇṇabhaṇḍam.

Na sakkhiṃsu ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupī.

Idāni “bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesun”ti-ādinā vuttameva attham kāraṇato vibhāvetum puna “**paṭhamabodhiyam hī**”ti-ādi vuttam. Tattha **paṭipattim pūrayiṃ-****sūti** atīte kadā te paṭisambhidāvahaṃ paṭipattim pūrayiṃsu? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādisam bhavati. Esa nayo ito paresupī. **Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavi-****ssatīti** etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapaṭipadā paṭipattisaddha-mmoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapītakesu antarahitesupī. **Anantarahitameva** adhisīlasi-kkhāyam ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. **Kim kāraṇāti** kena kāraṇena, aññasmiṃ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānam vucca-tīti adhippāyo. **Paṭipattiyā paccayo hoti** anavasesato paṭipattikkamassa paridīpa-nato. **Paṭipatti adhigamassa** paccayo visesalakkhaṇapaṭivedhabhāvato. **Pariyatti-****veva pamāṇam** sāsanaṃ ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṃ osakkitaṃ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. **Anārādhaka-****bhikkhū**ti sīlamattassapi na ārādhako dussīlo. **Imasminti** imasmim pātimokkhe. **Vattantāti** “sīlam akopetvā ṭhitā atthī”ti pucchi.

Etesūti (2.0172) evaṃ mahantesu sakalam lokam ajjhottharitam samatthesu catūsu mahābhūtesu. **Tasmāti** yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. **Evamāhāti** idāni vuccamānākāram vadati.

Ādānam ādi, ādi eva **ādikanti** āha “**ādikenāti ādānenā**”ti. **Heṭṭhāgamanīyāti**

adhobhāgagamaniyā, apāyadukkhassa saṃsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. **Gāvarahitā**ti garukāarahitā. Patissayanaṃ nīcabhāvena patibaddhavuttitā, patisso patissayoti atthato ekaṃ, so etesaṃ natthīti āha “**appatissāti appatissayā anīcavuttikā**” ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kassapasāṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Lābhasakkārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. **Thaddhoti** (2.0173) kakkhaḷo aniṭṭhassa padānato. **Catupaccayalābhoti** catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. **Sakkāroti** tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha “**tesaṃyeva ...pe... lābho**” ti. **Vaṇṇagho-**soti guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato **antarāyiko** anathāvahattā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvatīti **bāḷisiko**. Tenāha “**baḷisaṃ gahetvā caramāno**” ti. **Āmisagatanti** āmisūpagataṃ āmisapatitaṃ. Tenāha “**āmisamakkhitaṃ**” ti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha “**āmise cakkhudassanaṃ**” ti. Ayo vuccati sukhaṃ, tabbidhuratāya **anayo**, Dukkanti āha “**dukkhaṃ patto**” ti. **Assāti** etena. Kattu-atthe hi etaṃ sāmivacanaṃ. Yathā kilesā vattanti, evaṃ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṃ “**yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattabbo**” ti.

Baḷisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṃ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesam samūho **aṭṭhikacchapakulaṃ**. Macchakacchapādīnaṃ sarīre lambanti papatati **papatā**, vuccamānākāro ayakaṇṭako. **Ayakosaketi** (2.0174) ayomayakosake. **Kaṇṇikasallasāṇṭhānoti** attanikāpanasallasāṇṭhāno. **Ayakaṇṭakoti** ayomayavaṅkaṇṭako. **Nikkhamati** ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. **Idāni tvaṃ** “amhākaṇ” ti na vattabbo. **Ito anantarasutteti** catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā

161. **Mīḷhakāti** evaṃ itthilingavasena vuccamānā. **Gūthapāṇakāti** gūthabhakkhapāṇakā. **Anto** Ti kucchiyaṃ.

Mīḷhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. “Ime lābhasakkāraṃ anāharantā jighacchādidukkhāṃ pāpuṇantū” ti evaṃ na sattānaṃ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. **Anantadukkhāṃ anubhoti** aparāparaṃ uppajjanaka-akusalacittānaṃ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena **gatadiddhena**. Tenāha “**visamakkhitenā**”-ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. **Jarasiṅgālotveva** (2.0175) vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā **ukkaṇṭakena nāma**. **Phuṭatīti** phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. **Kāyaṃ na rakkhati nāma** chabbīsatiyā sārubbānaṃ pariccajanato. **Vācaṃ na rakkhati nāma** rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. “**Yassa sakkariyamānassā**” ti ettha **asakkārena cūbhayanti** asakkārena ca ubhayañca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena kadāci ubhayenāti attho. Tenāha “**asakkārenā**” ti-ādi. Satatavihārānaṃ sampattiyā **sātatikoti āha** “**arahatta ...pe... sukhumadiṭṭhī**” ti-ādi. Tathā hi sā “**vajirūpamaññāna**” ti vuccati. **Āgatattāti** phalasaṃpattim samāpajjitum tassā pubbaparikkammaṃ upagatatā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. **Cāletum na sakkoti** sīlapabbatasannissitattā. **Aññaṃ vā kiccaṃ karoti**

pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsu apubbaṃ natthi.

Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yaṃ (2.0176) visabhāgavatthu purisassa cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ sakkoṭṭi vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ sakkotṭi dassento bhagavā “na tassa, bhikkhave” ti-ādimavocāti dassento “**na tassā**” ti-ādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. **Dutiyaṃ uttānameva**, tasseva atthassa kevalaṃ janapadakalyāṇivasena vuttaṃ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. **Saddhāti** ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha “**sotāpannā**” ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. **Evamādīti ādi-saddena** bāhusaccasaṃvarasilādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Lābhasakkārassa samudayaṃ** uppattikāraṇaṃ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatayasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. Lābhasakkārasiloko (2.0177) **narakādīsu nibbattentoti** idaṃ tannissayaṃ kilesagaṇaṃ sandhāyāha. **Nibbattentoti** nibbattāpento. **Imaṃ** manussa**attabhāvaṃ nāseti** manussattaṃ puna nibbattituṃ appadānavasena. **Tasmāti** duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. Kharā pharusā Chavi-ādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. Taṃ sandhāyāti diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvaṃ sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. Devadatto sagge vā nibbatteyyāti-ādi parikappavacanaṃ. Na hi paccekabodhiyaṃ niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantuṃ bhabboti. **Soti** anavajjadhammo. **Assāti** devadattassa. **Samucchedamagamā** katūpacitassa mahato pāpadhammassa balena tasmim attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ, kusalaṃ viya na mahābalaṃ, tasmā tasmimyeva attabhāve tādīsānaṃ puggalānaṃ atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo accantiko (2.0178) siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āse-

vanāvasena, tasmā yathā “sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotānā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṃ dassanaṃ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkipanamassa na hotīti na vattabbaṃ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. Kāle sampatteti gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potanti** assatariyā puttaṃ. **Etanti** “gabbho assatariṃ yathā”ti etaṃ vacanaṃ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhihariyatīti abhihāro, bhattaṃyeva abhihāro **bhattābhihāroti** āha “**abhiharitabbaṃ bhattan**”ti. **Macchapittanti** vāḷamacchapittaṃ. **Pakkhipeyyunti** uragādinā osiñceyyuṃ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

186-187. Mātupi hetūti attano mātuyā uppanna-anatthāvahassa pahānahetupi. **Itto paresūti** “pitupi hetū”ti evamādīsu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Rāhulasamuttam

1. Paṭhamavaggo

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. Ekavihārīti (2.0179) catūsupi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. **Vivekaṭṭho**ti vivittaṭṭho, tenāha “**nissaddo**”ti. **Satiyā avippavasantoti** satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. **Ātāpīti vīriyasampannoti** sabbaso kilesānaṃ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgībhūto. **Pahitattoti** tasmim viśesādhiḡame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. **Hutvā abhāvākārenāti** uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. **Aniccanti** niccadhuvatābhāvato. **Uppādavaya-vantatāyāti** khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. **Tāvakālikatāyāti** taṅkhaṇikatāya. **Vipariṇāmakotiyāti** vipariṇāmavantatāya. Cakkhuṅhi upādāya vikārapajjanena vipariṇāmantam vināsam paṭipīlam pāpuṇāti. **Niccapaṭikkhepatoti** niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapī anupalabbhanato. **Dukkhamanaṭṭhenāti** nirantaradukkhatāya dukkhena khamitabbato. **Dukkhavatthukaṭṭhenāti** nānappakāradukkhādhiṭṭhānato. **Satatasampīlanaṭṭhenāti** abhiṇhatāpasabhāvato. **Sukhapaṭikkhepenāti** sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. **Taṅhāgāho** mamaṅkārabhāvato. **Mānāgāho** ahaṅkārabhāvato. **Diṭṭhiḡāho** “attā me”ti vipallāsabhāvato. **Virāgavasenāti** virāgaggahaṇena. Tathā **vimuttivasenāti** vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā. **Sammasanacāraccittam** dvārabhūtamanoti adhippāyo.

Chaṭṭhe ārammaṇe **tebhūmakadhammā** sammasanacārassa adhippetattā. Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhu-ādayo, evaṃ (2.0 tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitam. Na taṃsampayuttā dhammā. Evaṅhi avadhāraṇam sātthakam hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. **Sabbatthāti** sabbesu catutthasuttādīsu. **Javanappattāti** javanacittasaṃyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāsadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena “**sesāhi rūpan**”ti vuttaṃ. **Nāmarūpanti** tebhūmakam nāmam rūpañca kathitam.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

197. **Sabbasaṅgāhikaparicchedenāti** dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Tebhūmakāti gahetabbā** sammasanacārassa adhippetattā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge **attanoti** āyasmā rāhulo attano saviññāṇakam kāyam dasseti. **Parassāti** parassa aviññāṇakakāyam dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare “asaññasattānaṃ attabhāvaṃ sandhāya tathā vuttan”ti vadanti. **Purimenāti** “imasmiṃ saviññāṇake kāye”ti iminā padena. **Pacchimenāti** “bahiddhā”ti iminā padena. **Ete kilesāti** ete (2.0181) diṭṭhita-ṇhāmānasaññitā kilesā. **Etesu vatthūsūti** ajjhatabhiddhāvattūsū. **Samma ...pe... passatīti** pubbabhāge vipassanāñāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. “Ahametan”ti ahaṃkārādīnaṃ anavasesappahānena accantameva **apagataṃ**.

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā **asekkhabhūmi** kathitā. **Paṭhamoti** paṭhamavaggo “sādhu me, bhante, bhagavā”ti-ādinā **āyācanta**ssa, **dutiyo anāyācanta**ssa therassa ajjhāsayavasena kathito. **Vimuttiparipācānīyadhammā** nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Tena pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṃtaṃdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṃ pāpesi. Tathā hi bhagavā dutiyavaggaṃ anāyācitopi desesi.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Rāhulasamṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Lakkhaṇasamṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. Āyasmā (2.0182) **ca lakkhaṇoti**-ādīsu “ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca ‘lakkhaṇo’ti nāmaṃ ahosi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsī”ti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ “**yvāyan**”ti-ādi āradhamaṃ. **Lakkhaṇasampannena**ti purisa-lakkhaṇasampannena.

Īsaṃ hasitaṃ “sitaṃ”ti vuccatīti āha “**mandahasitaṃ**”ti. **Aṭṭhisāṅkhalikanti** nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisāṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha “**petaloke nibbattaṃ**”ti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṃ āgacchantī**ti devattabhāvā viya na āpāthaṃ āgacchanti pakatiyā. Tesaṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyuṃ manussānaṃ. Dukkhabhābhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha “**kāruṇṇe kattaṃ**”ti. Attano ca sampattiṃ buddhaññāssa ca sampattinti paccekaṃ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ “**taṃ hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha attano sampattiṃ anussarivā sitaṃ pātvākāsīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Dhammadhātū**ti sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati. **Dhammadhātū**ti vā dhammānaṃ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsenā hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. **Lohatuṇḍakehī**ti lohamayeheva tuṇḍakehi. **Carantī**ti ākāsena gacchanti. **Acchariyaṃ vatā**ti garahacchariyaṃ nāmetaṃ. **Cakkhubhūtā**ti sampattadibbaca-

kkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetu-atthe nipātoti āha “**yatrāti kāraṇavacanan**”ti. Aññatra hi “yatra hi nāmā”ti attho vuccati. **Appamāṇe sattanikāye** te ca kho vibhāgena kāmabhavādi-bhede bhava, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññi-ādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca sabbaññutaññāṇaṇca me upanetuṃ **paccakkhaṃ karontena**.

Goghātakoti (2.0183) gunnaṃ abhiñhaṃ hananako. Tenāha “**vadhivā vadhivā**”-ti. **Tassāti** gunnaṃ vadhakakammaṃ. **Aparāpariyakammassāti** aparāpariyaveda-nīyakammaṃ. Balavatā goghātakakammaṃ vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedaniyaṃ tasmīṃ vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ “**avasesakamma-n**”ti vuttaṃ. **Paṭisandhīti** pāpakammajānītā paṭisandhi. **Kammasabhāgatāyāti** kammasadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyāti** ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ “**tasseva kammaṃ vipākāvasesenā**”ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “so eva tittiro, tāniyeva osadhāni”ti. **Nimittaṃ ahosīti** pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsaṃ tassa kammaṃ nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahosi. **Soti** goghā-tako. **Aṭṭhisāṅkhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. Gomaṃsapesiyo katvāti gāviṃ vadhivā vadhivā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvāti** kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpiya-mānānaṃ maṃsapesīnañhi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. Nippakkhacammeti vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti orabbhiko. Eḷaketi aje.

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. Nivāpapuṭṭheti (2.0184) attanā dinnanivāpena posite. Asinā vadhitvā vadhitvā vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. Ekaṃ miganti ekaṃ dīpakamiḡaṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. Kāraṇāhīti yātanāhi. Ñatvāti kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti sūto, assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasamhāravasena ito sutam amutra, amutra vā sutam idha sūceti **sūcako**. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. Vinicchayāmacco Ti raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭeti vañceti **gāmakūṭako**ti vuccati. Keci “tādiso eva gāmajeṭṭhako gāmakūṭako”ti vadanti. **Samena bhavitabbaṃ**, “dhammaṭṭho”ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjāva aho**si.

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. Phusantoti (2.0185) theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. Mātugāmo sassāmiko **attano phasse anissaro**. **Vaṭṭivā**ti bhassivā aparaṃ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli**, virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha “**virūpaṃ duddasikaṃ bībhacchan**”ti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṃ**. Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī**. Ito cito ca aṅgārasampariṇṇatāya **okirinī**. Tenāha “**sā kirā**”ti-ādi. **Aṅgāracitaketi** aṅgārasañcaye. **Sarīrato paggharanti** asu- ciduggandhajegucchāni sedagatāni. **Tassa kira raññoti** tassa kāliṅgassa rañño.

Nāṭakinīti nacce adhikatā itthī. **Sedanti** sedanaṃ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. Asīsakaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti kammāyūhanakāle tathā nimittagga-
haṇaparicayato.

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. Lāmakabhikkhūti (2.0186) hīnācāratāya lāmako, bhikkhuvesatāya,
bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷinti** cittaruciyaṃ taṃ taṃ kiḷanto. **Aya-**
mevāti bhikkhuvatthusmiṃ vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammaṃyuttaṃ

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. Kūṭaṃ (2.0187) **gacchantīti** kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṃ
gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṃ āhacca ṭhānena **kūṭa-**
ṅgamā. Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. **Kūṭassa samugghātena** vināsena bhijjanena.
Avijjāya samugghātenāti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhadha-
mmādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. **Appamattāti** pana iminā
tassa upāyo dassito.

Kūṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. Evaṃ appakā Yathā nakhasikhāya āropitapaṃsu, sugatisaṃvattaniyassa kammaṃ appakattā **evaṃ deveṣupīti** hīnūdhāraṇavasena vuttaṃ. Appatarā hi sattā ye deveṣu jāyanti, tañca kho kāmadeveṣu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. Vidhaṃsayanti viheṭṭhayanti. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulikaraṇeṇa aparāparaṃ pavattitā **yuttayānaṃ viya katā**ti yathā yuttaṃ ājaññarathaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattiyā gamitā. **Paṭiṭṭhānaṭṭhena**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṃ viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgeṇa bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha “**suva-ḍḍhitā**”ti (2.0188). **Suttaṃ samāradhā**ti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampādītā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. Mahāmukha-ukkhalīnanti mahāmukhānaṃ mahantakoḷumbānaṃ sataṃ. **Paṇītabhojanabharitānanti** sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṃ. **Tassā**ti pāṭhassa. **Goduhanamattanti** godohanavelāmattaṃ. Taṃ pana kittakaṃ adhippetanti āha “**gāviyā**”ti-ādi. **Sabbasattesu hitapharaṇanti** anodhisomettābhāvanamāha- mettacittaṃ appanāppattaṃ bhāvetuṃ sakkotīti adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato **mahapphalataranti**.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. Agge paharivāti tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāraṃ datvā. **Kappāsavaṭṭiṃ viyā**ti pahatakappāsapiṇḍaṃ viya. **Niyyāsavaṭṭiṃ viyā**ti phalasaṅṭhānaṃ niyyāsapiṇḍaṃ viya. **Ekato katvā**ti kalikādibhāvena vīsatiṃsapiṇḍāni ekajjhaṃ katvā. **Alliyāpento** piṇḍaṃ karonto. **Paṭileṇetī**ti paṭilīnayaṇi nāmeti. **Alliyāpento** te dvepi dhārā ekato samphusāpento. **Paṭikoṭṭetī**ti paṭipaharati. Tattha

khaṇḍaṃ viya niyyāso. **Kappāsavaṭṭanakaṇṇiyanti** vihatassa kappāsassa paṭisaṃharaṇavasena bandhanadaṇḍaṃ. **Pavattentoti** kappāsassa saṃvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. Daḷhadhanunoti (2.0189) thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṃ paricchedato dassetuṃ “**daḷhadhanū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dvisahassathāmanti** palānaṃ dvisahassathāmaṃ. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **yassāti** dhanuno. **Āropitassāti** jiyāṃ āropitassa. **Jiyābaddhoti** jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṃ “dvisahassathāmaṃ”ti veditabbaṃ. **Lohasīsādīnanti** kāḷalohatambalohasīsādīnaṃ. **Bhāroti** purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṃ tassa balaṃ daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippā** dhanuvedasikkhāvasena. **Ciṇṇavasībhāvā** lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṃ rājakulādīsū upagantvā asanaṃ sarakkhepo etehīti **katūpasanāti** āha “**rājakulādīsū dassitasippā**”ti.

“Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āhari”ti vatvā tameva atthaṃ vitthārato dassento “**tadā kirā**”ti-ādimāha. Tattha **javissāmāti** dhāvissāma. **Aggi utṭhahīti** sīghapatana-santāpena ca sūriyasmisantaṭṭapaṃ āsannabhāvena ca usumā utṭhahi. **Pakkha-pañjarenāti** pakkhajālantarena.

Nivattitvāti “nippayojanamidaṃ javanaṃ”ti nivattitvā. **Pattakaṭāhena otthaṭapatto viyāti** pihitapatto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāsassa niri-kkhaṇaṃ ahosi. Sañcāritattā **anekahaṃsasahasasadisō paññāyi** seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṃ sandhāyāha, na attano patanaṃ. Sūriyamaṇḍalañhi atisīghena javena gacchantampi paññāsāyojanāyāmaṃ vitthataṃ attano vipulātāya pabhassaratāya ca sattānaṃ cakkhussa gocarabhāvaṃ gacchati, javana-haṃso pana tādisena sūriyena saddhiṃ javena gacchanta na paññāyeyya. Tasmā vuttaṃ “**na sakkā tayā passitun**”ti. **Cattāro** akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṃ ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā sayāṃ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisā-bhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ sandhāyāha “**paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā**”ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khiṇṇesu.

Āyūṃ (2.0190) saṅkharoti etenāti **āyusaṅkhāro**. Yathā hi kammajarūpānaṃ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṃ attabhāvassa pavatti tappaṭibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāḷiyaṃ ekasmiṃ khaṇe anekasatasāṅkhassa jīvitindriyassa upalabbhanato. **Taṃ** Jīvitindriyaṃ. **Tato** yathāvuttadevatānaṃ javato **sīghataraṃ khīyati** ittarakhaṇattā. Vuttañhetā-

“Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo”ti. (mahāni. 10);

Bhedoti bhaṅgo. Na sakkā paññāpetuṃ tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṃ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṃ gaṇhantīti tesamayaṃ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato **ānakoti** āha “**evaṃladdhanāmo**”ti. Idāni taṃ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṃ dassetuṃ “**himavante kirā**”-ti-ādimāha. **Kareṇunti** kareṇukaṃ, hatthininti attho. **Sakkarimsūti** anattapariharaṇavasena pasatthūpahāravasena ca pūjesuṃ. **Otarīti** kuḷīradahaṃ pāvīsi. **Paṭikkamitvā** ṭhapanavasena apakkamitvā **pati**.

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayam, kismiñci rajatamayam, kismiñci phalikamayam **āṇiṃ ghaṭayimsu** bandhimsu. Pubbe pharivā tiṭṭhantassa dvādasā yojanāni pamāṇo etassāti **dvādasayojanappamāṇo**, saddo. Athassa anekasatakāle gacchante **antosālāyampi dukkhena suyyittha** āṇisaṅghātamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttañhi “animittamanaññātan”ti-ādinā pāḷivasena gambhīram, na atthagambhīram. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyam ṇāṇena dukkhogāhanti katvā “gambhīran”ti (2.0191) vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṃ pāḷivasena “gambhīran”ti vuttaṃ **“pāḷivasena gambhīrā sallasuttasadi-sā”**ti. Iminā nayena “atthavasena gambhīrā”ti ettha attho veditabbo. Mahāvedalla-suttassa atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokam uttaratīti lokuttaro, navavi-dha-appamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha **“lokuttara-atthadīpakā”**ti. **Sattasuññatadhammamattamevāti** sattena attanā suññataṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti** ca līṅgavacana-vipallāsena vuttanti āha **“uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā”**ti. **Kavitā**ti kavino kammaṃ kavikatā. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha **“kavitāti kavīhi katā”**ti. **Itaram** “Kāveyyā”ti padaṃ, kabbanti vuttaṃ hoti. “Kabban”ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **“tasseva vevacanan”**ti. **Cittakkharāti** vicitrākāra-akkharā. **Sāsanato bahibhūtāti** na sāsānāvacaṇā. **Tesaṃ sāvakehīti** “buddhānaṃ sāvakā”ti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Anuggayhamānāti** na uggayhamānā savanadhāraṇaparicaya-atthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. **Antaradhāyanti** adassanaṃ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Kaliṅgaram vuccati khuddakadārukhaṇḍam, taṃ upadhānaṃ etesanti **kaliṅgarūpadhānā**. Licchavī pana khadiradaṇḍam upadhānaṃ katvā tadā vihariṃsu. Tasmā vuttaṃ **“khadiraghaṭikāsū”**ti-ādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṃ khaṇo vijjaneti **akkhaṇavedhino** tato sīghataram vijjanato. “Akkhaṇan”ti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāsena lakkhaṇavedhakā **akkhaṇavedhino**. Anekadhā bhinnassa vālassa vijjanena **vāavedhino**. Vālekadeso hi idha “vālo”ti gahito.

Bahudeva divasabhāgam padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanattam **nhāyivā**. **Te sandhāyāti** te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. **Idam** idāni vuccamānaṃ atthajātam **vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Ayampi dīpoti** (2.0192) tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjam pahataghaṇḍiniggoseneva **ekaghaṇḍiniggoso**, tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti anurādhapurassa pacchimadisāyaṃ eko vihāro, **pilicchikoḷinagara**ssa puratthimadisāyaṃ. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍi-

saddehi missetvā osaranti. **Kalyāṇiyaṃ** pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kaliṅgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. Atikkantavelanti bhattānumodana-upanisinnakathāvelato atikkantavelaṃ. **Asambhinnenā**ti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattiṃ aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayatāya **neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti. Tanti** taṃ tathā paccayānaṃ paribhuñjanaṃ, taṃ tathā micchāpaṭipajjanaṃ.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. Gharānaṃ sandhīti gharena gharassa sambandhaṭṭhānaṃ. Saha malena vattatīti **samalaṃ**. Gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānaṃ. **Saṅkāraṭṭhānanti** saṅkarakūṭaṃ. Keci “sandhisāṅkarakūṭaṭṭhānaṃ”ti vadanti. **Vuṭṭhānanti** āpanna-āpattito, na kilesato vuṭṭhānaṃ, suddhante adhiṭṭhānaṃ. Taṃ pana yathā-āpannāya āpattiyā “desanā”tveva vuccatīti āha “**desanā paññāyati**”ti.

Biḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. Ettakampīti (2.0193) iminā jarasiṅgālena laddhabbaṃ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kappam sabbaso avīcijālāhi nirantaram jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyaṅgālasuttavaṇṇanā

234. Katajānananti katūpakārajānaṃ. **Kataveditā**ti tasseva paresaṃ pākaṭa-karaṇavasena jānanameva. **Ācāramevā**ti katāparādhameva.

Dutiyaṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Opammasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Bhikkhusaṃyuttaṃ

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. Sāvakānaṃ (2.0194) **ālāpoti** sāvakānaṃ sabrahmacāriṃ uddissa ālāpo. **Buddhehi sadisā mā homāti** buddhāciṇṇaṃ samudācāraṃ akathentehi sāvakehi, “āvuso bhikkhave”ti ālapitā bhikkhū, “āvuso”ti paṭivacanaṃ denti, na, “bhante”ti. **Dutiyañjāne vitakkavicārā nirujjhanti** tesaṃ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. **Yesaṃ nirodhāti** yesaṃ vacīsaṅgārānaṃ vitakkavicārānaṃ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanaṃ appavattiṃ gacchati kāraṇassa dūrato passambhitattā. **Ariyoti** niddoso. Parisuddho **tuṇhībhāvo**, na titthiyānaṃ mūgabbataggahaṇaṃ viya aparisuddhoti adhippāyo. **Paṭhamajjhānādīnīti ādi-**saddena tatiyañjānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti **vitakkasahagatāti** āha “**vitakkārammaṇā**”ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṃ sukhuma-ārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha “**na santato upaṭṭhahiṃsū**”ti. **Na paguṇaṃ** sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. **Saññāmanasikārāpīti** tatiyañjānādihigamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṃ, na visesabhāgiyā. **Sammā ṭhapehīti** bahiddhā vikkhepaṃ pahāya sammā ajjhattameva cittaṃ ṭhapehi. **Ekaggaṃ karohīti** teneva vikkhepapaṭibāhanena avihatamānasatāya citta-samādhānavasena ekaggaṃ karohi. **Āropehīti** īsakampi bahumpi apatitaṃ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiya-aggasāvaka bhūmiyā pāripūriyā āyasmā mahābhiñño, na yathā tathāti āha “**mahābhiññatanti chaḷabhiññatan**”ti. **Iminā upāyenāti** iminā “atha kho maṃ, āvuso”ti-ādīnā vuttena upāyena. **Vaḍḍhetvāti** uttari uttari visesabhāgiyabhāvāpādanena samādhīṃ paññaṅca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. Ati-uḷārampi (2.0195) **Sattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ** sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. **Jānanatthaṃ pucchati** satthugunānaṃ ativiya uḷāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. Parivenaggenāti parivenabhāgena. Keci “**ekavihāreti** ekacchanne ekasmiṃ āvāse”ti vadanti. **Teti** te dvepi therā. **Pāṭiyekkesu** ṭhānesūti visuṃ visuṃ ṭhānesu. **Nisīdantīti** divāvihāraṃ nisīdanti. **Oḷāriko nāma jāto** parittadhammārammaṇattā tassa. **Teti** thero bhagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasādhanavasena sampuṇṇavīriyo. **Paggahitavīriyoti** īsakampi saṅkocaṃ anāpajjitvā pavattitavīriyo. **Upanikkhepanamattassevāti** samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya “**catubhūmakadhamme anupavitvā** ṭhitatṭhenā”ti vuttaṃ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhi eva **samādhilakkhaṇaṃ**. **Evaṃ vipassanālakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. **Aññamaññassāti** aññassa aññassa nānālakkhaṇāti veditabbaṃ. **Aññassāti** itarassa. **Dhuranti** vahitabbabhāraṃ. **Dvīsupi etesūti** samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṃ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā **ābhicetasikā**. Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṃ cittaṃ **abhicittaṃ**. Yasmā jhānānaṃ taṃsampayuttaṃ cittaṃ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā “**nissitāna**”ti vuttaṃ. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī (2.0196). **Yathāparicchedenāti** yathākatena kālaparicchedenā. **Vipulalābhīti** appamāṇalābhī. “Kasiraṇ”ti hi parittaṃ vuccati, tappaṭipakkhena **akasiraṃ** appamāṇaṃ. Tenāha “**paguṇajjhānoti attho**”ti. **Sithilamārabbhāti** sithilaṃ vīriyārambhaṃ katvāti atthoti āha “**sithilaṃ vīriyaṃ pavattetvā**”ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. Aññāni rūpānīti paresaṃ rūpāni. **Atikkantarūpoti** attano rūpasampattiyā rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velaṃ olokontassa tuṭṭhi-āvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti **dassanīyo**. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**. **Chavivaṇṇasundaratāyāti** chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Sujātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Lakūḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. Virūpasarīravaṇṇanti asundarachavivaṇṇañceva asundarasaṅṭhānañca.
Pamāṇavasenāti

sarīrappamāṇavasena. **Ichiticchitanti** attanā icchiticchitaṃ. **Mahāsārajanti** mahanto maṅkubhāvo.

Guṇe āvajjetvāti attanā jānanakaniyāmena satthuno kāyaguṇe ca cārittaguṇe ca āvajjetvā manasi katvā.

Yojanāvattanti yojanaparikkhepaṃ.

“Kāyasmī” ti gāthāsukhatthaṃ niranunāsikaṃ katvā niddesoti vuttaṃ “**kāyasmin**”-ti. **Akāraṇaṃ kāyappamāṇanti** sarīrappamāṇaṃ nāma appamāṇaṃ, sīlādiguṇāva pamāṇanti adhippāyo.

Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Purassa (2.0197) esāti **porī**, cāturiyayuttatā. Tenāha “**puravāsīnan**” ti-ādi. Sā pana dutavilambitakhalitavasena appasannalūkhatādidosaarahitā hotīti āha “**pura ...pe... vācāyā**” ti. **Asandiddhāyāti** muttavācāya. Tenāha “**apalibuddhāyā**” ti-ādi. Na elamaṃ dosaṃ galetīti **anelagalā**, avirujjhanavācā. Tenāha “**niddosāyā**” ti. Catusaccassa pakāsakā, na kadāci saccavimuttāti āha “**catusaccapariyāpannāyā**” ti. Tā hi cattāri saccāni paricchijja āpādentī paṭipādentī pavattenti. Tenāha “**cattāri saccāni amuñcitvā pavattāyā**” ti. **Dhajo nāma** sabbadhammehi samussitaṭṭhena.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. **Āraññīkoti**-ādīsu araññakathāsīsena senāsanapaṭisaṃyuttānaṃ dhutaṅgānaṃ, piṇḍapātākathāsīsena piṇḍapātapaṭisaṃyuttānaṃ, paṃsukūlikāsīsena cīvarapaṭisaṃyuttānaṃ, taggahaṇeneva vīriyanissitadhutaṅgassa ca samādāya vattanaṃ dīpitanti veditabbaṃ. **Āgatena** bhagavatā **aparabhāge kathitaṃ**.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. **Bhaṇḍakanti** pattacīvaraṃ. **Nisīdiyeva** vattassa asikkhitattā. Tujjanatthena vācā eva sattiyoti āha “**vācāsattīhī**” ti.

Vācāya sannitodakenāti vacanasaṅkhātena samantato niccaṃ katvā upatudato sannitodakena. Vibhatti-alopena so niddeso. Tenāha “**vacanapatodenā**” ti.

Uccakule jāti etassāti **jātimā**, brahmajātiko isi. **Mātaṅgoti** caṇḍālo. **Tatthāti**

kumbhakārasālāyaṃ. **Okāsaṃ yāci** (2.0198) kumbhakāraṃ. Mahantaṃ disvā āha-
“paṭhamataraṃ pavitṭho pabbajito”ti. **Tatthevā**ti tassāyeva sālāya dvāraṃ nissāya
dvārasamīpe. **Meti** mayā. **Khama mayhanti** mayhaṃ aparādhaṃ khamassu. **Teti**
tayā. Puna **teti** tava. **Gaṇhi** uggantuṃ appadānavasena. Tenāha “**nāssa uggantuṃ**
adāsī”ti. **Pabujjhiṃsūti** niddāya pabujjhiṃsu pakatiyā pabujjhanavelāya upaga-
tattā.

Chavoti nihīno. **Anantamāyoti** vividhamāyo māyāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. “Sattadhā bhijji”ti etthāyamadhippāyo- yaṃ tena tāpasena
pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampa-
dādīhi susaṅkhatasantāne mahākaraṇādhivāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavā-
dakammaṃ abhisapasaṅkhātāṃ pharusavacanaṃ pavattitaṃ, taṃ mahāsattassa
khattavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedaniyaṃ
hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, taṃ kakkhaḷaṃ hutvā vipaccanasa-
bhāvaṃ jātaṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattiṇṇāhitattā avipāka-
dhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadha-
mmavedaniyassa ca dhammatā. Yaṃ taṃ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ
kataṃ, ayaṃ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbāḷhā manussā bodhisattassa
santike tāpasam ānetvā khamāpesuṃ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmim
cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanam tassa
sattadhā phālaṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi
ime pabbajitā samānā cittaṃ vasaṃ vattanti, na pana cittaṃ vattāpe-
ntīti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyaṃ, tadassa nesaṃ dīgharattaṃ
ahitāya dukkhāyāti. **Patirūpanti** yuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. Atīte khandhapañcaketī atīte attabhāve. **Chandarāgappahānenāti** chanda-
rāgassa accantameva jahanena. **Pahīnaṃ nāma hoti** anapekkhapariccāgato. **Paṭi-**
nissatṭhaṃ nāma hoti sabbaso chaḍḍitattā. **Tayo** (2.0199) **bhaveti** iminā upādiṇṇa-
kadhammānaṃyeva gahaṇaṃ. **Sabbā khandhāyanadhātuyo cāti** iminā upādi-
ṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavattalokiyadhammānaṃ gahaṇaṃ avise-
setvā vuttattā. **Viditaṃ pākaṭaṃ katvā ṭhitaṃ** pariññābhisamayavasena. **Tesve-**
vāti tebhūmakadhammesu eva. **Anupalittaṃ** amathitaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ taṇhādiṭṭhi-
saṃkilesābhāvato. **Tadeva sabbanti** heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena
gahitaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ. **Jahitvāti** pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati
etthāti **taṇhakkhaya**saṅkhāte nibbāne **vimuttaṃ**. **Tamahanti** taṃ uttamapuggalaṃ
ekavīhāriṃ brūmi taṇhādutiyaṃ abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayaka-
thanena itarampi abhisamayaṃ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Theranāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. Mahākappinoti pūjāvacaṇametaṃ yathā “mahāmoggallāno”ti. **Tathārūpanti** “buddho dhammo”ti-ādikaṃ guṇavisesavantaṃ paṭibaddhaṃ. **Sāsananti** desanatarato āgatavacaṇaṃ. **Jaṅghavāṇijāti** jaṅghacārino vāṇijā. **Kiñci sāsananti** apubbapavattidīpaṃ kiñci vacananti pucchi. **Pīti uppajji** yathā taṃ suciraṃ katābhinihāratāya paripakkañāṇassa. **Aparimāṇaṃ** guṇassa aparimāṇato sabbaññugūṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvadīpanatoti vattabbaṃ. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhato saṃsāradukkhato ca apatante dhāretīti **dhammo**. Suparisuddhadīṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatoti **saṅgho**. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi Devī. **Tumheti** rājiniṃ gāravena bahuvacaṇena vadati. **Rāgoti** anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo janitasaddena samānatthoti āha- “**janite, pajāyāti attho**”ti. **Atṭhahi vijjāhīti ambatṭhasutte** (dī. ni. 1.278) āgatanayena. Tattha hi vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saha cha abhiññā “atṭha vijjā”ti āgatā (2.0200). **Tapati** Paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṃ sūriyassa virocanti āha- “**tapatīti virocati**”ti. Jhānaṃ samāpajjitvā samāhitena cittaṇa vipassanaṃ vadḍhetvā phalasaṃpattim samāpajjitvā nisinnoti āha- “**duvidhena jhānena jhāyamāno**”ti. **Sabbamaṅgalagāthāti** sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti. Tathā hi vadanti-

“Maṅgalaṃ bhagavā buddho, dhammo saṅgho ca maṅgalaṃ;
sabbesampi ca sattānaṃ, sa puññavitamaṅgalaṃ”ti.

Pūjaṃ kāretvā ekaṃ agārikadhammakathikaṃ upāsakaṃ āha. Ettha ca “jhāyī tapatī”ti iminā ārammaṇūpanijhānānaṃ gahitattā dhammaratanaṃ gahitameva. “Brāhmaṇo”ti iminā saṅgharatanaṃ gahitameva. Buddharatanaṃ pana sarūpeṇa gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṃsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhi-ādi. Sammā cirarattaṃ cirakālaṃ sameti etesaṃ atthīti **cirarattaṃsametikā**. Tenāha “**dīgharattaṃ**”ti-ādi. **Idāni imesanti** etarahi etesaṃ. **Ayaṃ sāsanadhammo** ajjhāsayato payogato ca sammā **saṃsandati sameti**, tasmā majjhe bhinnaṃ viya samaṃmeva na visadisaṃ. Kiñca tato eva **buddhena** bhagavatā paveditadhammavinaye **etesaṃ** paṭipattisāsanadhammo **sobhati** Virocatīti attho. **Ariyappavediteti** ariyena

sammāsambuddhena sammadeva pakāsite ariyadhamme. Sammadeva samu-
cchedapaṭippassaddhivinayānaṃ vasena **suṭṭhu vinitā** sabbakilesadarathapariḷā-
hānaṃ vūpasamena.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsinīyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.